

A tábornok délelőtt sokáig elmaradt a présház pincéjében. Hajnalban ment ki a szőlőbe a vincellérral, mert két hordó bora erjedni kezdett. Tizenegy elmúlt már, mikor végzett a palackozással, s hazatért. A nedves kövektől dohos tornácon, az oszlopok alatt vadásza állott, és levelet nyújtott át az érkező úrnak.

– Mit akarsz? – mondta, és sértődötten megállott. Szalmakalapját, melynek széles karimája egészen beárnyékolta vörös arcát, hátrtolta homlokából. Néhány esztendeje már, hogy nem bontott fel és nem olvasott leveleket. A postát a jószágigazgató irodájában bontogatta és válogatta egy gazdatiszt.

– Küldönc hozta – mondta a vadász, és mereven állott.

Megismerte az írást, átvette a levelet és zsebébe tette. Bement a hűvös előcsarnokba, s szóltanul adta át a vadásznak kalapját, botját. Pápaszemét előkereste szivarzsebéből, az ablakhoz lépett, s a félhomályban, a félig csukott redőnyök réseinek világosságában olvasni kezdte a levelet.

– Várj – mondta, vállán át, a vadásznak, aki menni készült a bottal és kalappal.

A levelet zsebébe gyúrte.

– Kálmán fogjon be hat órára. A landauerbe, mert eső lesz. Öltön paradét. Te is – mondta, váratlan nyomatékkal, mintha megdühödött volna valamiért. – És minden ragyogjon. A kocsit, a szerszámot azonnal kezdjék tisztogatni. Libériát veszel, érted? És felülsz Kálmán mellé a bakra.

– Értem, kegyelmes úr – mondta a vadász, és farkasszemét nézett urával. – Hatra.

– Fél hétkor indultok – mondta és hangtalanul mozgatta ajkát, mintha számolna. – A Fehér Sasnál jelentkezel. Csak annyit mondjál, hogy én küldtelek, s a kocsit eljött a százados úrért. Ismételd.

A vadász megismételte szavait. Akkor – mintha mondani akarna még valamit – felemelte kezét, a mennyezetre nézett. De nem szólt semmit, felment az emeletre. A vadász, feszes vigyázzállásban, üveges szemmel nézett utána, megvárta, amíg a tömzsi, széles vállú alak eltűnik az emelet fordulójának faragott kőkorlátja mögött.

Szobájába ment, megmosta kezét, a magas, keskeny, tintafoltos zöld posztóval borított állványhoz lépett, ahol toll, tinta s gondosan, milliméteres rendben egymásra helyezett, pepita mintájú viaszosvászon fedélbe kötött füzetek sorakoztak, amilyenbe iskolás gyermekek írják dolgozataikat. Zöldernyős lámpa állott a pulpitus közepén; ezt meggyújtotta, mert a szobában sötét volt. A csukott redőnyök mögött, az aszalt, pörkölt és elszáradt kertben utolsó dühével lobogott a nyár, mint egy gyújtogató, aki esztelen dühében felgyújtja a határt, mielőtt világgá megy. A tábornok elővette a levelet, gondosan kisimította a papírlapot, s az erős fényben, szemüveggel orrán, még egyszer elolvasta a szálkás betűkkel rótt, egyenes és rövid sorokat. Hátán összefonta kezeit, így olvasott.

A falon naptár lógott, ökölnyi számjegyekkel. Augusztus tizennégy. A tábornok hátrahajtotta fejét, számolt. Augusztus tizennégy. Július kettő. Egy régi nap és a mai nap között eltelt időt számolta. Negyvenegy év, mondta végre félhangosan. Egy ideje hangosan beszélt szobájában, egyedül is. Negyven év, mondta aztán, zavartan. Mint az iskolás tanuló, aki megzavarodik a váratlan lecke bonyodalmi közepette, elvörösödött, fejét hátrahajtotta, enyves szeméit behunyta. Nyaka vörösen kidagadt a kukoricásárga kabát gallérja fölött. Ezernyolcszázkilencvenkilenc, július kettő, akkor volt a vadászat, mormogta. Aztán elhallgatott. Gondterhesen a pulpitusra könyökölt, mint a magoló diák, megint a szöveget bámulta, ezt a néhány kézírásos sort, a levelet. Negyvenegy, mondta végül, rekedten. És negyvenhárom nap. Hát ennyi volt.

Most, mintha megnyugodott volna, sétálni kezdett. A szoba boltíves volt, közepén oszlop tartotta a boltíveket. Valamikor két szoba volt ez a terem, háló és öltöző. Sok év előtt – már csak évtizedekben gondolkozott, nem szerette a pontos számokat, mintha minden szám emlékeztetné valamire, amit jobb elfeledni – megparancsolta, hogy bontsák le a két szoba között a falat. Csak az oszlopot hagyták meg, mely a középső boltívet tartotta. A ház kétszáz esztendő előtt épült, egy hadiszállító építette, aki zabot adott el az osztrák lovasoknak, s később herceg lett. Akkor építették a kastélyt. A tábornok itt született, ebben a szobában. Akkor a hátsó, sötétebb szoba, melynek ablaka a kertre és a gazdasági épületekre nézett, az anya szobája volt, s ez a derűsebb, levegősebb, az öltöző. Néhány évtizede, mikor beköltözött ebbe az épületszárnyba, s lebontották az anya szobáit elválasztó falat, a két szoba homályos teremmé

tágult. Tizenhét lépés volt az út az ajtótól az ágyig. És tizennyolc lépés a kerti faltól az erkélyig. Sokszor megszámolta, pontosan tudta.

Mint aki megszokja a betegség térfogatát, úgy élt ebben a szobában. Mintha testére szabták volna. Évek múltak el, s nem ment át a kastély másik szárnyába, ahol zöld, kék és vörös szalonok sorakoztak, arany csillárokkal. S az ablakok a parkra néztek, a gesztenyefákra, melyek tavasszal behajoltak az erkélyrácsra, rózsaszín gyertyáikkal és sötétzöld pompájukkal hivalgóan állottak félkörben a kastély déli szárnyának hasas térfoka, az erkélyek kőkorlátjai előtt. Kövér angyalok tartották a korlátokat. A présházba ment, vagy az erdőbe, vagy – minden reggel, télen is, akkor is, ha esett – a pisztrángos patakhoz. S mikor hazatért, az előcsarnokon át felment szobájába, és itt evett.

– Hát visszajött – mondta most, hangosan, a szoba közepén. – Negyvenegy év. És negyvenhárom nap. S mintha elfáradt volna, mikor kimondta e szavakat, mintha most értené meg, milyen sok idő negyvenegy év és negyvenhárom nap, megtántorodott. Leült a foszlott támlás bőrszékbe. Ezüstkolomp hevert a kis asztalon, keze ügyében, ezzel csengetett.

– Nini jöjjön fel – mondta az inasnak. S aztán, udvariasan: – Kéretem. Nem mozdult, így ült, kezében az ezüstcsengővel, amíg Nini belépett.

2

Nini kilencvenegy éves volt és gyorsan érkezett. Ebben a szobában dajkálta a tábornoikat. Itt volt a szobában, mikor a tábornoik megszületett. Tizenhat éves volt akkor, és nagyon szép. Alacsony volt, de olyan izmos és nyugodt, mintha titkot tudna a teste. Mintha rejtegetne valamit, csontjaiban, vérében, húsában, az idő vagy az élet titkát, s ezt nem lehet másoknak megmondani, nem lehet idegen nyelvre lefordítani, a szavak nem bírják el ezt a titkot. A falubeli postás leánya volt, gyermeket szült tizenhat éves korában, és nem mondta meg soha, senkinek, kitől volt a gyermek. A tábornoikat szoptatta, mert sok teje volt; mikor apja elverte a háztól, feljött a kastélyba. Nem volt semmije, csak egy ruhája s a halott gyermek hajának egy fűrtje, levélborítékban. Így érkezett a kastélyba. A szüléshez érkezett. Az első korty tejet a tábornoik Nini melléről szívta le.

– Így élt a kastélyban, szótlánul, hetvenöt éven át. Mindig mosolygott. Neve szállt a szobákon át, mintha a kastély lakói figyelmeztetnék egymást valamire. Így mondták: „Nini!”. Mintha ezt mondanák: „Érdekes, van valami más is a világban, mint az önzés, a szenvedély, mint a hiúság, Nini...” S mert mindenütt ott volt, ahol kellett, soha nem látták. S mert mindig jókedvű volt, soha nem kérdezték, hogyan lehet jókedvű, mikor elment a férfi, akit szeretett, s meghalt a gyermek, akinek a teje készült. Megszoptatta és felnevelte a tábornoikat, s aztán elmúlt hetvenöt esztendő. Néha sütött a nap a kastély és a család fölött, s ilyenkor, az általános ragyogásban, meglepetten észlelték, hogy Nini is mosolyog. Aztán meghalt a grófnő, a tábornoik édesanyja, s Nini ecetes ruhával mosta a halott fehér, hideg, nyálkás izzadsággal belepert homlokát. S egy napon hazahozták a tábornoik édesapját hordágyon, mert leesett a lóról, és még öt évig élt. Nini ápolta. Franciául olvasott neki, s mert nem tudott ezen a nyelven, csak a betűket olvasta; nem értett a helyes kiejtéshez, ezért csak a betűket olvasta, nagyon lassan, ahogy következtek. De a beteg megértette így is. S aztán megnősült a tábornoik, és mikor hazatértek a nászútról, Nini várta őket a kastély kapujában. Kezet csókolt az új asszonynak, és rózsákat nyújtott át. Akkor is mosolygott; a tábornoik néha emlékezett e pillanatra. Aztán meghalt az asszony, sokkal később, húsz év múltán, s Nini ápolta a sírt és a halott asszony ruháit.

Nem volt címe, sem rangja a házban. Csak érezték, hogy ereje van. Csak a tábornoik tudta, szórakozottan, hogy Nini már elmúlt kilencven. De erről nem beszélt senki. Nini ereje úgy áradt a házban, át az embereken, a falakon, a tárgyakon át, mint a titkos áram, mely a vándor bábszínházban mozgatja a kis színpadon az alakokat, Vitéz Jánost és a Halált. Néha úgy érezték, a ház, a tárgyak összeomlanak, ha Nini ereje nem tartja együtt mindezt, ahogy a nagyon régi anyagok megsemmisülnek, szétesnek, ha váratlanul megérinti valaki. Mikor felesége meghalt, a tábornoik elutazott. Esztendő múltán tért haza, s rögtön a kastély régi szárnyába költözött, az anya szobájába. Az új szárnyat, ahol feleségével élt, a színes szalonokat, ahol már feslett a francia selyemkárpit, a nagy úriszobát a kandallóval és a könyvekkel, a feljártatót a szarvasagancsokkal és a kitömött faldkaszokkal, a kikészített zergefejekkel, a nagy ebédlőt, melynek ablakain át a völgybe és a kisvárosra lehetett látni, s messze a kékezüst homlokú hegyekre, az asszony szobáit és a saját régi hálóját az asszony szobája közelében lezáratta. Harminckét éve, mikor az asszony meghalt, és a tábornoik hazajött külföldi útjáról, csak Nini járt e szobákban és a cselédség, mikor

– minden második hónapban – tisztogattak.

– Ül le, Nini – mondta a tábornoik.

A dajka leült. Utolsó évben megöregedett. Kilencven után másként öregednek az emberek, mint ötven vagy hatvan után. Sértődöttség nélkül öregednek. Nini arca ráncos volt és rózsaszín – nagyon nemes anyagok öregednek így, a sok száz éves selymek, melyekbe egy család minden kézügyességét és álmát beleszötte. Elmúlt évben egyik szemére hályogot kapott. Ez a szem most szomorú volt, szürke. A másik szem kék maradt, oly kék, mint az időtlen tengerszemek a nagy hegyek között, augusztusban. Ez a szem mosolygott. Nini sötétkék ruhát viselt, örökké ugyanazt, sötétkék posztószoknyát és egybeszabott blúzt. Mintha hetvenöt éven át nem csináltatott volna ruhát.

– Konrád írt – mondta a tábornok, s fél kézzel, mellékesen, magasba emelte a levelet. – Emlékszel?

– Igen – mondta Nini. Mindenre emlékezett.

– Itt van a városban – mondta a tábornok a dajkának, halkán, mintha nagyon fontos és bizalmas hírt közölné. – A Fehér Sasban szállt meg. Este eljön, elküldtem érte a kocsit. Itt vacsorázik.

– Itt, hol? – kérdezte nyugodtan Nini. S kék szeme, az eleven és mosolygó, körülnézett a szobában.

Két évtizede nem fogadtak vendéget. A látogatókat, akik ebédre érkeztek néha, a megyei és városi hivatalos urakat, a nagy körvadászati vendégeit a jószágigazgató fogadta az erdei lakban, ahol minden évszakban felkészültek a vendéglátáshoz; éjjel és nappal várták a vendégeket, hálók, fürdőszobák, konyha, a nagy vadászebédlő, a nyitott tornác, a kecskelábú asztalok. Ilyenkor a jószágigazgató ült az asztalfőn, s a tábornok nevében vendégül látta a vadászokat vagy a hivatalos urakat. Már senki nem sértődött meg, mert tudták, hogy a házigazda láthatatlan. A kastélyba csak a plébános jött el minden évben egyszer, télen, mikor felírta krétával a bejárati ajtó szemöldökfájára Gáspár, Menyhért és Boldizsár nevének kezdőbetűit. A plébános, aki eltemette a háziakat. Senki más, soha.

– Odaát – mondta a tábornok. – Lehet?

– Egy hónapja, hogy takarítottunk – mondta a dajka. – Lehet.

– Este nyolcra. Lehet? ... – kérdezte izgatottan, kissé gyermekes kíváncsisággal, s előredőlt a karosszékekben. – A nagy teremben. Most dél van.

– Dél – mondta a dajka. – Akkor most szólok. Hatig szellőztetnek, aztán terítenek. – Ajka hangtalanul mozgott, mintha számolna. Az időt számolta, a feladatok sokaságát. – Igen – mondta aztán, nyugodtan és határozottan.

A tábornok előrehajolt testtel, kíváncsian figyelte. A két élet együtt áradt, a nagyon öreg testek lassú életütemének hőmpölygésével. Mindent tudtak egymásról, többet, mint az anya és a gyermek, többet, mint a házasok. A közösség, mely testeiket egybefűzte, minden testi közösségnél bizalmasabb volt. Talán az anyatej okozta ezt. Talán mert Nini volt az első élőlény, aki látta a tábornokot, mikor megszületett, látta a születés pillanatában, a vérben és a szennyben, ahogyan az emberek születnek. Talán a hetvenöt év, melyet együtt éltek végig, közös fedél alatt, ugyanazt az ételt ették, ugyanazt a levegőt szívták; a ház dohossága, a fák az ablakok előtt, minden közös volt. És mindennek nem volt neve. Nem voltak testvérek, sem szeretők. Van más is, s homályosan tudták ezt. Van egyfajta testvériség, mely több, sűrűbb, mint az ikreké az anyaméhben. Az élet összekeverte napjaikat és éveiket, tudtak egymás testéről és álmaikról.

A dajka ezt mondta:

– Azt akarod, hogy úgy legyen, mint régen?

– Azt – mondta a tábornok. – Egészen úgy. Mint utolszor.

– Jó – mondta röviden.

A tábornokhoz ment, lehajolt és megcsókolta a gyűrűs, eres, májfoltos aggastyánkezet.

– Ígérd meg – mondta -, hogy nem izgatod magad.

– Megígérem – mondta a tábornok csendesen, engedelmesen.

Ötig nem érkezett életjel a szobájából. Akkor csöngetett az inasért, és hideg fürdőt kért. Az ebédet visszaküldte, csak egy csésze hideg teát ivott. A hencseren feküdt, a félhomályos szobában, s a hűvös falak mögött zsongott és erjedt a nyár. A fény forró bugyborékolását hallgatta, a meleg szél zúgását a lankadt lombok között, a kastély neszeit figyelte.

Most, mikor túlesett már az első meglepetésen, egyszerre elfáradt. Az ember egy életen át készül valamire. Először megsértődik. Aztán bosszút akar. Aztán vár. Már régen várt. Már nem is tudta, mikor alakult át a sértődés és a bosszúvágy várakozássá. Az időben minden megmarad, de olyan szintelen lesz, mint azok a nagyon régi fényképek, melyeket még fémlemezre rögzítettek. A fény, az idő lemossa a lemezről a vonások éles és jellegzetes árnyalatait. Forgatni kell a képet, s a világítás bizonyos fénytörése szükséges hozzá, hogy a vak fémlemezzen megismerjük azt, kinek arcvonásait egyszer magába szívta a

tükörlap. Így halványodik el az időben minden emberi emlék. De egy napon fény hull valahonnan, s akkor megint látunk egy arcot. A tábornok őrzött egy fiókban ilyen régi fényképeket. Apja arcképét. Az apa testőrszázadosi egyenruhát viselt ezen a képen. Haja bodros-fürtös volt, mint egy leányé. Vállairól fehér testőrköpeny esett alá; a köpenyt gyűrűs kezével összefogta mellén. És oldalt hajtotta fejét, büszkén és sértődötten. Soha nem említette, hol sértették meg és miért. Mikor hazajött Bécsből, vadászni kezdett. Mindennap vadászott, minden évszakban; ha nem akadt vad, vagy tilalmi idő köszöntött be, a rókákra és a varjakra vadászott. Mintha meg akarna ölni valakit, s folytonosan erre a bosszúra készül. A tábornok anyja, a grófnő, kitiltotta a kastélyból a vadászokat, igen, eltiltott és eltávolított mindent, ami a vadászatra emlékeztet, a fegyvereket és a lőszertartó táskákat, a régi nyilakat, a kitömött madár- és szarvasfejeket, az agancsokat. Akkor építette a testőr a vadászlakot. Ott aztán együtt volt minden: a kandalló előtt nagy medvebőrök terültek el, s a falak mentén fehér gyapjúposztós, barna keretes falitáblákon lógtak a fegyverek. A belga, az osztrák puskák. Az angol kések és az orosz golyós fegyverek. Minden vadra. És a vadászlak közelében tartották a kutyákat, a népes falkát, a kopókat és vizslákat, s a solymász is itt lakott a három, sapkás sólyommal. A tábornok apja itt élt, a vadászházban. A kastélybeliek csak az étkezések órájában látták. A kastélyban halvány színekkel borították a falakat, világoskék, világoszöld, halványpiros francia selyemtapétákkal, melyeket arannyal csíkoztak a Párizs környéki szövőgyárakban. A grófnő személyesen válogatta minden évben a tapétákat és bútorokat a francia gyárakban és üzletekben, minden ősszel, mikor családi látogatásra hazájába utazott. Ezt az utazást nem mulasztotta el soha. Joga volt hozzá, kikötötte a házassági szerződésben ezt a jogát, mikor feleségül ment az idegen testőrhöz.

– Talán az utazás volt az oka – gondolta most a tábornok.

Arra gondolt, hogy a szülők nem értették meg egymást. A testőr vadászott, s mert nem pusztíthatta el a világot, ahol más és mások is akadtak, mint ő – idegen városok, Párizs, kastélyok, az idegen nyelv és életszokások –, az őzeket, medvéket és szarvasokat ölte. Igen, talán az utazás. Felkelt, a fehér, hasas porcelánkályha elé állott, mely valamikor az anya hálóját fűtötte. Nagy kályha volt, százéves, a meleg úgy áradt belőle, mint a jóindulat egy hasas, tunya emberből, aki önzését szeretné valamilyen kegyes és olcsó jócselekedettel enyhíteni. Nyilvánvaló volt, hogy az anya fázott itt. Sötét volt számára ez a kastély, a boltíves szobák az erdő közepén: ezért borította a falakat világos selymekkel. És fázott, mert örökké szél járt az erdőben, nyáron is, szél, melynek olyan íze volt, mint a hegyi patakoknak, mikor tavasszal megdagadnak az olvadó hólettől és áradni kezdenek. Fázott, ezért kellett örökké tüzelni a hasas, fehér porcelánkályhában. Az anya a csodát akarta. Eljött Keletre, mert egy szenvedély, mely megérintette, erősebb volt, mint értelme és ítélete. A testőr követi szolgálatban ismerte meg: futár volt a párizsi követségnél az ötvenes években. Egy bálon ismerte meg, és nem tehettek semmit e találkozás ellen. A zene játszott, és a testőr ezt mondta a francia grófleánynak: „Nálunk erősebb az érzés, végzetesebb.” A követség táncestélyén történt ez. Az ablakokat fehér selyemfüggöny borította; egy ablakmélyedésben állottak és nézték a táncolókat. A párizsi utca fehér volt, esett a hó. E pillanatban a Lajosok unokája lépett a terembe, a francia király. Mind meghajoltak. A király kék frakkot viselt és fehér mellényt; aranyfogantyús szemüvegét lassú mozdulattal szeme elé emelte. Mikor fölegyenesedtek a mély, udvari meghajlásból, egymás szemébe néztek. Akkor már tudták, hogy nem tehetnek semmit, együtt kell élniük. Mosolyogtak, sápadtan és zavartan. A zene szólt a szomszéd szobában. A francia lány ezt mondta: „Önöknel, hol? ...” – és mosolygott, rövidlátóan. A testőr megmondta hazája nevét. Az első bizalmas szó, melyet egymásnak mondtak, a haza neve volt.

Ősszel tértek haza, csaknem esztendő múltán. Az idegen asszony fátylak és takarók között ült a barát mélyében. A hegyeken át jöttek, Svájcban, Tirolon át. Bécsben fogadta őket a császár és a császárné. A császár kegyes volt, mint az olvasókönyvekben. Ezt mondta: „Vigyázzon! Az erdőben, ahová elviszi magát, medvék is élnek. Ő is medve.” És mosolygott. Mind mosolyogtak. Nagy kegy volt ez, a császár tréfált a magyar testőr francia feleségével. Az asszony ezt felelte: „Felső, majd zenével szelídítem, mint Orpheus a fenevadakat.” Gyümölcsillatú erdőkön és réteken át utaztak. Mikor a határon átléptek, eltűntek a hegyek és városok, s az asszony sírni kezdett. „Chéri – mondta –, szédülök. Itt nincsen vége semminek.” A pusztá látványától szédült, az ősz lengő, súlyos levegőjének terhétől alélt pusztaság látványától, ahol már learattak, ahol óraszámra úttalan utakon haladt a kocsis, csak a darvak húztak az égbolton, s a kukoricaföldek oly megraboltan terültek el az út mentén, mint háború után, mikor a sebesült táj utánahal az elvonuló hadnak. A testőr szótlanul ült a kocsiban, összefont karokkal. Néha lovat kért, és a kocsis mellett lovagolt, órákon át. Nézte a hazát, mintha először látná. Az alacsony, zöld zsalus, fehér tornácos házakat nézte, ahol megszálltak, a fajtabeli emberek házait, a mély kertek alján, a hűvös szobákat, ahol minden bútor olyan ismerős volt, s a szekrények szaga is. A tájat nézte, melynek magánya és szomorúsága most úgy érintette meg szívét, mint soha azelőtt: az asszony szemével látta a gémeskutat, a szikes földeket, a nyírfaerdőket, a rózsaszín felhőket az alkonyodó égen, a síkság fölött. A haza kinyílt előttük, s a testőr

szívdobogva érezte, hogy a táj, mely fogadja őket, egyszerre sors is. Az asszony ült a batárban, és hallgatott. Néha szeméhez emelte keszkenőjét. Férje ilyenkor lehajolt a nyeregből, s kérdően nézett a könnyes szemekbe. De az asszony intett, hogy menjenek odább. Közük volt egymáshoz.

A kastély első időben megvigasztalta. Oly nagy volt, az erdő és a hegyek úgy elzárták a síkság elől: haza volt az idegen hazában. Most társzekerek érkeztek utánuk, minden hónapban egy társzekér. Párizsból és Bécsből, szekerek bútorokkal, vászonnal, damasztal, metszetekkel és egy spinéttel, mert az asszony zenével akarta szelídíteni a fenevadakat. Már leesett az első hó a hegyek között, mikor berendezkedtek és élni kezdték a kastélyban. A hó bezárta a kastélyt, mint egy szótlan, komor északi hadsereg az ostromlott várat. Éjjel őzek és szarvasok léptek elő az erdőből, megálltak a hóban és a holdfényben, a kastély fényes ablakai felé figyeltek, oldalt hajtott fejjel, csodálatos, kéken tükröző, sötét és komoly állatszemekkel, s hallgatták a kastélyból szívárgó zenét. „Látod? ...” – mondta az asszony a zongora mellett, és nevetett. Februárban a fagy lekergette a havasokból a farkasokat, a lakájok és a vadászok rőzséből máglyát raktak a parkban, s az ordások vonítva keringtek a tűz vonzásában és ígézetében. A testőr késsel ment közélük; az asszony az ablakból nézte. Valamit nem tudtak elintézni egymással.

De szerették egymást. A tábornok az anya arcképe elé lépett. Bécsi festő műve volt a kép, a császárné arcképét is megfestette, leomló hajfonattal; a testőr látta a képet a császár dolgozószobájában, a Burgban. Rózsaszín virágos szalmakalapot viselt a képen a grófnő, mint a firenzei lányok nyáron. A kép a cseresznyefából épített, sokfiókos szekrény felett aranykeretben függött a fehér falon. Ez a bútor még az anyáé volt. A tábornok két kézzel a szekrény táralapjának támaszkodott, így nézte a magasban a képet. A fiatal nő a bécsi festő képein oldalt hajtotta fejét, gyöngéd és komoly pillantással nézett a semmibe, mintha ezt kérdezné: „Miért?” Ez volt a kép értelme. Nemes volt az arc vonala, érzéki a nyak, a kezek, melyekre horgolt félkesztyűket húzott, a halványzöld ruha kivágásában a fehér váll, a keblek. Idegen volt. Szavak nélkül harcoltak egymással, zenével és vadászattal, utazással és estélyekkel, mikor kigyulladt a kastély, mintha tűzvész lángolna a termekben, s az istállók megteltek a vendégfogatok lovaival és kocsisaival, a nagy feljáró minden negyedik lépcsőfokán, mint a kitömött viaszemberek a panoptikumban, merev hajdúk állottak, tizenkét ágas ezüst gyertyatartókat emeltek maguk elé, s a fény, a zene, az emberi szó és a testek– illata úgy keringett a termekben, mintha az élet valamilyen kétségbeesett ünnepélv lenne, valamilyen tragikus és fenséges ünnepség, melynek végeztével a kürtösök megfűjják hangszerüket és az estély résztvevői számára kihirdetnek egy baljós parancsot. A tábornok még emlékezett ilyen estélyekre. A lovak és a kocsisok néha a havas parkban táboroztak, rőzsetűzek mellett, mert nem fértek el az istállókban. És egyszer eljött a császár is, aki ezen a földön király volt. Vacsin jött, fehérforgós lovasok kísérték. Két napig vadászott az erdőben és a másik szárnyban lakott, vaságiban aludt, és táncolt a háziasszonnyal. Tánc közben beszéltek, és az asszony szeme megtelt könnyekkel. A király felhagyott a tánccal. Meghajolt és kezet csókolott, a háziasszonyt visszavezette a másik terembe, ahol a kíséret félkörben állt. A testőrhöz vezette az asszonyt, és még egyszer kezet csókolott.

– Mit beszéltek? ... – kérdezte később, sokkal később, feleségétől a testőr.

De az asszony nem mondta meg. Senki nem tudta meg, mit mondott a király az asszonynak, aki idegenből jött, és tánc közben elsírta magát. A környéken még sokáig beszéltek erről.

A kastély mindent magába zárt, mint egy nagy, díszes, kőből faragott sírbolt, ahol nemzedékek csontjai enyésznek, régi asszonyok és férfiak szürke selyemből vagy fekete posztóból varrott halottasruhái foszladoznak. A csöndet is magába zárta, mint egy vallásos foglyot, aki aléltan enyészik a pincetömlöcben, szakállasan és rongyokban, penészesen és rothadt szalmán. Az emlékeket is magába zárta, a halottak emlékeit, melyek úgy lappangtak a szobák odvas rejtekében, mint a gomba, a nyirok, a denevérek, a patkányok és a bogarak a nagyon régi házak nedves alagsoraiban. A kilincseken érzett egy kéz remegése, egy régi pillanat hevülete, mikor a kéz vonakodott lenyomni ezt a kilincset. Minden ház, ahol az embereket teljes erejével érintette meg a szenvedély, megtelik ezzel a homályos tartalommal.

A tábornok nézte az anya képét. A keskeny arc minden vonását ismerte. A szemek álmos és szomorú megvetéssel néztek az időbe; régi nők léptek ezzel a pillantással a vérpadra, egyszerre megvetve azokat, akikért meghalnak s azokat is, akik megölik őket. Az anya családjának kastélya volt Bretagne-ban, a tenger partján. A tábornok nyolcéves lehetett, mikor egy nyáron elvitték ide. Akkor már vasúton utaztak, nagyon lassan. A hálós poggyásztartóban az anya kezdőbetűivel megjelölt, hímezésekkel ékesített, vászonba csomagolt málhák heverték. Párizsban esett az eső. A gyermek kék selyemmel bélelt kocsni mélyében ült, onnan látta a kocsni homályos ablaküvegén át a várost, mely, mint egy kövér hal hasa,

síkosan fénylett az esőben. Csúcsos háztetőket látott, magas kéményeket, melyek szürkén és ferdén meredtek a nedves ég szennyes függőnyei között, mintha egészen más és érthetetlen sorsok titkairól kiáltanának világgá valamit. A nők nevetve mentek az esőben, fél kézzel kissé felemelték szoknyájukat, foguk ragyogott, mintha az eső, az idegen város, a francia beszéd, mindez valamilyen jókedvű és pompás dolog lenne, csak a gyermek ezt még nem értheti. Nyolcéves volt, komolyan ült anyja mellett a batárban, szemközt a komornával és a nevelővel, érezte, hogy feladata van. Mindenki őt figyelte, a kis, vad embert, aki messziről jött, az erdőből, a medvék közül. A francia szavakat vigyázva ejtette a gyermek, gondosan és aggályosan. Tudta, hogy most apja, a kastély, a kutyák, az erdő és az elhagyott otthon nevében is beszél. Egy kapu felnyílt, a kocsi tágas udvarra hajtott, a széles lépcsők előtt frakkos inasok hajlongtak. Mindez kissé ellenséges volt. Terméken át vezették, ahol minden kínosan és fenyegetően a helyén volt. A nagy szobában, az emeleten, a francia nagymama fogadta. Szürke szeme volt és kis, keskeny, fekete bajsza; haját, mely valamikor vörös lehetett, s most szennyes-rőt volt, mintha az idő elfelejtette volna megmosni ezt a hajzatot, magasan feltűzve viselte. Megcsókolta a gyermeket, két fehér, csontos kezével kissé hátrahajtotta a jövevény fejét, s így nézte a magasból. „Toute de mème” – mondta az anyának, aki aggódva állt mellettük, mintha a gyermek vizsgázna, mintha mindjárt kiderülne valami. Később hársfateát hoztak. Mindennek tűrhetetlen szaga volt, a gyermek émelygett. Éjfél felé sírt és hányni kezdett. „Hozzátok el Ninit!” – mondta, és fuldokolt könnyeitől. Halottfehéren feküdt az ágyban.

Másnap magas láza támadt, félrebeszélte. Ünnepeyes orvosok érkeztek, fekete szalonkabátban, fehér mellényük középső gomblyukán arany óraláncot húztak át, a gyermek fölé hajoltak, s szakállukból és ruhájukból ugyanaz a szag áradt, mint a kastély tárgyaiból, mint a francia nagymama hajából és szájából. A gyerek úgy érezte, meghal, ha ez a szag nem múlik el. A láz nem csökkent a hét végére sem, a gyermek érlökése kihagyott. Akkor táviratoztak Niniért. Négy napba tellett, míg a dajka Párizsba ért. A pofaszakállas major domus nem ismerte meg a pályaudvaron. Nini gyalog állított be a palotába, kezében egy horgolt szatyorról. Úgy jött, mint ahogy a madarak költöznek: franciául nem tudott, az utcákat nem ismerte, soha nem tudott felelni a kérdésre, hogyan találta meg az idegen városban a házat, mely a beteg gyermeket rejtegette. Belépett a szobába, kiemelte az ágyból a haldokló gyermeket, aki már egészen csendes volt, csak a szeme fénylett: ölébe vette, karjaival szorosán átölelte, csendesen ült és ringatta. Harmadnap a gyerekek feladták az utolsó kenetet. Este Nini kijött a betegszobából és magyarul ezt mondta a grófnőnek:

– Azt hiszem, megmarad.

Nem sírt, csak nagyon fáradt volt, mert hat napja nem aludt. Visszament a betegszobába, a horgolt táskából hazai ételt szedett elő, enni kezdett. Hat napig lehetetlennel tartotta a gyermekben az életet. A grófnő az ajtó előtt térdelt, sírt és imádkozott. Mind ott voltak, a francia nagymama, a személyzet, egy fiatal, ferde szemöldökű pap, aki a nap minden órájában be- és kijárt a házban. Az orvosok lassan elmaradtak. Ninivel utaztak le Bretagne-ba, a francia nagymama, megdöbbenően és sértődötten, Párizsban maradt. Természetesen nem mondta meg senki, miért betegedett meg a gyermek? Nem mondták ki, de tudták! A tábornok szeretetet akart, s mikor az idegenek föléje hajoltak, s az a tűrhetetlen szag áradt mindenből, elhatározta, hogy inkább meghal. Bretagne-ban zúgott a szél és a régi kövek között a dagály. Vörös sziklák állottak a tengerben. Nini nyugodt volt, mosolyogva nézte a tengert, az eget, mintha már látta volna. A kastély négy szögletén terméskövekből emelt, nagyon régi, hasas tornyok állottak, sok idő előtt itt leselkedtek Surcoufra, a kalózra a grófnő ősei. A gyermek gyorsan barnult, sokat nevetett. Most már nem félt, mert tudta, hogy ők ketten, Ninivel, erősebbek. A tengerparton ültek. Nini sötétkék ruhájának fodrait lobogtatta a szél, mindennek sós íze volt, a levegőnek és a virágoknak is. Reggel, mikor a dagály elvonult, a vörös parti sziklák mélyedéseiben szőrös lábú tengeri pókok, vörös hasú rákok, lila, kocsonyás csillagok maradtak. A kastély udvarán több száz éves fügefa állott, mint egy napkeleti bölcs, aki már csak egészen egyszerű történeteket mesél. Sűrű lombjai alatt édes és szagos hűvösség lappangott. A gyermek a déli órákban, mikor a tenger alétan morajlott, itt ült a dajkával és hallgatott.

– Én költő leszek – mondta egyszer, és felnézett, oldalát hajtott fejjel.

A tengert nézte, szőke fürtjei lobogtak a meleg szélben, félig lehunyt szempillák alól kémlelve figyelte a messzeséget. A dajka átölelte, fejét melléhez szorította. Így mondta:

– Nem, te katona leszel.

– Mint apa? – a gyermek fejét rázta. – Apa is költő, nem tudod? Mindig másra gondol.

– Igaz – felelte a dajka és sóhajtott. – Ne menj a napra, angyalom. Megfájdul a fejed.

Sokáig ültek így a fügefa alatt. Hallgatták a tengert: zúgása ismerős volt. Úgy zúgott, mint otthon az erdő. A gyermek és a dajka arra gondoltak, hogy a világban minden összetartozik.

Ilyesmi később jut csak az emberek eszébe. Évtizedek múlnak el, átmennek egy sötét szobán, melyben meghalt valaki, s egyszerre hallják a tenger zúgását, a régi szavakat. Mintha az a néhány szó az élet értelmét fejezte volna ki. De később mindig másról kellett beszélni.

Ősszel, mikor hazatértek Bretagne-ból, a testőr Bécsben várta családját. A gyermeket beadták a katonai nevelőintézetbe. Kis kardot kapott, hosszú nadrágot, csákót. A gyíklesőt derekára kötötték, sötétkék zubbonyban vitték sétálni vasárnap a Grabenen a növendékeket. Olyanok voltak, mint a gyermekek, akik játszanak, felöltöznek katonának. Fehér kesztyűt viseltek, kecsesen szalutáltak.

A nevelőintézet Bécs mellett emelkedett, egy domb tetején. Sárga épület volt, a második emelet ablakaiból látni lehetett a régi várost, egyenes, merev utcáival, s a császár nyári palotáját, a schönbrunni háztetőköt és a nagy kertben a nyírott lombok közé vágott sétautakat. A fehér, boltíves folyosókon, a tantermekben, az étkezőben, a hálótermekben minden olyan megnyugtatóan helyén volt, mintha ez lenne egyetlen hely a világon, ahol végre elrendeztek és helyére tettek mindent, ami az életben rendetlenség és fölösleges. A nevelők öreg tiszték voltak. Mindennek salétromszaga volt. A hálótermekben harmincan aludtak, minden teremben harminc egykorú gyermek, keskeny vaságyakban, mint a császár. A bejárat fölött feszület lógott, szentelt barkával. Éjjel kék fény égett a lámpákban. Reggel kürtszóra ébredtek; télen néha megfagyott a mosdóvíz a bádógtálakban. Ilyenkor a tisztiszolgák meleg vizet hoztak fel nagy kancsókból a konyháról.

Görögül tanultak s ballisztikát, s a módot, ahogyan az ellenséggel szemközt viselkedni kell, s történelmet. A gyerek sápadt volt, köhécsett. A lelkész ősszel minden délután sétálni vitte Schönbrunnba. Lassan mentek a sugárutakon. Egy szökőkútból, melynek köveit megmarta a zöld moha és penész, a víz aranszínűen csergedezett, mert reásütött a nap. A nyírott fák sorfala között sétáltak, a gyerek kihúzta magát, fehér kesztyűs kezével szabályosan és mereven tisztelgett az öreg katonáknak, akik teljes díszben sétáltak itt, mintha minden nap a Császár születésnapja lenne. Egy asszony ment, vállán fehér csipke napernyővel, fedetlen fővel az úton; gyorsan ment el mellettük, és a lelkész mélyen meghajolt.

– A császárné – súgta a gyermeknek.

Az asszony arca nagyon fehér volt, vastag, fekete haját háromszoros fonatban csavarta feje köré. Három lépés távolban, kissé görnyedten, mintha elfáradt volna a sietésben, fekete ruhás hölgy követte.

– A császárné – mondta még egyszer a lelkész, mély áhítattal.

A gyermek utánanézett a magános asszonynak, aki csaknem szaladt a nagy kert fasorai között, mintha menekülne valami elől.

– Hasonlít a mamára – mondta, mert eszébe jutott a kép, mely az apa dolgozószobájában függött, az asztal felett.

– Ilyet nem szabad mondani – felelte komolyan a lelkész.

Reggeltől estig tanulták, mi az, amit nem szabad mondani. Az intézetben, ahol négyszáz gyermeket neveltek, olyan csend volt, mint egy pokolgép belsejében, egy perccel a robbanás előtt. Mind itt voltak, cseh kastélyokból, zsemlyeszóknán, tömpe orral és fáradt, fehér kezekkel, morva udvarházakból, tiroli várakból és Stájerország vadászkastélyaiból, a Grabent környező utcák csukott zsalus palotáiból és a magyar vidéki házakból, hosszú nevekkkel, sok mássalhangzóval és előnévvel, címeikkel és rangokkal, melyeket mintegy ruhatárba helyeztek itt, az intézetben, mint a finom, Bécsben és Londonban varratott polgári ruhákat és a holland fehérműveket. Egy név maradt csak mindebből és egy gyermek, aki a névhez tartozott, s most tanulta, mit szabad és mit nem szabad. Voltak keskeny homlokú szláv fiúk, kiknek véreben elkeveredett a Birodalom minden emberi sajátossága, voltak kék szemű, nagyon fáradt, tízéves arisztokraták, akik úgy néztek a semmibe, mintha őseik már helyettük is mindent láttak volna, s egy tiroli herceg tizenkét éves korában agyonlőtte magát, mert szerelmes volt egy unokahúgába.

Konrád a szomszéd ágyban aludt. Tízévesek voltak, mikor megismerték egymást.

Zömök és mégis sovány volt, mint a nagyon régi fajták gyermekei, kiknek testében a csontok uralkodnak a hús fölött. Lassúbb volt, de nem lusta, csak tudatosan kimért ütemű. Apja bárósított hivatalnok volt Galíciában, anyja lengyel. Ha nevetett, szája körül megjelent egy széles, gyermekes, szláv vonás. Ritkán nevetett. Hallgatag volt és figyelmes.

Első pillanattól együtt éltek, mint az egyséjtű ikrek az anyaméhben. Ehhez nem kellett „barátságot kötni”, mint az egykorú fiatalok szokták, nevetséges és ünnepélyes szertartások között, fontoskodó szenvedélyességgel, ahogyan a vágy jelentkezik az emberek között, öntudatlan és torz formában, mikor először akarja egy másik ember testét és lelkét elvenni a világtól, hogy az övé legyen, csak az övé. Ennyi a szerelem és a barátság értelme. Barátságuk oly komoly és szótlán volt, mint minden nagy érzés, mely

az életre szól. S mint minden nagy érzésben, ebben is volt szemérem és bűntudat. Az ember nem vehet el büntetlenül egy embert a többiektől.

De tudták azt is, első pillanattól, hogy ez a találkozás egész életre kötelez. A magyar fiú nyúlánk volt és törekeny, s ebben az időben minden héten vizsgálta az orvos: aggódtak tüdejéért. Az intézet vezetőjének, egy morva ezredesnek kérésére a testőr Bécsbe jött, és hosszan beszélt az orvosokkal. Mindabból, amit az orvosok mondtak, egy szót értett csak: „veszély”. A fiú igazában nem beteg, mondták, csak hajlama van a betegségre. Veszély, így mondták, általánosan. A testőr Szent István templomának árnyékában szállott meg, egy sötét mellékcúcaban, a „Magyar királyhoz” címzett fogadóban, ahol már nagyapja is lakott. A folyosón szarvasagancsok függöttek. A bérszolga így köszönt a testőrnek: „Kezét csókolom.” Két szobában lakott itt, két, sárga selyemhuzatos bútorokkal megtömött, sötét, bolthajtásos szobában. A gyermeket magához vette e napokban, együtt laktak a szállodában, ahol minden szobaajtó fölött a gyakori és kedves vendégek nevét lehetett olvasni, mintha valamilyen világi kolostor lenne ez az épület a monarchia magános urai számára. Délelőtt kocsiba ültek, és kikocsiztak a Práterbe. Már hűvösödött, november elejét írták. Este színházba mentek, a színpadon hősök ágáltak, hörögtek és kardjukba dőltek. Aztán egy vendéglőben ettek, külön szobában, ahol nagyon sok pincér szolgált fel. A gyermek szótlanul és öreges udvariassággal élt apja mellett, mintha elviselne és megbocsátana valamit.

– Azt mondják, veszély – mondta az apja, inkább magának, vacsora után, és rágyújtott egy vastag, fekete szivarra. – Ha akarod, hazajöhetsz. De jobb szeretném, ha nem félnél semmilyen veszélytől.

– Nem félek, apa – mondta a gyerek. – De Konrád mindig maradjon velünk. Ők szegények. Szeretném, ha nyáron lejöhete hozzánk.

– Barátod? – kérdezte az apja.

– Igen.

– Akkor az én barátom is – mondta komolyan.

Frakkot viselt, fodros inget, utolsó időben már nem öltött soha egyenruhát. A fiú megkönnyebbülten hallgatott. Az apa szavában lehetett bízni. Amerre mentek Bécsben, mindenütt ismerték, az üzletekben, a kesztyűs, az inges, a szabó, a vendéglőkben, ahol ünnepélyes főpincérek uralkodtak az asztalok felett, s az utcán is, ahol a fogatokból nők és férfiak integettek örvendezve feléje.

– Elmegy a császárhoz? – kérdezte a gyermek egy napon, az apa elutazása előtt.

– Király – mondta szigorúan, rendreutasító hangon az apa. Aztán ezt mondta:

– Nem megyek többé hozzá.

A fiú megértette, hogy valami történt közöttük. Az elutazás napján bemutatta apjának Konrádot. Előző este szívdobogva aludt el: olyan volt az egész, mint egy eljegyzés. „A királyról nem szabad előtte beszélni” – intette barátját. De az apa nagylelkű volt, szívélyes, egészen nagyúr. Konrádot egyetlen kézfogással a családba fogadta.

Ettől a naptól a gyermek kevesebbet köhécselt. Már nem volt egyedül. Nem bírta az emberek között az egyedüllétet.

A nevelés, melyet vérében hozott magával hazulról, az erdőből s Párizsból, az anyja idegeiből, előírta, hogy az ember nem beszél soha arról, ami fáj, hanem szótlanul elviseli. Legokosabb egyáltalán nem beszélni, így tanulta. De szeretet nélkül nem tudott élni, ezt is örökségbe kapta. Talán a francia nő hozta a családba a vágyat, hogy az ember megmutassa valakinek érzéseit. Az apa családjában hallgattak ilyesmiről. Valaki kellett, akit szeretni lehetett: Nini vagy Konrád, s akkor nem volt láza, nem köhécselt, sápadt, sovány fiúarca megtelt rózsaszín lelkesedéssel és bizalommal. Abban a korban voltak, mikor a fiúknak még nincs határozott nemük: mintha még nem döntöttek volna. Puha, szőke haját, melyet gyűlölt, mert leányosnak érezte, minden két hétben nullás géppel vágta le a fodrász. Konrád férfiasabb volt, nyugodtabb. Most kinyílt előttük a gyermekkor, s már nem félték ettől az időtől, mert nem voltak egyedül.

A francia mama, az első nyár végén, mikor a fiúk felültek a kocsiba, hogy visszautazzanak Bécsbe, a kastély bejáratának ajtajából nézte az elutazókat. Aztán ezt mondta Nininek, és mosolygott:

– Végre egy jó házasság.

De Nini nem mosolygott. A fiúk minden nyáron együtt érkeztek, később már a karácsonyt is együtt töltötték a kastélyban. Mindenük közös volt, a ruhák, a fehérműk, a kastélyban közös lakószobát rendeztek be nekik, egyszerre olvasták ugyanazt a könyvet, együtt fedezték föl Bécset és az erdőt, a könyveket és a vadászatot, a lovaglást és a katonaevényeket, a társas életet és a szerelmet. Nini félt, lehet, hogy kissé féltékeny is volt. Már negyedik éve tartott ez a barátság, a fiúk kezdték kerülni a világot, titkaik voltak. Egyre mélyebb volt ez a kapcsolat, egyre görcsösebb. A tábormok dicsekedett Konráddal, legszívesebben mindenkinek megmutatta volna, mint egy alkotást, mint egy remekművet, s ugyanakkor féltette mindenkitől, félt, hogy elveszik tőle azt, akit szeret.

– Sok – mondta Nini az anyjának. – Egy napon elmegy tőle. Akkor nagyon szenved majd.

– Ez az emberi feladat – mondta az anya, és tükre előtt ült, hervadó szépségét bámulta. – Egy napon el kell veszíteni azt, akit szeretünk. Aki ezt nem bírja el, azért nem kár, mert nem egész ember.

Az intézetben nem sokáig gúnyolták ezt a barátságot; megszokták, mint egy természeti tüneményt. Már csak közös névvel emlegették őket, mint a házасokat. „Henrikék.” De nem gúnyolták ezt a kapcsolatot. Valami volt kettejük viszonyában, gyöngédség, komolyság, föltétlenség, valami végzetes, s ez a sugárzás lefegyverezte a gúnyos hajlamokat is. Minden emberi közösségen belül féltékenyen megérik az ilyen kapcsolatokat. Az emberek semmire nem vágnak úgy, mint önzetlen barátságra. Reménytelenül vágnak erre. Az intézetben a származás gögjébe menekültek a fiúk, vagy a tanulmányokba, vagy korai dőzsölésekbe, vagy testi virtusokba, vagy idő előtti, zagyva és fájdalmas szerelmekbe. Konrád és Henrik barátsága úgy derengett ebben az emberi zűrzavarban, mint egy középkori fogadalom szelíd szertartásának fénye. Semmi nem olyan ritka fiatal emberek között, mint a vonzalom, mely önzetlen, és nem akar a másiktól segítséget, sem áldozatot. Az ifjúság mindig az áldozatot reméli azoktól, akiknek átadja reménykedését. A két fiú érezte, hogy az élet egyik névtelen, csodálatos és kegyelemszerű állapotában élnek.

Semmi nem olyan gyöngéd, mint ez a kapcsolat. Minden, amit később ad az élet, a finom vagy nyers vágyak, az erős érzések, a szenvedély végzetes kötése, minden durvább, embertelenebb. Konrád komoly volt és szemérmes, mint minden igazi férfi, tízéves korában is. Mikor a fiúk kamaszodni és malackodni kezdtek, s szomorú hetvenkedéssel feszegették a felnőttek életének titkait, Konrád megeskette Henriket, hogy tisztán élnek. Ezt az esküt sokáig megtartották. Nem volt könnyű. Minden második héten gyóntak, a bűnök lajstromát együtt készítették el. A vágyak jelentkeztek a vérben, az idegekben, a fiúk sápadtak voltak és szédültek, ha változtak az évszakok. De tisztán éltek, mintha a barátság, melynek bűvös palástja beborította fiatal életüket, kárpótolna mindenért, ami a többiekét, a kíváncsiakat és nyugtalanokat oly hideglelősen kínozza és kergette az élet homályos, alvilági tájai felé.

Mély rendtartásban éltek, melyet évszázadok gyakorlata és tapasztalata írt elő. Minden reggel, bandázssal, sisakban, meztelen felsőtesttel vívtak egy óra hosszat az intézet tornatermében. Aztán lovagoltak. Henrik jó lovas volt, Konrád kétségbeesetten küzdött lóháton az egyensúlyért és biztonságért, testéből hiányoztak az átöröklött készség emlékei. Henrik könnyen tanult, Konrád nehézkesen, de amit tanult, kapzsián megtartotta, görcsös ragaszkodással, mint aki tudja, hogy ez minden vagyona a világban. Henrik könnyen mozgott társaságban is, mellékesen és fölényesen, mint akit már nem érhet a világban meglepetés; Konrád merev volt, nagyon szabályos. Egy nyáron Galíciába utaztak, Konrád szüleihez. Akkor már fiatal tisztak voltak. A báró – öreg, kopasz és alázatos ember, akit megörlött negyvenévi galíciai szolgálat s egy lengyel nemes nő kielégítetlen társadalmi becsvágya – zavart szolgálatkészséggel sietett a fiatal urak mulattatására. A város fülledt volt, régi tornyaival, a kúttal a négyszögletes főtér közepén, a sötét, boltíves szobákkal. S az emberek a városban, az ukránok, németek, zsidók, oroszok valamilyen hatóságilag lefojtott és tompított zsvajban éltek, mintha állandóan erjedne egy folyamat a városban, a homályos és szellőzetlen lakásokban, forradalom vagy csak valamilyen szánalmas, fecsegő elégedetlenség, vagy az sem: egy karavánszeráj fülledt izgalma és várakozó hangulata hatotta át a városban a házakat, a tereket, az életet. Csak a székesegyház vált elő nyugodtan ebből a gajdoló, rikoltozó, suttogó zűrzavarból, erős tornyával, széles boltíveivel, mintha egyszer, minden következménnyel, kimondott volna a városban valaki egy törvényt, valami véglegeset és másíthatatlant. A fiúk szállodában laktak, mert a báró lakása három kis szoba volt. Első este, a bőséges vacsora, a zsíros húskok és illatos, nehéz borok után – melyeket az öreg hivatalnok, Konrád apja s a fonnyadt, lila és vörös festékekkel kakaduszerűen kimázolt, szomorú lengyel asszony, az anya, olyan megható és szomorú izgalommal tálatattak a szegényes lakásban, mintha a ritkán hazatérő fiú boldogsága múlna a fogások minőségén – a fiatal tisztak lefekvés előtt sokáig ültek még a galíciai fogadó éttermének poros pálmákkal ékített, homályos sarkában. Nehéz, hegyaljai magyar bort ittak, cigarettáztak és hallgattak.

– Most láttad őket – mondta Konrád.

– Igen – mondta a testőr fia, büntudatosan.

– Hát akkor tudod – mondta a másik, szelíden és komolyan. – Most gondold el, mi történik itt érettem, huszonkét éve.

– Tudom – mondta a tábornok, és valami összeszorította a torkát.

– Minden pár kesztyű – mondta Konrád -, amelyet meg kell vennem, ha kivonulunk együtt a Várszínházba, innen érkezik. Ha új lószerszám kell, három hónapig nem esznek húst. Ha borraalót adok egy estélyen, apám nem szivarozik egy héten át. S ez így tart huszonkét éve. És mindig volt minden. Valahol messze, Lengyelországban, az orosz határon van egy udvarház. Nem láttam soha. Ez volt az anyámé. Ebből az udvarházból érkezett minden: az egyenruha, a tandíj, a színházjegyek ára, a csokor, melyet anyádnak küldtem, mikor átutazott Bécsen, a vizsgadíjak, a párbajköltség, mikor verekednem

kellett a bajorral. Huszonkét éve, minden. Először a bútorokat adták el, aztán a kertet, a földet, a házat. Aztán egészségüket, kényelmüket, nyugalmaikat, öregségüket, anyám társadalmi becsvágyait, azt, hogy egy szobával többjük legyen a tetves városban, s a szobában rendes bútorok álljanak és néha vendégeket is fogadjanak. Érted?

– Bocsáss meg – mondta a tábornok izgatottan és fehéren.

– Nem haragszom – mondta a barát, nagyon komolyan. – Csak akartam, hogy tudjad és egyszer lássad. Mikor a bajor kivont karddal nekemjött és eszelősen vagdalkozott, nagyon jókedvűen, mintha valamilyen kitűnő tréfa lenne ez, hogy hiúságból nyomorékká aprítjuk egymást, eszembe jutott anyám arca, amint minden reggel a piacra megy, hogy a szakácsné ne csalja meg két fillérrel, mert a két fillér az év végén öt forint, s azt elküldheti levélben nekem... S akkor csakugyan meg tudtam volna ölni a bajort, aki hiúságból kárt akart tenni bennem, s nem tudta, hogy minden karcolás, amit rajtam ejt, halálos bűn két ember ellen, akik Galíciában szótlanul feláldozták érettem az életüket. Mikor én borraivalót adok nálatok otthon az inasnak, az ő életükből költök el valamit. Így nagyon nehéz élni – mondta, és elvörösödött.

– Miért? – kérdezte csendesen a másik. – Nem gondolod, hogy mindez nagyon jó nekik? ...

– Nekik, talán. – A fiú hallgatott. Soha nem beszélt eddig erről. Most kimondta, akadozva, s nem nézett a barát szemébe. – De nekem nagyon nehéz így élni. Mintha nem volnék a magamé. Ha beteg vagyok, megijedek, mintha idegen tulajdont herdálnék el, valamit, ami nem teljesen az enyém, az egészségemet. Katona vagyok, azért neveltek, hogy ölni tudjak, és megölessem magam. Megesküdtem erre. De ők miért viselték el mindezt, ha engem megölnek? Érted már? ... Huszonkét éve élnek ebben a városban, ahol mindennek olyan fülledt szaga van, mint egy tisztátalan lakásban, ahol átutazó karavánok aludtak meg... ételszag és olcsó illatszerek és szellőzetlen ágyak. Itt élnek, szótlanul. Apám huszonkét éve nem volt Bécsben, ahol született és nevelkedett. Huszonkét éve soha egy utazás, soha egy fölösleges ruhadarab, soha egy nyári kirándulás, mert belőlem remekművet kell csinálni, azt, amihez ők a maguk életében gyöngék voltak. Néha, mikor cselekedni akarok, megáll a levegőben a kezem. Mindig ez a felelősség. Már kívántam a halálukat – mondta egészen halkán.

– Igen – mondta a tábornok.

Négy napig maradtak a városban. Mikor elutaztak, először életükben úgy érezték, történt közöttük valami. Mintha az egyik tartozna a másiknak valamivel. Nem lehetett ezt szavakkal megmondani.

6

De Konrádnak volt egy menedéke, ahová a barát nem tudta követni: a zene. Mintha lenne egy titkos rejtekhelye, ahol a világ keze nem éri el. Henrik botfűlű volt, beérte a cigányzenével és a bécsi keringőkkel.

A zenéről az intézetben nem beszéltek, inkább csak eltűrték és megbocsátották, nevelők és diákok, mint afféle ifjúkori hóbortot. Mindenkinek van gyöngéje. Az egyik kutyákat tenyészt, mindenáron, vagy lovagol. Jobb, mintha kártyázna, gondolták. Veszélytelenebb, mint a nők, gondolták.

De a tábornok néha már gyanította, hogy a zene nem is olyan veszélytelen szenvedély. Az intézetben természetesen nem tűrték ezt a lázadást, a zene zendülését. A neveléshez hozzátartozott a zene fogalmának ismerete is, de inkább csak általános értelemben. A zenéről annyit tudtak csak, hogy rézkürtök szükségesek hozzá, elől megy a tamburmajor, s ezüst botját időnként magasra emeli. A zenészek mögött kis póniló húzta a dobot. Ez a zene hangos volt és szabályos, fegyelmezte a csapattest lépéseit, utcára vonzotta a polgári lakosságot, és mindenfajta parádénak nélkülözhetetlen kelléke volt. Az ember feszesebben lépdelt, ha zenét hallott, ez volt minden. A zene néha tréfás volt, néha dagályos és ünnepélyes. Máskülönben senki nem törődött vele.

De Konrád mindig elsápadt, ha zenét hallott. Mindenféle zene, a legközönségesebb is, oly közelről érintette, mint egy testi támadás. Elsápadt, szája remegni kezdett. Valamit mondott neki a zene, amit a többiek nem érthettek. Valószínűleg nem értelméhez szóltak a dallamok. A fegyelem, amelyben élt, nevelkedett, amelynek árán rangot szerzett a világban, amelyet önként vállalt, mint a hívó a büntetést és a vezeklést, ilyen pillanatokban meglazult, mintha a görcsös, merev tartás engedne testében. Mint mikor a parádén, hosszú, fásztó díszszemlék után hirtelen „pihenj!”-t vezényelnek. De szája remegni kezdett, mintha mondani szeretne valamit. Ilyenkor elfeledte, hol van, szeme mosolygott, a levegőbe nézett, nem látta környezetét, a fellebbvalókat, társait, a szép hölgyeket, sem a színházi közönséget. Egész testével hallotta a zenét, oly szomszjasan, ahogy az elítélt figyelhet börtönében távoli léptek, zöreijére, melyek talán a menekülés hírére hozzák. Ilyenkor nem hallotta, ha szóltak hozzá. A zene felbontotta körülötte a világot, pillanatokra megváltoztatta a mesterséges megegyezés törvényeit, ilyen pillanatokban Konrád nem volt katona. Egy nyáron, este, mikor a kastélyban Konrád a tábornok anyjával négykezeset játszott, történt

valami. A nagy teremben ültek, vacsora előtt, a testőr és fia udvariasan hallgatták a zenét, a terem egyik sarkában, azzal az udvarias készséggel és türelemmel, mint mikor azt mondja valaki: „Az élet kötelesség, a zenét is el kell viselni. Hölgyeknek nem illik ellentmondani.” Az anya szenvedélyesen játszott: Chopin „polonéz-fantáziáját” játszották. Mintha minden megmozdult volna a szobában. Apa és fia is megérezte a terem sarkában, a karosszékekben, az udvarias és türelmes várakozásban, hogy a két testben, az anya és Konrád testében történik most valami. Mintha a zene lázadása felemelte volna a bútorokat, mintha a súlyos selyemfüggönyöket meglobogtatná egy erő az ablak mögött, mintha minden, amit az emberi szívek eltemettek, ami kocsonyás és avas, élni kezdene, mintha minden ember szívében lappangana egy halálos ütem, amely az élet egy pillanatában végzetes erővel kezd dobogni. Megértették az udvarias hallgatók, hogy a zene veszélyes. De ők ketten, az anya és Konrád, a zongoránál nem törődtek többé e veszéllyel. A „polonéz-fantázia” csak ürügy volt, hogy elszabaduljanak az erők a világban, melyek megmozgatnak és fellobbantanak mindent, amit az emberi rend olyan gondosan rejteget. Oly merev testtel ültek a zongora előtt, kiegyenesedve, megfeszített és kissé hátrahajtott felsőtesttel, mintha a zene láthatatlan, zongorabeli paripák tüzes fogatát röptenén, s a világ fölötti szélviharban és rohanásban ők ketten tartják, merev testtel és kemény kezekkel, az elszabadult erők gyeplőit. Aztán, egyetlen hangütéssel, elhallgattak. Az esti nap egy sugara behullott a szárnyas ablakon, a fénycsóvában aranypor keringett, mintha a zene messze iramodott mennyei fogatának táltosai után porzana az égi út, mely a semmibe és a pusztulásba vezet.

– Chopin – mondta a francia nő, és nehezen lélegzett. – Az apja francia volt.

– Az anyja lengyel – mondta Konrád, s oldalt hajtott fejével kinézett az ablakon. – Anyám rokona volt – mondta mellékesen, mintha röstellene ezt a kapcsolatot.

Mind felfigyeltek, mert hangjában olyan szomorúság szólalt meg, mint a száműzöttek hanglejtésében, mikor a honvágyról és az otthonról beszélnek. A testőr, nagyon figyelmesen, kissé előrehajolva bámulta fia barátját, mintha most látná először. Este, mikor egyedül maradt a dohányzóban fiával, ezt mondta neki:

– Konrád soha nem lesz igazi katona.

– Miért? – kérdezte ijedten a fiú.

De tudta, hogy az apának igaza van. A testőr vállat vont. Szivarozott, hosszan elnyújtott lábakkal ült a kandalló előtt, a szivarfüstöt nézte. A szakember nyugalmával és fölényével mondotta:

– Mert másféle ember.

Az apa már nem élt, sok év múlt el, mikor a tábornok megértette ezt a mondatot.

7

Az ember mindig tudja az igazat, azt a másik igazságot, melyet a szerep, a jelmezek, az élet helyzetei eltakarnak. A két fiú együtt nevelkedett, együtt esküdtek föl, együtt laktak a bécsi évek ideje alatt, mert a testőr módját ejtette, hogy fia és Konrád szolgálatuk első éveit az udvar közelében töltsék. A schönbrunni kert szomszédságában béreltek lakást, keskeny, szürke homlokzatú ház első emeletén. A lakás ablakai ringlófákkal zsúfolt, fülledt, keskeny és hosszú kertre nyíltak. Három szobájuk volt itt, egy ezredorvos süket özvegyénél laktak. Konrád zongorát bérelt, de ritkán játszott; mintha félne a zenétől. Itt éltek, mint a testvérek, s a testőr néha nyugtalanul érezte, hogy a barátjának titka van.

Konrád „másféle ember” volt, s titkát nem lehetett kérdésekkel megközelíteni. Mindig nyugodt volt. Soha nem vitakozott. Úgy élt, úgy látta el a szolgálatot, úgy érintkezett bajtársaival, úgy járt a világba és társaságba, mintha a katonai szolgálat soha nem érne véget, mintha az élet egyetlen rendtartás és szolgálati idő lenne, nemcsak a nappal, az éjszaka is. Fiatal tiszt volt, és a testőr fia néha nyugtalanul észlelte, hogy Konrád úgy él, mint egy szerzetes. Mintha nem is a világban élne. Mintha a szolgálat hivatalos órái múltával kezdődne számára a másik szolgálat, a bonyolultabb és felelősségteljesebb, mint ahogy a fiatal szerzetes számára nemcsak az imádság és a kegyes szertartások órái jelentik a szolgálat idejét, hanem az egyedüllét, az eszmélet, igen, az álom ideje is. Félt a zenétől, melyhez titkos köze volt, s nemcsak eszméletének volt köze, hanem testének is: mintha a zene mélyebb értelme egyfajta végzetes parancs lenne, mely kimozdítja őt pályájából, eltör benne valamit. Reggel együtt lovagoltak a Práterban vagy a lovaglóiskolában, aztán Konrád ellátta a szolgálatot, hazament a hietzingi lakásba, s néha hetek múltak el úgy, hogy nem mozdult el este hazulról. A régi házban még petróleummal és gyertyákkal világítottak; a testőr fia majdnem mindig éjfél után érkezett haza, bálból vagy társaságból, s már az utcáról, a bérkocsiból látta a barát szobájának ablakában a lobbanékony, gyenge fény bátorlalan és szemrehányó világosságát. A világos ablak jelvetésében volt valami vádoló. A testőr fia pénzdarabot nyújtott át a kocsisnak, megállt a csendes utcán, a régi kapu előtt, lehúzta kesztyűit, előkereste a

kapukulcsot, s úgy érezte, kissé elárulta ez este is a barátot. A világból érkezett, ahol halkan zenéltek, az éttermekben és a báltermekben, a belső város társalgóiban: de másképpen, mint ahogy a barát szerette. Zenéltek, hogy az élet kellemesebb és ünnepélyesebb legyen, a nők szeme csillogjon, a férfiak hiúsága szikrákat vessen. Ezért zenéltek, a városban, a helyeken, ahol a testőr fia ifjú évei éjszakáit eltöltötte. De a zene, melyet Konrád szeretett, nem feledkezést akart nyújtani, hanem megérintette az emberekben a szenvedélyeket, a büntudatot, azt akarta, hogy az élet az emberi szívekben és öntudatokban valóságosabb legyen. Az ilyen zene félelmes, gondolta, és halkan, dacosan füttyülni kezdett egy keringőt. Bécsben abban az évben mindenfelé egy divatos zeneszerző, a fiatal Strauss keringőit füttyülték. Előkereste a kapukulcsot, felnyitotta a lassan és nehézkesen táruló, sok száz éves kaput, végigment a dohos, boltíves lépcsőház hályogos olajlámpással világított, öblös alagsorán, egy pillanatra megállt és megnézte a kertet, mely fehéren feküdt a havas holdfényben, mintha krétával rajzolták volna ki helyét a tárgyak és jelenségek fekete határvonalai között. Mindez békés volt. Bécs már aludt. Mélyen aludt, és hullott a hó. A császár is aludt már a Burgban, s ötvenmillió ember aludt a császár országaiban. A testőr fia érezte, hogy neki is köze van ehhez a csendhez, ő is vigyáz a császár és ötvenmillió ember álmára és biztonságára, vigyáz akkor is, ha nem csinál egyebet, csak becsülettel viseli az egyenruhát, eljár este társaságba, keringőket hallgat, francia vörösbort iszik, s pontosan azt beszéli a hölgyekkel és urakkal, amit azok várnak tőle. A testőr fia érezte, hogy engedelmeskedik, írott és íratlan, nagyon erős parancsoknak, s ez az engedelmesség kaszárnyában, gyakorlótéren és szalonokban egyformán szolgálat is. A biztonság ebből az érzésből épült fel ötvenmillió ember számára: hogy a császár éjféli előtt lefekszik, s már reggel ötkor felkel és gyertyafény mellett ül, amerikai fonott nád karosszékekben, íróasztalánál, s a többiek, akik felesküdték az ő nevére, mind engedelmeskednek a szokásoknak és a törvényeknek. Természetesen mélyebben is kellett engedelmeskedni, mint ahogy a törvények előírják. Az ember szívében hordozta az engedelmességet, ez volt a legfontosabb. Az embernek hinni kellett abban, hogy minden a helyén van. Huszonkét évesek voltak ebben az évben, a testőr fia és a barát.

Bécsben éltek, fiatal tisztak voltak. A testőr fia felment a korhadt lépcsőkön, és egy keringő dallamát füttyülte, csendesesen. Minden kissé dohos volt ebben a házban, a szobák, a lépcsőház, de kissé illatos is, mintha befőttesüvegek édes szirupillata terjengene a szobákban. Azon a télen kitört a farsang Bécsben, mint egy könnyű és jókedvű járvány. Minden este táncoltak, gázlángok lebegő lepkefényei mellett, arany és fehér termekben. Sok hó esett, és a kocsisok zajtalanul vitték a hóesésben a szerelmeseket. Bécs táncolt a hóesésben, a testőr fia minden délelőtt elment a régi lovardába, s a spanyol lovasok, a fehér lipicai lovak gyakorlatát nézte. Valami élt ez állatok és a lovasok testében, egyfajta előkelőség és nemesség, valamilyen büntudatos kellemesség és ütemérzés, mint minden régi lélek és nemes test öntudatában. Aztán sétált, mert fiatal volt. A belváros üzletei előtt álldogált, a majomszigeten, s öreg fiákeresek és pincérek megismerték, mert hasonlított apjára. Nagy család volt ez, Bécs, a Birodalom, a magyarok, németek, morvák, csehek, rácok, horvátok és olaszok, s a nagy családon belül mindenki érezte titokban, hogy e kalandos vágyak, hajlamok és indulatok közepette csak a császár tud rendet tartani, aki egyszerre volt továbbszolgáló őrmester és felség, lüszterujjas közhivatalnok és grand seigneur, bugris és uralkodó. Bécs jókedvű volt. A világ legjobb sörét mérték a belváros dohos, bolthajtásos söntéseiben, s a marhagulyás mártásának illata a déli harangszóra megtöltötte a várost, olyan nyájasságot és kedvességet árasztva el utcán és lelkekben, mintha az élet békéje örökkévaló lenne. A nők fekete prémkarmantyúkat viseltek, tollas kalapokat, s orruk és szemük csillogott a hóesésben az arcuk elé húzott fátyol mögött. Délután négykor a kávéházakban meggyújtották a gázlángokat és felszolgálták a habos kávé, tábornokok és hivatalnokok ültek a törzsasztalok mellett, a nők piros arccal lapultak a bérkocsik mélyében és a fafűtéssel melegített legénylakások felé siettek, mert farsang volt, a szerelem úgy lázongott és kerített a városban, mintha egy óriási, minden társadalmi osztályt behálózó összeesküvés ügynökei tüzelnék és nyugtalanítanák a lelkeket. A színháznyitást megelőző órában, Esterházy herceg belvárosi palotájának pincéjében titkos találkára gyűltek össze a tüzes borok kedvelői, Sachernél már terítették a főhercegek részére a különszoba asztalát, s lengyel urak izgatottan és bánatosan itták a tömény pálinkákat a Szent István templomának szomszédjában megnyitott apátsági pince füstös és füledt termeiben, mert Lengyelország nem volt boldog. De máskülönben akadtak órák ezen a télen Bécsben, mikor pillanatokra úgy tetszett, mindenki boldog. A testőr fia erre gondolt, halkán füttyült és mosolygott. Az előszobában megérintette a cserépkályha melege, mint egy rokoni kézfogás. Oly széles volt minden ebben a városban, s annyira a helyén volt minden és mindenki: a főhercegek is bugrisok voltak kissé, és a házmesterek is titkos élvezői és rangtartói egy rangsornak, mely végtelen volt és emberi. A legény felugrott a kályha mellől, átvette ura kabátját, csákóját és kesztyűjét, s fél kézzel máris leemelte a fehér cserépkályha melegítő polcáról a francia vörösbort, melyből minden este, lefekvés előtt, kortyolt egy pohárral, mintha a sörű burgundi nehéz-bölcs szavával

akarna búcsúzni a nappal és az este könnyű emlékeitől. Most is utánahozta a legény ezüsttálcán a palackot Konrád szobájába.

Néha reggelig beszélgettek így, a félhomályos szobában, amíg kihűlt a kályha, s a testőr fia utolsó kortyig kiürítette a burgundi palackot. Konrád olvasmányairól beszélt, a testőr fia az életről. Konrádnak nem volt pénze az élethez, a katonaság hivatal volt számára, egyenruhával, ranggal, mindenféle finom és bonyolult következményekkel terhes hivatal. A testőr fia érezte, hogy barátságukat és szövetségüket, mely bonyolult volt és törékeny, mint minden végzetes emberi kapcsolat, meg kell menteni a pénztől, meg kell szabadítani az irigység vagy a tapintatlanság árnyékától is. Ez nem volt könnyű. A testvérek hangján beszéltek erről. A testőr fia halkán könyörgött, ossza meg vele Konrád vagyonát, mellyel igazában nem tudott mit elkezdni. Konrád megmagyarázta, hogy egyetlen fillért sem fogadhat el. S mindketten tudták, hogy ennyi az igazság: a testőr fia nem adhatott pénzt Konrádnak, s el kellett viselni, hogy jár a világban, rangjához és nevéhez méltó módon él, s Konrád odahaza, a hietzingi lakásban rántottát vacsorázik a hét öt estéjén, és személyesen számolja meg a mosásból érkező fehérműt. De ez nem volt fontos. Ami félelmesebb volt, hogy a pénzen túl meg kellett menteni ezt a barátságot az életre. Konrád gyorsan öregedett. Huszonöt éves korában már pápaszemet viselt az olvasáshoz. S mikor a barát éjjel hazaérkezett Bécsből és a világból, dohány- és kölnivízszagúan, kissé csapzottan és kamaszos-nagyvilágian, halkán beszéltek, sokáig, mint a cinkosok, mintha Konrád varázsló lenne, aki otthon ül, az emberek és tünemények értelmén töri fejét, míg famulusa a világban jár és gyűjti az emberi élet titkos híreit. Konrád legszívesebben angol könyveket olvasott, az emberek együttélésének történetéről, a társadalmi fejlődésről. A testőr fia csak lovakról és utazásokról olvasott szívesen. S mert szerették egymást, mindegyik megbocsátotta a másiknak az eredendő bűnt: Konrád a barátnak a vagyont, a testőr fia Konrádnak a szegénységet.

Az a „másféleség”, melyről az apa beszélt, mikor Konrád és a grófnő a „polonéz-fantáziát” játszották, hatalmat adott Konrádnak a barát lelke fölött.

Mi volt e hatalom értelme? Minden emberi hatalomban van egy kevés finom és alig érezhető megvetés azok iránt, akik fölött uralkodunk. Emberi lelkek fölött csak akkor tudunk teljesen uralkodni, ha megismerjük, megértjük és nagyon tapintatosan megvetjük azokat, akik kénytelenek megadni magukat. Ezek az éjszakai beszélgetések a hietzingi házban idővel olyan hangot ütöttek meg és vertek vissza, mintha a nevelő és a tanítvány beszélgetnének. Mint minden ember, akit hajlam és körülmények idő előtt a magányra kényszerítenek, Konrád is azon a könnyedén gúnyoló, enyhén lenéző és ugyanakkor tehetetlenül érdeklődő hangon beszélt a világról, mintha mindaz, amit odaát, a túlsó parton észlelni lehet, csak gyermekeket és gyermeknél is tájékozatlanabb lényeket érdekelne. De hangján mégis a honvágy érzett: az ifjúság mindig honvágyat érez, örökké izgatódik egy gyanús, közömbös és félelmes haza után, melynek világ a neve. S mikor Konrád nagyon barátságosan és fölényesen, tréfásan és mellékesen gúnyolta a testőr fiát mindazért, amit a világban tapasztalt, hangjában a vágyódó szomjas nyeldekklése is érzett.

Így éltek az ifjúság szikrázó fénytörésében, egy szerepben, mely mesterség is volt, s ugyanakkor komoly feszültséget és belső tartást is adott az életnek. Női kezek is kopogtattak a hietzingi lakás ajtaján, gyöngéden, meghatottan és jókedvűen. Így kopogtatott egy napon Veronika, a táncosnő – a tábornok e név emlékére megdörzsöli most szemét, mint aki mély álomból ocsúdik és szórakozottan emlékezik. Igen, Veronika. S aztán Angéla, a törzsorvos fiatal özvegye, aki mindennél jobban szerette a lóversenyt. De nem, mégis Veronika, a táncosnő. A Három Patkóhoz címzett utca egyik nagyon régi házában tetőszobáiban lakott, egy műteremben, melyet soha nem lehetett tökéletesen átfűteni. De csak itt tudott élni, a műteremben, ahol a tér engedelmesen helyet adott gyakorlat közben lépteinek és fordulóinak. Poros Makart-csokrok díszítették a kongó termet, s állatképek, melyeket a műterem előző bérlője, egy stájer festő az elmaradt házbér fejében hagyott itt a tulajdonosnak. Legszívesebben csak juhokat festett: a nagy terem minden sarkából szomorú juhok bámultak a látogatókra, kérdő és vizes-üres állatszemekkel. Itt élt Veronika, a táncosnő a poros függönyök és foszlott huzatú, régi bútorok között. Már a lépcsőházat áthatották erős illatszerai, a rózsaoilaj és a francia vizek kipárolgása. Egy nyári este vacsorázni mentek, hármasan. Erre emlékezett most, élesen, mintha képet vizsgálna, nagyítóval. A Bécs környéki erdő egyik vendéglőjében vacsoráztak. Kocsin utaztak ide, fülledt, lombos erdőn át. A táncosnő széles karimájú florentinkalapot viselt, könyökéig felhúzott, horgolt fehér félkesztyűket, derékban szűkre szabott, rózsaszín selyemruhát és fekete selyem félcipőket. Rossz ízlésében is tökéletes volt. A lombok között, a kavicsos úton bizonytalanul lépdelt, mintha minden földi lépés, mely az élet valóságos céljai, például egy vendéglő felé vezet, méltatlan lenne lábaihoz. Mint ahogy egy Stradivarius-hegedű húroztatán nem illik bordalokat cincogtatni, úgy őrizte lábait, e remekműveket, melyeknek egyetlen célja és értelme csak a tánc lehetett, a földi nehézkedés törvényeinek feloldása, a test szomorú kötöttségének felbontása. A vacsorát egy

vadszölökkel borított falú ház udvarán fogyasztották el, üvegburába rejtett gyertyafény mellett. Könnyű vörösbort ittak, és a fiatal nő sokat nevetett. Mikor hazaértek, a holdfényes éjszakában, s egy domboldalról, a kocsi mélyéből megpillantották a fehér fényben tündöklő várost, Veronika önfeledten átölelte mindkettejüket. A boldogság, az öntudatlanság, a létezés pillanata volt ez. Némán kísérték haza a táncosnőt, kézcsokkal búcsúztak az odvas belvárosi ház kapujában. Veronika. És Angéla, a lovakkal. S mind a többi, virággal hajukban, amint eltáncoltak, hosszú körtáncban, s szalagok, levelek, virágok, fél kesztyűk maradtak utánuk. Ezek a nők elhozták életükbe az első szerelmek révületét, s mindazt, amit a szerelem jelent: a vágyódást, a féltést és a meghasonlott magányosságot. De nők, szerep és világ mögött derengett egy érzés, mely mindennél erősebb volt. Ezt az érzést csak férfiak ismerik. Barátság a neve.

8

A tábornok felöltözött. Egyedül öltözött; a díszruhát előkereste a szekrényből, hosszan nézte. Évtizede már, hogy nem öltött egyenruhát. Egy fiókot felnyitott, megkereste kitüntetéseit, nézegette a vörös, zöld, fehér selyemmel bélelt tokban őrzött érdemrendeket. Amint kezébe vette és tapogatta a bronz-, ezüst- és aranyérméket, egy hídfőt látott, a Dnyeper mentén, egy díszszemlét Bécsben, egy fogadást a pesti várban. Vállat vont. Mit adott az élet? Kötelességet és hiúságot. Szórakozottan, mint a kártyás a nagy játszma végén a tarka játékpénzeket, visszacsúsztatta az érdemrendeket a fiókba.

Fekete ruhát öltött, felkötötte a fehér pikényakkendőt, s vizes kefével végigsimította fehér sörtehaját. Utolsó években minden este ezt a papos-szigorú öltözéket viselte. Az íróasztalhoz lépett, tétova, öregesen reszkető kézzel apró kulcsot keresett elő pénztárcájából, felnyitott egy hosszú, mély fiókot. A fiók titkos rekeszéből különféle tárgyakat emelt ki: belga pisztolyt, kék szalaggal átfűzött levélcsomót s egy sárga bársonyba kötött, vékony kötetet, melynek címlapjára aranybetűkkel nyomtatták: Souvenir. A kötetet, melynek fedelét kék szalag fűzte át és hasonló pecsét zárta le, sokáig tartotta kezében. Aztán a pisztolyt vizsgálta, aprólékosan és szakértő mozdulatokkal. Régi forgópisztoly volt, hat golyóval. Mind a hat golyó a helyén volt. Mellékes mozdulattal visszadobta a fegyvert a fiókba, és vállat vont. A sárga bársonyba kötött könyvet kabátja mély oldalzsebébe csúsztatta.

Az ablakhoz lépett, és felnyitotta a zsalukat. Amíg aludt, zápor hullott a kertre. A fák között hűvös szél járt, a nedves platánlevelek zsírosan fénylettek. Már alkonyodott. Mozdulatlanul állt az ablaknál, mellén összefonta karjait. A tájat nézte, a völgyet, az erdőt, lenn a mélyben a sárga utat, a város körvonalait. Távolsághoz szokott szeme megismerte az úton poroszkáló kocsit. A vendég már úton volt a kastély felé.

A fűgén mozgó célpontot nézte, mozdulatlanul, kifejezéstelen arccal, s egyik szemét félig lehunyta, mint a vadász, mikor céloz.

9

Hét óra elmúlt már, mikor a tábornok kilépett szobájából. Elefántcsont fejű sétabotjára támaszkodva, lassan, egyenletes léptekkel végigment a hosszú folyosón, mely a kastélynak ezt a szárnyát, a lakószobákat összekötötte a nagy termekkel, a társalgóval, a zenészórával és a szalonokkal. A folyosó falát régi arcképek borították: ősök, ükapák és ükanyák, ismerősök, régi alkalmazottak, ezredtársak, a kastély egykori, híresebb vendégeinek aranyozott keretbe foglalt arcképei. A tábornok családjában hagyomány volt, hogy házi festőt is tartottak a kastélyban: átutazó, vándor arcképfestőket, de híresebbeket is, mint a prágai S.-t, aki nyolc évet töltött a tábornok nagyatyjának idejében itt, s lefestett mindenkit, aki ecsetje elé került, a major domust és a híresebb lovakat is. Az ükapák és ükanyák kószáló, alkalmi művészek ecsetjének estek áldozatul: üveges szemekkel néztek le a magasból, díszruhában. Aztán néhány nyugodt, komoly férfiarc következett, a testőr kortársai, férfiak, magyaros bajusszal, homlokukon csigába fésült hajjal, fekete ünneplőben vagy katonai díszruhában. Jó nemzedék volt, gondolta a tábornok, és nézte az apa rokonainak, barátainak, ezredtársainak képmásait. Jó nemzedék volt, kissé magános fajta, nem tudtak szerencsésen vegyülni a világgal, büszkék voltak, de hittek valamiben: a becsületben, a férfierényekben, a hallgatásban, a magányban és az adott szóban, a nőkben is. S mikor csalódtak, elhallgattak. Legtöbbje egy életen át hallgatott, átadta magát a kötelességnek és a hallgatásnak, mint egy fogadalomnak. A folyosó vége felé a francia képek következtek, hajporos fejdíszeket viselő régi francia hölgyek, vendéghajjas, élveteg ajkú, kövér idegen urak arcképei, az anya távoli családja, kék, rózsaszín és galambszürke árnyalatú hátterekkel előderengő emberi arcok. Idegenek. Aztán az apa képe, testőregyenruhában. S az anya egyik arcképe, tollas kalapban, kezében lovaglóstorral, mint egy

műlovarnő. Aztán négyzetméteres úr következett a falon, az arcképek között: halványszürke csík szegélyezte a fehér alapot és mutatta, hogy itt is kép függött valamikor. A tábornok, mozdulatlan arccal, elment az üres négyszög előtt. Most már a tájképek következtek.

A folyosó végén, fekete ruhában, apró madárfején vadonatúj, keményített fehér főkötővel a dajka állott.

– A képeket nézed? – mondta.

– Igen.

– Nem akarod, hogy visszategyük a képet? – kérdezte, és nyugodtan, az öreg emberek szókimondásával a falra mutatott. A hiányzó kép helyét mutatta.

– Megvan még – kérdezte a tábornok.

A dajka intett, hogy őrzi a képet.

– Nem – mondta kis szünet után. Aztán, csendesebben: – Nem tudtam, hogy őrzöd még. Azt hittem, elégetted.

– Nincs semmiféle értelme – mondta a dajka éles, vékony hangon – elégetni képeket.

– Nem – mondta a tábornok bizalmasan, ahogy csak a dajkával beszél az ember. – Ezen nem múlik semmi.

A nagy lépcsőház felé fordultak, lenéztek a mélybe, ahol az előcsarnokban egy inas és a szobalány virágokat helyeztek el a kristályvázákban.

A kastély az elmúlt néhány órában élni kezdett, mint egy szerkezet, melyet felhúztak. Nemcsak a bútorok kezdettek élni, a nyári vászonhuzatoktól megszabadított karosszékek és pamlagok, hanem a képek a falakon, a nagy vas gyertyatartók, a dísz tárgyak az üvegszekrényekben és a kandalló peremén. A kandallóban hasábfákat készítettek elő a tűzgyújtáshoz, mert a nyár végi éjszakák hűvös párája, éjfél után, nyálkás, nyirkos lepedékkel lepte be a szobákat. A tárgyak mintha egyszerre értelmet kaptak volna, s bizonyítani akarnák, hogy mindennek a világon akkor van csak értelme, ha köze van az emberekhez, ha alkatrésze lehet az emberi sorsnak és cselekménynek. A tábornok nézte a nagy előcsarnokot, a kandalló elé állított asztalon a virágokat, a karosszékek elhelyezését.

– Ez a bőrszék – mondta – jobboldalt állott.

– Így emlékszel? – kérdezte a dajka, és pislogott.

– Igen – mondta. – Itt ült Konrad, az óra alatt, a tűz mellett. Középen, szemközt a kandallóval, a firenzei székben ültem én. Krisztina szemközt ült, a karosszékben, melyet anyám hozott még.

– Biztosan tudod – mondta a dajka.

– Igen. – A tábornok a lépcső karfájához dőlt, lenézett a mélybe. – A kék kristályvázában dália állottak. Negyvenegy éve.

– Hát emlékezel, ez bizonyos – mondta a dajka, és sóhajtott. – Emlékezem – mondta nyugodtan. – A francia porcelánnal terítettél?

– Igen, a virágossal – mondta Nini.

– Jó. – Megnyugodva bólintott. Most szóltanul nézték egy ideig a képet, a nagy társalgószobát a mélyben, a hatalmas bútorokat, melyek egy emléket őriztek, egy óra, egy pillanat értelmét, mintha addig csak léteztek volna, a szövet, a fa, a fém törvényei szerint, de egy pillanat, negyvenegy év előtt, megtöltötte eleven tartalommal a halott tárgyakat, s ez a pillanat volt létezésük értelme. S most, hogy élni kezdtek, mint a szerkezet, melyet felhúztak, a tárgyak is emlékeznek erre. – Mit adsz a vendégednek?

– Pisztrángot – mondta Nini. – Levest és pisztrángot. Véres húst és salátát. Gyöngytyúkot. És lángoló fagylaltot. A szakács már tíz éve nem csinálta. De talán jó lesz – mondta gondterhesen.

– Vigyázz, hogy jó legyen. Akkor rák is volt – mondta csendesen, mintha a mélybe beszélne.

– Igen – mondta a dajka nyugodtan. – Krisztina szerette a rákot. Minden formában szerette. Akkor még volt a patakban rák. Most nincs már. Este nem tudtam a városból hozatni.

– Vigyázz a borra – mondta halkán, cinkosi bizalmassággal a tábornok. E hanglejtésre a dajka önkéntelenül közelebb lépett, fejét a cseléd és a családtag bizalmasságával lehajtotta, hogy pontosabban értse a szavakat. – Hozass fel a nyolcvanhatos Pommard-ból. És chablis-t, a halhoz. És a régi Mummból egy üveget, az óriásüvegek egyikét. Emlékszel?

– Igen. – A dajka gondolkozott. – Abból már csak a száraz fajta van. Krisztina félédeset ivott.

– Egy kortyot – mondta a tábornok. – Mindig csak egy kortyot, a sült höz. Nem szerette a pezsgőt.

– Mit akarsz ettől az embertől? – kérdezte a dajka. – Az igazat – mondta a tábornok.

– Tudod jól az igazat.

– Nem tudom – mondta hangosan, és nem törődött vele, hogy az inas és a szobalány e hangra abbahagyták a virágok rendezését és felnéztek a magasba. De aztán rögtön lesütötték szemüket, gépiesen, s tovább rendezkedtek. – Éppen az igazat nem tudom.

– De a valóságot tudod – mondta élesen, támadó hangon a dajka.

– A valóság még nem az igazság – felelte a tábornok. – A valóság csak részlet. Krisztina sem tudta az igazat. Talán ő, Konrád, tudta. Most elveszem tőle – mondta nyugodtan.

– Mit? – kérdezte a dajka.

– Az igazat – felelte röviden. Aztán elhallgatott.

Mikor az inas és a szobalány elmentek a társalgóból, s ők, a magasban, egyedül maradtak, a dajka is melléje könyökölt a korlátra, mintha kilátást néznének egy hegyoldalon. Így mondta, s a szoba felé beszélt, ahol a három ember valamikor együtt ült a kandalló előtt:

– Valamit meg kell neked mondanom. Mikor Krisztina haldoklott, téged hívtott.

– Igen – mondta a tábornok. – Én itt voltam.

– Itt voltál, és mégsem voltál itt. Olyan messze voltál, mintha elutaztál volna. Szobádban voltál, és ő haldoklott. Egyedül volt velem, reggel felé. Akkor téged hívtott. Azért mondom ezt, hogy tudjad, ma este.

A tábornok hallgatott.

– Azt hiszem, jön már – mondta, és kiegyenesedett. – Vigyázz a borokra és mindenre, Nini.

A feljáró út kavicsainak csikorgása, a landauer kerekeinek zörgése hallatszott a bejárat felől. A tábornok a lépcső karfájának támasztotta botját, és elindult, bot nélkül, lefelé a lépcsőkön, a vendég elé. A felső lépcsőfokon egy pillanatra megállott.

– A gyertyák – mondta. – Emlékszel? ... A kék asztali gyertyák. Megvannak még? Gyűjtsátok meg vacsorához, hadd égjenek.

– Erre nem emlékeztem – mondta a dajka. – Én igen – felelte makacson.

Egyenes tartással, fekete ruhájában öregesen és ünnepélyesen, lassan lement a lépcsőkön. A társalgó ajtaja felnyílt, s a nagy üvegajtó kivágásában, az inas nyomában, megjelent egy öregember.

– Látod, még egyszer eljöttem – mondta a vendég, csendesen.

– Soha nem kételkedtem ebben – felelte a tábornok, ugyanolyan csendesen, és mosolygott.

Kezet szorítottak, nagyon udvariasan.

10

A kandalló elé léptek és egy falikar égőinek hideg, szikrázó fényében, vaksian pislogó szemekkel, figyelmesen és szakszerűen megnézték egymást.

Konrád néhány hónappal volt idősebb, mint a tábornok: tavasszal töltötte be hetvenharmadik évét. A két öreg azzal a pislogó szakszerűséggel nézte egymást, ahogy csak idős emberek érzékelik a testi tüneteményeket: nagyon figyelmesen, a lényeket vizsgálva, az életerők utolsó jeleit, az életkedv maradékának nyomait keresve arcban, magatartásban.

– Nem – mondta Konrád komolyan –, az ember nem lesz fiatalabb.

De mind a ketten féltékeny és ugyanakkor örvendező meglepetéssel érezték, hogy a szigorú vizsgát kiállta a másik: az elmúlt negyvenegy év, a távolság ideje, az idő, mikor nem látták egymást s mégis mindennap, minden órában tudtak a másiktól, nem fogott rajtuk. Kibírtuk, gondolta a tábornok. S a vendég, különös elégedettséggel, melyben csalódás és káröröm is vegyült a testi vizsga elégtételével – csalódás, mert a másik frissen és egészségesen állott előtte, s káröröm, mert erőben és elevenen tudott ide visszajönni –, ezt gondolta: „Várt reám, azért ilyen erős.”

Mindketten érezték e pillanatokban, hogy a várakozás ideje erőt adott az elmúlt évtizedekben az élethez. Mint mikor valaki egy életen át gyakorol egyetlen feladatot. Konrád tudta, hogy egyszer még vissza kell jönnie ide, s a tábornok tudta, hogy ez a pillanat egy napon elkövetkezik. Ezért éltek.

Konrád most is sápadt volt, mint gyermekkorában, s látszott rajta, hogy ma is szobában él és kerüli a levegőt. Sötét ruhát viselt ő is, komoly, de nagyon finom ruhaneműeket. Úgy látszik, gazdag, gondolta a tábornok. Percekig szótlánul nézték egymást. Aztán az inas ürmöst hozott és pálinkát.

– Honnan jössz? – kérdezte a tábornok.

– Londonból.

– Ott élsz?

– A közelben. Van egy kis házam, London mellett. Mikor visszajöttem a trópusról, ott maradtam.

– Merre voltál a trópuson? ...

– Singapore. – Felemelte fehér kezét, bizonytalanul mutatott egy pontot a levegőben, mintha megjelölné a világűrben a helyet, ahol valamikor élt. – De csak az utolsó időben. Előbb mélyen benn a félszigeten, a malájok között.

– Azt mondják – mondta a tábornok, s a poharat az ürmössel, üdvözlő mozdulattal, a magasba emelte, a fény felé –, a trópus elhasznált és öregít.

– Förtelmes – mondta Konrád. – Tíz évet elvesz minden életből.

– De rajtad nem látszik. Isten hozott!

Kiitták a poharakat és leültek.

– Nem? – kérdezte a vendég, mikor leült a kandalló mellé, a karosszékbe, mely az óra alatt állott. A tábornok figyelmesen nézte mozdulatait. Most, mikor az egykori barát elfoglalta helyét a karosszékben – pontosan azon a helyen, ahol negyvenegy év előtt utolszor ült, mintha delejes tehetetlenséggel engedelmeskedne a hely ígézetének – megkönnyebbülten pislogott. Úgy érezte magát, mint a vadász, mikor megpillantja végre csapdában a vadat, a csapdában, melyet addig óvatosan kerülgetett. Most már minden és mindenki a helyén volt. – A trópus förtelmes – ismételte Konrád. – Magunkfajta ember nem bírja. Koptatja a szerveket, égeti a szöveteket. Valamit megöl az emberben.

– Azért mentél oda – kérdezte, mellékesen, hangsúly nélkül a tábornok –, hogy valamit megölj magadban?

Udvariasan, társalgó hangon kérdezte ezt. S ő is leült, szemközt a kandallóval, a régi karosszékbe, amelyet „firenzei szék”-nek neveztek a családban. Ez volt az ő helye, esténként, vacsora előtt és után, negyvenegy év előtt, mikor a társalgóban ültek hárman, Krisztinával és Konráddal, s beszélgettek. Most mind a ketten a harmadik karosszékét nézték, a francia selyemmel bevont, üres széket.

– Igen – mondta nyugodtan Konrád.

– Sikerült?

– Már öreg vagyok – mondta, és a tűzbe nézett.

Nem felelt a kérdésre. Így ültek, szóltanul, s a tüzet nézték, amíg belépett az inas és vacsorázni hívta őket.

– Ez úgy van – mondta a pisztráng után Konrád. – Először azt hiszed, megszokod. – A trópusról beszélt. – Még fiatal voltam, mikor megérkeztem, hiszen emlékszel. Harminckét éves. Rögtön a mocsarak közé mentem. Az ember bádogtetejű házakban lakik ott. Pénzem nem volt. A gyarmati társaság fizetett mindent. Éjjel fekszel, s mintha meleg ködben feküdnél. Reggel sűrűbb ez a köd és forró. Aztán elfásulsz. Mindenki iszik, az emberek szeme véres. Első évben úgy hiszed, behalsz. Harmadik évben érzed, nem vagy többé a régi, mintha életed üteme megváltozott volna. Gyorsabban élsz, valami ég benned, szíved másként dobol, s ugyanakkor közömbös vagy. Hónapokon át közömbös. Aztán a pillanat, mikor nem tudod, mi történik veled és körülötted. Néha csak öt év után következik ez, néha már az első hónapokban. A dühroham. Sokan gyilkolnak ilyenkor, vagy megölik magukat.

– Az angolok is? – kérdezte a tábornok.

– Ritkábban. De őket is megfertőzi ez a láz, ez a düh, melynek nincs kórokozó bacilusa. Szentül hiszem, hogy betegség, csak nem tudják megtalálni az okát. Talán a víz. Talán a növények. Talán ezek a maláj szerelmek. Nem lehet megszokni ezeket a nőket. Vannak közöttük gyönyörűek. Mosolyuk van, s egyfajta simaság lappang bőrükben, mozdulataikban, mosolyukban, szokásaikban, ahogy kiszolgálják, ágyban és asztalnál... s mégsem lehet megszokni. Az angolok, igen, ők védekeznek. Viszik magukkal Angliát, kézipoggyászt. Udvarias göggyüket, az elzárkózást, a jó nevelést, a golftereket és tenispályákat, a whiskyt, a szmokingot, melyet felöltönek este a bádogtetejű házakban, a mocsár közepén. Persze nem mindegyik. Ezek csak legendák. A legtöbbje négy, öt év után elállatiasodik, mint a többiek, a belgák, a franciák, a hollandusok. A trópus lerágja róluk a college-modort, mint a lepra az emberi testről a bőrt. A trópus lemarja róluk Cambridge-t és Oxfordot. Tudnod kell, otthon a szigeten, minden angol gyanús, aki hosszabb időt töltött a trópuson. Tisztelik, elismerik, de gyanús. Egészen biztos, hogy a titkos nyilvántartólapon megjegyzik: „Trópus.” Mintha ezt mondanák: „Vérbaj.” Vagy: „Kémszolgálat.” Mindenki gyanús, aki hosszabb időt töltött a trópuson, mert hasztalan golfozott és teniszezett, itta a whiskyt a singapore-i társaskörökben és hiába jelent meg időről időre, szmokingban, egyenruhában és érdemrendekkel mellén, a kormányzó estélyein: gyanús. Mert megélte a trópusot. Mert átesett ezen a félelmes és megszokhatatlan fertőzésen, amiben van valami vonzó is, mint minden életveszélyben. A trópus betegség. A trópusi betegségekből ki lehet gyógyulni, a trópusból soha.

– Értem – mondta a tábornok. – Te is megkaptad?

– Mindenki megkapja. – A vendég a chablis-t izlelte, hátrahajtott fejjel, szakértő nyeldekkel. – Aki csak iszik, olcsóbban menekül. A szenvedély úgy lappang ott az életben, mint a tornádó a mocsár mögött, a hegyek és erdők között. Mindenféle szenvedély. Ezért gyanús a szigeti angol számára mindenki, aki a

trópusról érkezik. Nem lehet tudni, mi van a vérében, szívében, az idegeiben? Nem egyszerű európai ember többé, ez bizonyos. Nem egészen az. Hasztalan járatta az európai folyóiratokat, hiába olvasott a mocsár kellős közepén mindent, amit ideát írtak, gondoltak az utolsó években vagy az elmúlt századokban. Hiába őrizte meg azt a különös, kínos-gondos modort, melyre a trópusi ember a magaszőrű fehér emberek között úgy vigyáz, ahogy az iszákos vigyáz társaságban modorára: túlságosan mereven viselkedik, hogy ne észleljék rajta szenvedélyét, egészen sima, korrekt és jól nevelt... De belül más van.

– Mégis – mondta a tábornok, s felemelte a fehérborral töltött poharat a világhossz felé. – Mondd el, mi van belül? S mikor a másik hallgatott:

– Úgy képzem, azért jöttél ma este, hogy elmondjad.

A hosszú asztalnál ülnek, a nagy étkezőben, melyet Krisztina halála óta nem látogatott vendég. A terem, ahol évtizedeken át nem ebédelt senki, olyan, mint egy múzeum terme, ahol bútorokat és használati tárgyakat őriznek, egy letűnt korszak jellegzetes műtárgyait. A falakat régi francia famunka borítja, a bútorok Versailles-ból valók. A hosszú asztal két végében ülnek, közöttük a fehér damasztal borított térség közepén, kristályüvegben orchideák. A virágdísz négy porcelán szobormű övezi, a sèvres-i gyár négy remeke, Észak, Dél, Kelet és Nyugat kecses művészi megjelenítése. A tábornok előtt Nyugat jelképe áll, Konrád előtt Kelet: a vigyorgó kis szerezcsen, tevével és pálmával.

Porcelán gyertyatartók sorakoznak az asztalon, vastag, kék templomi gyertyákkal. Csak a szoba négy sarkában világítanak még elrejtett fények. A gyertyák magas lánggal lobognak, a szoba csaknem félhomályos. A szürke márványkandallóban sárga és fekete-vörös lángokkal lobog a hasábfák tüze. De a földig érő, szárnyas ablakokat nem csukták be teljesen, a szürke selyemfüggönyöket nem húzták egészen össze az ablakok előtt. A nyáreste légjárata néha beárad az ablakréseken át a terembe, a vékony függönyön át látszik a holdfényes táj, s a messzeségben a kis város hunyorgó fényei.

A virágdíszes, lobogó gyertyákkal megvilágított hosszú asztal közepén, háttal a kandallónak, még egy gobelinnel borított szék áll. Ez volt valamikor a tábornok feleségének, Krisztinának helye. A hiányzó teríték előtt Dél porcelánszobra helyezkedett el: oroszlán, elefánt és egy burnuszos, fekete arcú ember őriznek együtt a tenyéryi térségen, békésen valamit. A major domus fekete szalonkabátban, a háttérben áll őrt a felszolgálóasztal mellett, mozdulatlanul; szemvillanással igazítja az inasok mozdulatait, akik ma este francia inasruhát viselnek, térdnadrágot és fekete frakkot. Ezt a szokást még a tábornok anyja honosította meg, s valahányszor ebben a teremben étkeztek – melynek minden egyes bútordarabját, még a tányérokat, az arany evőeszközöket, a kristályüvegeket, poharakat s a falak burkolatát is hazájából hozta az idegen asszony –, megkövetelte, hogy az inasok korabeli öltözékben jelenjenek meg és szolgáljanak fel. Oly nagy a csend a teremben, hogy az égő hasábfák halk recsegése is hallatszik. Halkan beszélnek, s mégis értik egymás szavát: a meleg, régi fával borított falak visszaverik a félhangon kiejtett szavakat is, mint egy hangszer faanyaga a húrok zengését.

– Nem – mondja Konrád, aki közben evett és gondolkozott. – Azért jöttem, mert Bécsben jártam.

Mohón eszik, finom mozdulatokkal, de öreges falánksággal. Most leteszi a tányér szélére a villát, kissé előrehajol, s csaknem kiáltja a távolban ülő házigazda felé:

– Eljöttem, mert még egyszer látni akartalak. Nem természetes ez?

– Semmi nem természetesebb – feleli udvariasan a tábornok. – Tehát Bécsben jártál. Ez nagy élmény lehetett számodra, aki megismerted a trópusi és a szenvedélyt. Régen jártál utoljára Bécsben?

Udvariasan kérdezi ezt, hangjában a gúnynak egyetlen mellékhangja sem érezhető. A vendég gyanakodva néz feléje az asztal másik végéről. Kissé elveszette ülnek itt, két öregember, a nagy teremben, messze egymástól.

– Régen – feleli. – Negyven év előtt. Akkor... – mondja bizonytalanul, s önkéntelenül elhallgat, zavartan. – Akkor átutaztam Bécsen, útban Singapore felé.

– Értem – mondja a tábornok. – És most mit találtál Bécsben?

– A változást – mondja Konrád. – Az én koromban és helyzetemben az ember már mindenütt a változást találja. Igaz, negyvenegy éve nem jártam az európai kontinensen. Csak a francia kikötőkben töltöttem néhány órát, útban Singapore-ból London felé. De Bécsset még látni akartam. S ezt a házat.

– Ezért keltél útra? – kérdi a tábornok. – Mert látni akartad Bécsset s ezt a házat? Vagy üzleti dolgod volt a kontinensen?

– Már semmiféle dolgom nincsen – feleli. – Hetvenhárom éves vagyok, mint te. Nemsokára meghalok. Ezért keltem útra, ezért jöttem el ide is.

– Azt mondják – feleli udvarias, bátorító hangon a tábornok –, ebben a korban már addig él az ember, amíg elunja. Te nem így érzed?

– Én már eluntam – mondja a vendég.

Hangsúly nélkül mondja ezt, közömbösen.

– Bécs – mondja. – Tudod, ez volt számomra a hangvilla a világban. Kimondani ezt a szót – Bécs –, annyi volt, mint megszólaltatni egy hangvillát, s aztán figyelni, mit hall ebből a hangból a másik, akivel éppen beszéltem. Így vizsgáztattam az embereket. Aki nem tudott felelni, nem volt az én emberem. Mert Bécs nemcsak város volt, hanem egy hang, amelyet vagy hall az ember lelkében, örökké, vagy nem. Ez volt a legszebb életemben. Szegény voltam, de nem voltam egyedül, mert volt egy barátom. S Bécs is olyan volt, mint egy barát. Mindig hallottam hangját, a trópuson, mikor esett az eső. S máskor is. A hietzingi ház kapualjának dohos illata néha eszembe jutott az őserdőben is. Bécsben úgy élt a zene, s minden, amit szerettem, a kövekben, az emberek nézésében és modorában, mint a megtisztult indulatok egy emberi szívben. Tudod, mikor már nem fájnak az indulatok. A téli Bécs és a tavaszi. A schönbrunni sétautak. Az intézet hálótermében a kék fény, a nagy, fehér lépcsőház a barokk szoborral. A lovaglások reggel a Práterben. A spanyol iskola fehér lovai. Minderre erősen emlékeztem és még egyszer látni akartam – mondja csendesesen, csaknem szégyenlősen.

– És mit találtál, negyvenegy év után? – kérdi még egyszer a tábornok.

– Egy várost – feleli Konrád és vállat von. – A változást. – Itt – mondja a tábornok – legalább nem érhet csalódás. Nálunk kevés a változás.

– Nem utaztál az utolsó években?

– Keveset. – A tábornok a gyertyalángba néz. – Csak amennyire a szolgálat megkövetelte. Egy ideig gondoltam arra is, hogy abbahagyom a szolgálatot, mint ahogy te is abbahagyta. Volt egy pillanat, mikor gondoltam erre. S elutazom én is a világba, nézelődni, keresni, megkeresni valamit vagy valakit. – Nem néznek egymásra: a vendég a sárga itallal töltött kristálypohárba bámul, a tábornok a lobogó gyertyafénybe. – De aztán mégis maradtam. Tudod, a szolgálat. Az ember merev lesz, csökönyös. Megígértem apámnak, hogy végigszolgálom időmet. Ezért maradtam. Igaz, korán mentem nyugdíjba. Ötvenéves koromban reámbízták a hadtestet. Úgy éreztem, fiatal vagyok ehhez. Akkor leköszöntem. Megértették és elfogadták.

– Különbösen is – mondja, s int az inasnak, töltsön a vörösborból – olyan idő következett, mikor nem volt öröm többé a szolgálat. A forradalom. A változás ideje.

– Igen – feleli a vendég. – Erről hallottam.

– Csak hallottad? Mi megéltük – mondja szigorúan.

– Talán nemcsak hallottam – feleli most a másik. – Tizenhét, igen. Akkor mentem vissza másodszor a trópusra. A mocsárban dolgoztam, kínai és maláj kulikkal. A kínaiak a legjobbak. Mindent elkártyáznak, de a legjobbak. Mélyen benn éltünk a mocsárban és az őserdőben. Telefon nem volt. Rádió sem. A világban dúlt a háború. Akkor én már angol állampolgár voltam, de megértették, hogy nem harcolhatok szülőhazám ellen. Ilyesmit ők megértének. Ezért visszamehettem a trópusra. Nem tudtunk ott semmit, a kulik tudhattak legkevésbé valamit. De egy napon a mocsárban, újság és rádió nélkül, hetek óta messze mindentől, ami hír a világból, abbahagyták a munkát. Délben tizenkettőkor. Minden ok nélkül. Semmi nem változott körülöttük, a munkafeltételek, a fegyelmi rendszer, minden a régi volt, az ellátás is. Nem jó és nem rossz. Amilyen lehet. Amilyennek ott lenni kellett. S egy napon, tizenhétben, déli tizenkettőkor azt mondták, hogy nem dolgoznak tovább. Előjöttek a sűrűből, négyezer kuli, övig sárosan, meztelen felsőtesttel, letették a szerszámokat, a baltát, az ásót, s azt mondták, elég. Mindenfelét követeltek. A fegyelmi bíraskodás jogát vegyék el a birtokosoktól. Bérjavítást akartak. Hosszabb munkaszünetet. Érthetetlen volt, mi ütött beléjük. Négyezer kuli a szemem előtt változott át négyezer sárga és barna ördöggé. Délután belovagoltam Singapore-ba. Ott megtudtam. Az első egyike voltam, aki a félszigeten megtudta.

– Mit tudtál meg a félszigeten? – kérdi a tábornok és előre hajol.

– Megtudtam, hogy Oroszországban kitört a forradalom. Egy ember, kiről annyit tudtak akkor, hogy Lenin a neve, leplombált vagonban hazatért, poggyászában vitte haza a bolsevizmust. Londonban is aznap tudták meg, mikor az én kulijaim, telefon és rádió nélkül, az őserdőben, a mocsár közepén. Érthetetlen volt. Aztán megértettem. Ami az embernek fontos, azt tudja, műszerek és telefonok nélkül is.

– Azt hiszed? – kérdi a tábornok.

– Tudom – feleli nyugodtan. – Mikor halt meg Krisztina? – kérdi átmenet nélkül.

– Honnan tudod, hogy meghalt Krisztina? – kérdi hangsúly nélkül a tábornok. – A trópuson éltél, negyvenegy éve nem jártál a kontinensen. Megérezted, mint a kulik a forradalmat?

– Megéreztem? – kérdi a vendég. – Talán. De nem ül itt közöttünk. Hol lehet? Csak a sírban.

– Igen – mondja a tábornok. – A kertben fekszik, az üvegházak közelében. Ahogy akarta.

– Régen halt meg?

– Nyolc évvel azután, hogy elmentél.

– Nyolc évvel utána – mondja a vendég, és vértelen szája, a fehér műfogakkal, hangtalanul mozog, mintha rázna, vagy számolna. – Huszonnyolc éves korában. – Megint számol, félhangosan. – Ha élne, ma

hatvanegy éves lenne.

– Igen. Öregasszony lenne, mint ahogy mi öregemberek vagyunk.

– Mi baja volt?

– Azt mondták, vészes vérszegénységben halt meg. Elég ritka betegség.

– Nem olyan nagyon ritka – feleli Konrád, szakszerűen. – A trópuson gyakori. Az ember életfeltételei megváltoznak, s a vérkép felel erre.

– Lehet – mondja a tábornok. – Lehet, hogy elég gyakori Európában is, ha az ember életfeltételei megváltoznak. Nem értek hozzá.

– Én sem sokat. De a trópuson a testtel mindig baj van. Az ember lassan kuruzsló lesz. A malájok is kuruzsolnak, örökké. Tehát ezerkilencszáznyolcban halt meg – mondja végre, hangsúly nélkül, mint aki mind ez ideig törte fejét, s kiszámította a végeredményt. – Akkor te még szolgáltál?

– Igen. A háborút végigszolgáltam.

– Milyen volt?

– A háború? – a tábornok a vendéget nézi, rövidlátóan és mereven. – Förtelmes volt, mint a trópus. Különösen az utolsó tél, Északon. Itt, Európában is kalandos az élet – mondja a tábornok, és mosolyog.

– Kalandos? ... Igen, lehet. – A vendég egyetértően bólint – Elhiheted, néha szenvedtem a gondolattól, hogy nem vagyok itthon, mikor ti verekedtek. Gondoltam arra is, hogy hazajövök és jelentkezem az ezrednél.

– Erre – mondja hangsúly nélkül, udvariasan, de nagyon határozottan a tábornok – mások is gondoltak, az ezrednél. De aztán nem jöttél. Valószínűleg más dolgod volt – mondja bátorító hangon.

– Angol állampolgár voltam – ismétli zavartan Konrád. – Az ember nem cserélheti minden évtizedben hazáját.

– Nem – mondja a tábornok, egyetértően. – Azt hiszem, az ember egyáltalán nem cserélheti hazáját. Csak az okmányokat lehet cserélni. Te nem így érezted?

– Az én hazám – mondja a vendég – megszűnt, felbomlott. Az én hazám Lengyelország volt és Bécs, ez a ház és a kaszárnya benn a városban, Galícia és Chopin. Mi maradt mindebből? Ami összekötötte az egészet, az a titokzatos kötőanyag nem hat többé. Minden szétesett, részleteire. Az én hazám egy érzés volt. Ezt az érzést megsértették. Ilyenkor elmegy az ember. A trópusra vagy messzebb.

– Messzebb, hová? – kérdi hidegen a tábornok. – Az időbe.

– Ez a bor – mondja a tábornok, és felemeli a fekete-vörös borral töltött poharat –, melynek évjára talán emlékszel. Nyolcvanhatban szüretelték, mikor esküt tettünk. Apám megtöltötte a pince egyik szárnyát e nap emlékére ezzel a borral. Sok éve ennek, majdnem az egész élet. Öreg bor már.

– Amire esküt tettünk, nincs többé – mondja nagyon komolyan a vendég, és felemeli ő is a poharat. – Mind meghaltak, elmentek, feladták azt, amire felesküdtünk. Volt egy világ, amelyért érdemes volt élni és meghalni. Ez a világ meghalt. Az újhoz nincs közöm. Ez minden, amit mondhatok.

– Ez a világ számomra él, akkor is, ha a valóságban megszűnt. Él, mert felesküdtem reá. Ez minden, amit mondhatok.

– Igen, te katona maradtál – feleli a vendég.

Egymás felé emelik a távolból poharaikat, aztán némán kiisszák a vörösbort.

– Mikor elmentél – mondja barátságosan a tábornok, mintha a legfontosabbat, a feszélyezőt már megbeszélték volna, s most már csak társalognak –, sokáig azt hittük, visszatérsz még. Mindenki várt itt. Mindenki barátod volt. Kissé különc voltál, ne haragudj. Megbocsátottuk ezt, mert tudtuk, hogy a zene fontosabb neked. Távozásod nem értettük, de belenyugodtunk, mert tudtuk, nagy okod lehet erre. Tudtuk, hogy mindent nehezebben viselsz el, mint mi, az igazi katonák. Ami neked állapot volt, nekünk hivatás volt. Ami számodra jelmez volt, nekünk végzet volt. Nem csodálkoztunk, mikor eldobtad ezt a jelmezt. De azt hittük, egy napon visszajössz. Vagy írsz. Többen így éreztük, bevallom, én is. Krisztina is. Az ezredben néhányan, ha emlékezel.

– Már csak homályosan emlékezem – mondja közömbösen a vendég.

– Igen, sok élményed lehetett. A világban éltél. Ilyenkor az ember gyorsan felejt.

– Nem – mondja. – A világ semmi. Ami fontos, azt nem felejtet soha. Ezt csak később tudtam meg, mikor már öregedtem. De a mellékes nincsen, az ember eldobja, mint az álmokat. Nem emlékezem az ezredre – mondja makacson. – Egy ideje már csak a lényegesre emlékezem.

– Például Bécsre és erre a házra? Így értetted? ...

– Bécsre és erre a házra – ismétli gépiesen a vendég. Félig összehúzott szempillák alól, hunyorogva bámul maga elé. – Az emlékezés csodálatosan átszűr mindent. Nagy eseményekről kiderül tíz, húsz év múltán, hogy nem változtattak benned semmit. Aztán egy napon emlékezel egy vadászatra vagy egy könyv egyik részletére, vagy erre a szobára. Mikor utoljára itt vacsoráztunk, hárman voltunk. Krisztina élt még. Itt ült, közepén. Akkor is ezzel az asztaldísszel terítették.

– Igen – mondja a tábornok. – Előttem Kelet állott, Krisztina előtt Dél. És előttem Nyugat.

– A részletekre is emlékezel? – kérdi csodálkozó hangon a vendég.

– Mindenre emlékezem.

– Igen, a részletek néha nagyon fontosak. Mintegy megkötik az egészet, megragasztják az emlék alapanyagát. Erre gondoltam én is néha, a trópuson, mikor esett az eső. Ez az eső – mondja, mintha másról kezdene beszélni. – Hónapokon át. Dobol a ház bádogtetején, mint a gépfegyver. A mocsár gőzölög, az eső meleg. Minden nedves, az ágynemű, a fehérnemű, a könyvek, a dohány a bádogszelencében, a kenyér. Minden ragad, csirizes. Ülsz a házban, a malájok énekelnek. A nő, akit a házba vettél, mozdulatlanul ül a szoba sarkában, és néz. Órákon át tudnak így ülni, mozdulatlanul, és néznek. Először oda sem figyelsz. Aztán ideges leszel, megparancsolod, menjen ki a szobából. De nem segít ez sem: tudod, hogy akkor máshol ül, a ház valamelyik szobájában, s a falakon át is néz. Nagy barna szemük van, mint a tibeti kutyáknak, ezeknek a néma döögöknek, a földkerekség legalattomosabb állatainak. Ezzel a fényes, nyugodt szemmel néznek, s akárhol jársz, érzed ezt a nézést, mintha gonosz sugárral üldözne valaki. Ha reákiáltasz, mosolyog. Ha megütöd, néz és mosolyog. Ha elküldöd, leül a ház küszöbére és néz. Akkor vissza kell hívni. Állandóan gyermekeik születnek, de erről senki nem beszél, ők a legkevésbé. Mintha egy állatot, egy gyilkost, egy papnőt, egy varázslót és eszelőst tartanál egy személyben magadnál. Aztán elfáradsz, mert ez a nézés olyan erős, hogy a legerősebb embert is elfárasztja. Erős, mint az érintés. Mintha mindig simogatna valaki. Bele lehet örülni. Aztán ez is közömbös lesz. Esik az eső. Ülsz szobádban, iszod a pálinkát, nagyon sok pálinkát, szívod az édes dohányt. Néha érkezik valaki, nem beszél sokat, ő is issza a pálinkát és szívja az édes dohányt. Olvasni akarsz, de az eső valahogy beleesik a könyvbe; nem szó szerint, s mégis valóságosan, nem tudod követni a betűk értelmét, az esőt hallgatod. Zongorázni akarsz, de az eső ott ül melletted és veled zongorázik. Aztán jön a szárazság, ez a gőzös fényesség. Az ember hamar megöregszik.

– A polonéz-fantáziát – kérdi udvariasan a tábornok – zongoráztad néha, a trópuson?

Véres húst esznek, figyelmesen és hatalmas étvággal, az öreg emberek faló-rágó elmélyedésével, akik számára az étkezés már nemcsak egyszerű táplálékfelvétel, hanem ünnepélyes és ősi cselekedet. Mint aki erőt gyűjt, úgy rágnak és esznek, nagyon figyelmesen. A cselekedetekhez erő kell, s az erő az ételben is van, a véres húsban, a fekete borban. Úgy esznek, kissé csemcsegtve, azzal az áhítatos és komor odaadással, mint mikor az ember már nem ér reá szépen enni, fontosabb, hogy a hús minden rostját alaposan megrágják, kiszívják a hús anyagából az életerőt, melyre szükségük van. Finom mozdulatokkal esznek, s ugyanakkor úgy is, mint a törzs vénei az ünnepen: komolyan és végzetesen.

A major domus a szoba sarkában aggódó pillantással követi az inas mozdulatait, aki fehér kesztyűs kezével nagy tálat egyensúlyoz. A tál közepén csokoládéfagylalt lángol, kék-sárga borszeszlángokkal.

Az inasok pezsgőt töltenek a vendég és a házigazda poharaiba. A gyermektest nagyságú üveg halványsárga nedűjét a két öreg szakértő szaglással ismergeti.

A tábornok megízleli és eltolja a pezsgőspoharat. Int, adjanak még vörösbort. A vendég pislogva nézi ezt a műveletet. Sokat ettek és ittak, most vörösek.

– Nagyapám idejében – mondja a tábornok, és a bort nézi – minden vendég előtt egy pint asztali bor állott. Ez volt a vendég adagja. Egy pint, másfél liter. Asztali. Apám mesélte, hogy a király vendégei előtt is állott kristályüvegben asztali bor. Minden vendég számára külön egy üveggel. Ezért volt asztali, mert ott állott előtte, s ebből annyit ihatott, amennyit akart. A hivatalos borokat külön töltögették. Ez volt az italok rendje a királynál.

– Igen – mondja Konrád, s vörösén ül, emészt. – Akkor még rendje volt mindennek – mondja közömbösen.

– Itt ült – mondja a tábornok mellékesen, s szeme villanásával mutatja az asztal közepén a király helyét. – Jobbján anyám ült, balján a plébános. Itt ült, ebben a szobában, az asztal főhelyén. Az emeleten aludt, a sárga szobában. Vacsora után táncolt anyámmal – mondja csendesesen, öregesen, csaknem gyermekesen, mint aki emlékezik. – Látod, mással erről már nem lehet beszélni. Ezért is jó, hogy még egyszer visszajöttél – mondja nagyon komolyan. – A polonéz-fantáziát is játszottad anyámmal. Nem játszottad később, a trópuson? – kérdi még egyszer, mintha a legfontosabb végre eszébe jutott volna.

A vendég gondolkodik.

– Nem – mondja. – Chopint nem játszottam soha a trópuson. Tudod, sok mindent megérint bennem ez a

zene. A trópuson az ember érzékenyebb.

Most már, hogy ettek és ittak, az első félóra feszessége és ünnepélyessége felengedett közöttük. A vér melegebben áramlik meszes ereikben, az erek megdagadtak homlokukon és a halántékon. Az inasok üvegházi gyümölcsöt hoznak. Szőlőt esznek és naspolyát. A terem átmelegedett, a félig nyitott szárnyas ablakok szürke selyemfüggönyeit megemeli a nyáreste légháza.

– A feketét – mondja a tábornok – így talán odaát.

E pillanatban szélroham tépi fel az ablakokat. A nehéz, szürke selyemfüggönyök lebegni kezdenek, a súlyos kristálycsillár is megmozdul, mint a nagy hajókon, mikor kitör a vihar. Az ég világos lesz egy pillanatra, kénsárga villanás hasítja végig az éjszakát, mint egy aranypallos az áldozat testét. A vihar már a szobában csattog, néhány riadtan lobogó gyertyalángot kioltott; aztán egyszerre sötét lesz. A major domus az ablakokhoz siet, két inas segítségével, a sötétben tapogatózva, bezárják az ablakszárnyakat. Most látják csak, hogy a város is sötét.

A villámcsapás a városi villanytelepet sértette meg. A sötétben némán ülnek, csak a kandalló tüze s két magános, égve maradt gyertyaszál világít. Aztán új, karos gyertyatartókat hoznak a lakájok.

– Odaát – ismétli a tábornok, mint aki figyelemre se méltatja a villámcsapást és a sötétséget.

Egy lakáj magasra emelt égő gyertyákkal világít előttük. Némán mennek át a kísérteties világításban, kissé ödöngve és imbolyogva, mint árnyaik a falon, az ebédlőből a hideg szalonokon át egy szobába, melynek minden bútora a nyitott fedelű, hosszú zongora s három karosszék egy fűtött, hasas, meleg porcelánkályha körül. Itt ülnek le, a földig érő, fehér függönnyel borított ablakon át a sötét tájat nézik. A lakáj kis asztalon feketét, szivart, pálinkát állít kezük ügyébe, s egy ezüst gyertyatartót, megtűzdelve gyermekkar vastagságú templomi gyertyával, a kályha peremére állít. Most mindketten szivarra gyújtanak. Némán ülnek, melegednek. A kályhából egyenletesen sugárzik a hasábfák melege, a gyertyafény imbolyog fejük fölött. Az ajtót becsukták mögöttük. Egyedül maradtak.

13

– Már nem élünk sokáig – mondja átmenet nélkül a tábornok, mintha egy néma vita egyik végső következtetését mondaná ki. – Egy-két év, talán annyi se. Nem élünk sokáig, mert visszajöttél. Ezt te is tudod, jól. Volt időd gondolni erre a trópuson, s aztán később a házadban, London mellett. Negyvenegy év nagy idő. Jól meggondoltad, igaz? ... De aztán visszajöttél, mert nem tehettél másként. S én megvártalak, mert nem tehettem másként. S mindketten tudtuk, hogy még egyszer találkozunk, s akkor vége lesz. Az életnek s természetesen mindennek, ami az életünknek addig tartalmát és feszültséget adott. Mert az ilyen titkokban, mint amilyen közted és közöttem lappang, különös erő van. Égeti az élet szövetét, mint a gonosz sugárzás, de ugyanakkor feszültséget, hőfokot is ad az életnek. Kényszerít, hogy élj... Amíg az embernek dolga van a földön, él. Megmondom neked, mit tapasztaltam egyedül az erdőben, az elmúlt negyvenegy évben, amíg te a trópuson és a világban jártál. A magány is éppen eléggé különös... néha olyan, mint egy őserdő, tele veszéllyel és meglepetéssel. Minden változatát ismerem. Az unalmat, melyet hiába akarsz elűzni mesterségesen felépített életrenddel. Aztán a hirtelen kitöréseket. A magány is olyan titokzatos, mint a dzsungel – ismétli makacsul. – Egy ember él, szigorú rendben, s egy napon ámokfutó lesz, mint a te malájaid. Szobák vannak körülötte, cím és rang, eszelősen pontos életmód. S egy napon kirohan mindebből, fegyverrel kezében vagy fegyver nélkül... s ez csaknem veszélyesebb. Kirohan a világba, szemében az a merev pillantás; a cimborák, a régi barátok félreállnak útjából. Nagyvárosokba megy, nőket vásárol, felrobban körülötte minden, harcot keres és talál mindenütt. S mondom, ez még nem a legrosszabb. Talán leütik rohanás közben, mint a rühös, veszett kutyát. Talán a falnak rohan, az élet ezer akadályba ütközik, s összetöri magát. Rosszabb, mikor valaki elfojtja magában ezt az indulatot, melyet a magány gyűjtött fel egy lélekben. Nem rohan sehová. Nem öl meg senkit. Mit csinál? Él, vár, rendet tart. Él, mint a szerzetesek, valamilyen pogány, világi rendtartás szerint... de a szerzetesnek könnyű, mert hite van. Az ilyen embernek, aki átadta lelkét és sorsát a magánynak, nincs hite. Csak vár. Arra a napra vagy órára, amikor mindazt, ami a magányba kényszerítette, még egyszer megvitathatja mindazokkal, vagy azzal, akik idejuttatták. Úgy készül erre a pillanatra, tíz éven át vagy negyven éven át, vagy egészen pontosan negyvenegy éven át, mint a párbajra készülnek a párbajhősök. Mindent elrendez életében, hogy ne tartozzék aztán senkinek, ha elesik a párbajban. És mindennap gyakorol, ahogy a hivatásos kardcsörtetők gyakorolnak. Mivel gyakorol? Emlékeivel, azzal, hogy a magány, az idő révülete ne engeszteljen meg lelkében és szívében semmit. Mert van egy párbaj az életben, kardok nélkül, amelyre érdemes egészen felkészülni. Ez a legveszélyesebb. De egy napon eljön a pillanat. Te is így gondolsz? – kérdezi udvariasan.

– Pontosan így – mondja a vendég. S szivarja hamuját nézi.

– Örülök, hogy te is így gondolkazol – mondja a tábornok. – Ez a várakozás éltet. Természetesen ennek is van határideje, mint mindennek az életben. Ha nem tudom, hogy visszajössz egy napon, valószínűleg én indulok el, tegnap vagy húsz év előtt, hogy megkeresselek, London mellett, a házadban vagy a trópuson, a malájok között vagy a pokol fenekén. Mert megkerestelek volna, ezt tudod jól. Úgy látszik, a döntő, igazi dolgokat tudja az ember. Neked van igazad, tudja, telefon és rádió nélkül is. Az én házamban nincsen telefon, csak lenn, az intéző irodájában, s nincs rádióm, mert megtiltottam, hogy a világ szennyes és ostoba zörejét beengedjék a szobákba, ahol lakom. A világ nem tehet ellenem többé semmit. Új világrendek megsemmisíthetik az életformát, melyben születtem, s amelyben éltem, forrongó és támadó erők megölhetnek, elvehetik szabadságomat és életemet. Mindez közömbös. Ami fontos, hogy én nem alkuszom a világgal, melyet megismertem és kizártam életemből. S mégis, a korszerű segédeszközök nélkül is tudtam, hogy élsz, s egy napon visszajössz hozzám. Nem sürgettem ezt a pillanatot. Meg akartam várni, ahogy minden dolog rendjét és idejét várja az ember. Most itt van.

– Mit akarsz mondani ezzel? – kérdi Konrád. – Elmentem, és ehhez jogom volt. Talán okom is volt. Igaz, hirtelen mentem el, búcsú nélkül. Bizonyosan tudtad és érezted, hogy nem tehettem mást, ez volt a dolgom.

– Nem tehetél mást? – kérdi a tábornok, és fölemeli fejét. Így nézi, szúrós pillantással a vendéget, mint egy tárgyat. – Épp erről van szó. Ezen tűnődöm, jó ideje. Ha összeszámolom, negyvenegy éve.

S mikor a másik hallgat:

– Most, mikor már öreg vagyok, sokat gondolok a gyermekkorra. Azt mondják, ez a folyamat természetes. Az ember erősebben és pontosabban emlékezik a kezdetre, mikor közeledik a vég. Arcokat látok és hangokat hallok. Látom a pillanatot, mikor az intézet kertjében bemutatlak apámnak. Ő akkor barátjának fogadott, mert az én barátom voltál. Nehezen fogadott valakit barátjának. De amit mondott, arra számítani lehetett, halálig. Emlékszel erre a pillanatra? ... gesztenyefák alatt állottunk, a nagy feljáró előtt, s apám kezét fogott veled. „Te vagy a fiam barátja – mondta. – „Becsüljétek meg ezt a barátságot” – mondta még, komolyan. Azt hiszem, semmi nem volt olyan fontos számára, mint ez a szó. Figyelsz? ... Köszönöm. Hát elmondom. Majd iparkodom rendben elmondani. Ne nyugtalankodj, a kocsi vár, minden pillanatban visszavisz a városba, ha távozni akarsz. Ne nyugtalankodj, nem kell itt aludnod, ha nem akarsz. Úgy értem, talán nem lenne kellemes számodra, ha itt alszol. De ha parancsolod, itt is töltheted az éjszakát – mondja közömbösen, mellékesen. S mikor a másik elutasítóan int: – Ahogy tetszik. A kocsi vár. Visszavisz a városba, s elutazhatsz reggel, haza. London mellé vagy a trópusokra, ahová akarsz. De elébb hallgass meg.

– Meghallgatlak – mondja a vendég.

– Köszönöm – feleli élénkebben. – Beszélhetnénk másról is. Két öreg barát, mikor már leáldozott felettük a nap, sok mindenre emlékezik. De most már, hogy itt vagy, csak az igazságról fogunk beszélni. Ott kezdtem, hogy apám barátjának fogadott. Tudod jól, mit jelentett ez nála, tudtad jól, hogy akinek kezét ad, az bajban, nyomorúságban, az élet minden csapásában és balsorsában holtáig számíthat reá. Igaz, ritkán adott kezét. De akkor aztán egészen. Így fogott veled kezét, az intézet udvarán, a gesztenyefák alatt. Akkor tizenkét évesek voltunk. Ez volt a gyermekkor utolsó pillanata. Néha éjjel élesen látom ezt a pillanatot is, mint minden mást, ami fontos volt az életben. Apámnak ez a szó: „barátság” – pontosan annyit jelentett, mint becsület. Tudtad ezt jól, hiszen ismerted. S hadd mondjam el neked, hogy az én számomra talán még többet jelentett. Bocsáss meg, ha talán kényelmetlen számodra, amit most mondok – mondja csendesen, csaknem melegen.

– Nem kényelmetlen – feleli ugyanolyan csendesen Konrád.

– Mondd el.

– Jó lenne tudni – mondja, mintha önmagával vitatkozna –, van-e egyáltalán barátság? Most nem arra az alkalmi örvendezésre gondolok, mellyel két ember megőrül egymásnak, mert találkoztak, mert életük egyik szakában bizonyos kérdésekről egyformán gondolkoznak, mert hasonló ízlésük, megegyeznek kedvteléseik. Ez mind nem barátság. Néha már azt hiszem, ez a legerősebb kapcsolat az életben... talán ezért ilyen ritka. S mi van az alján? Rokonszenv? Üres, híg szó, tartalma nem lehet elég erős ahhoz, hogy két ember az élet válságos helyzeteiben is kiálljon egymásért, csak rokonszenvből? Talán valami más? ... Talán van egy szemernyi Erosz minden emberi kapcsolat mélyén? Itt, a magányban és az erdőben, mikor az élet minden dolgát iparkodtam megérteni, mert nem volt más dolgom, néha gondoltam erre. A barátság természetesen más, mint a beteges hajlamú emberek dolga, akik az egyneműeknél keresnek valamilyen torz kielégülést. A barátság Eroszának nem kell a test... inkább zavarja, mint izgatja. De mégis Erosz. Minden szeretet, minden emberi kapcsolat alján Erosz él. Tudod, sokat olvastam – mondja mentegetődző hangon. – Ma sokkal szabadabban írnak erről. De Platón is újra és újra olvastam, mert az iskolában még

nem érttem. A barátság, így gondoltam – te, aki többet jártál a világban, bizonyosan többet és mást is tudsz erről, mint én, falusi magányomban –, az az emberi kapcsolat, melynél nemesebb nincsen anyától szült elevenek között. Érdekes, az állatok ismerik. Van állati barátság is, önzetlenség, segítőkészség. Egy orosz herceg írt erről... már nem emlékezem a nevére. Vannak oroszok és fajdkakasok, mindenféle rendű és rangú élőlények, melyek iparkodnak segíteni a fajtához tartozó bajba jutott nyomorultakon, igen, magam láttam, hogy néha még a másfajúaknak is segítenek. Észleltél ilyesfélét külföldön? ... Ott bizonyosan más a barátság, haladottabb, korszerűbb, mint nálunk, a mi elmaradt világunkban. Az élőlények megszervezik a kölcsönös segítséget... néha nehezen küzdik le a segítségnyújtás akadályait, de mindig akadnak erős, segítő hajlamú lények, minden eleven közösségben. Száz és száz példát láttam az állatvilágban. Emberek között ritkábban láttam példát erre. Pontosabban, egyetlenegy példát sem láttam. A rokonszenvek, melyek emberek között szemem láttára kialakultak, végül mindig belefúlladtak az önzés és a hiúság mocsarába. A pajtásosság, a cimboraság néha olyannak látszik, mintha barátság lenne. A közös érdekek néha megteremtenek emberi helyzeteket, melyek hasonlítanak a barátságra. Aztán a magány elől is szívesen elmenekülnek az emberek mindenféle bizalmasságba, melyet legtöbbször megbánnak ugyan, de ideig-óráig azt hiszik, ez a bizalmasság már a barátság egy válfaja. Mindez persze nem az igazi. Az ember úgy képzelem – s apám még így értette –, hogy a barátság szolgálat. Mint a szerelmes, úgy a barát sem vár jutalmat érzése miatt. Nem akar ellenszolgálatokat, nem látja valószínűtlen lénynek azt, akit barátjának választott, ismeri hibáit, s így vállalja, minden következménnyel. Ez lenne az eszmény. S csakugyan, érdemes-e élni, embernek lenni ilyen eszmény nélkül? S ha egy barát megbukik, mert nem igazi barát, vádolhatjuk-e őt, jellemét, gyengeségét? Mit ér az olyan barátság, ahol erényeket, hűséget, kitartást szeretünk a másokban? Mit ér mindenféle szeretet, amely jutalmat akar? Nem kötelességünk-e, hogy éppen úgy vállaljuk a hűtlen barátot, mint az önfeláldozót és hűségeset? Nem ez igazi tartalma minden emberi kapcsolatnak, ez az önzetlenség, mely semmit, de semmit nem akar és nem vár a másiktól? S mentől többet ad, annál kevésbé vár viszonzást? S ha odaadja egy ifjúkor minden bizalmát, egy férfikor minden áldozatkészségét, s végül megajándékozza a másikat a legtöbbel, amit ember adhat embernek, a vak, a föltétlen, a szenvedélyes bizalommal, s aztán látnia kell, hogy a másik hűtlen és aljas, van-e joga megsértődni, bosszút követelni? S ha megsértődik, ha bosszúért kiált, barát volt-e ő, a megcsalt és elhagyott? Látod, ilyen elméleti kérdésekkel foglalkoztam, mikor egyedül maradtam. A magány természetesen nem adott választ. A könyvek sem adtak tökéletes választ. Sem a régi könyvek, a kínai, a zsidó és a latin gondolkozók dolgozatai, sem az újak, a szókimondók, melyek inkább csak szavakat mondottak ki, nem pedig az igazságot? De elmondtam-e, leírta-e az igazságot valaki, valaha is? ... Erre is sokat gondoltam, mikor egy napon kutatni kezdtem lelkemben és a könyvekben. Múlt az idő, és az élet homályosodott körülöttem. A könyvek és az elmétek fölgyűltek, sűrűsödtek. S minden könyvben volt egy szemernyi az igazságból, s minden emlék azt felelte, hogy az ember hasztalan ismeri meg az emberi kapcsolatok igazi természetét, nem lesz bölcsebb semmiféle ismerettől. S ezért nincs is jogunk föltétlen igazságot és hűséget követelni attól, akit egyszer barátunknak fogadtunk, akkor sem, ha az események megmutatták, hogy ez a barát hűtlen volt.

– Egészen bizonyos vagy – kérdi a vendég –, hogy ez a barát hűtlen volt?

Most hosszan hallgatnak. Kicsik a homályban, a gyertyaláng nyugtalan fényében; két tőpörödött öregember nézi egymást; csaknem elvesznek a félhomályban.

– Nem vagyok egészen bizonyos – mondja a tábornok. – Ezért vagy itt. Erről beszélünk.

Hátradől a karosszékben, összefonja két karját, nyugodt és fegyelmezett mozdulattal. Így beszél:

– Mert van az adatszerű igazság. Ez és ez történt. Így és így történt. Ekkor és ekkor történt. Ezt nem nehéz megtudni. A tények beszélnek, mint mondani szokták, az élet vége felé az összes tények árulkodnak és ordítanak, hangosabban, mint a kőpadon a vádlottak. A végén minden megtörtént, s ezt nem lehet félreérteni. De a tények néha csak szánsalmas következmények. Az ember nem azzal vétkezik, amit csinál, hanem a szándékkal, amellyel elköveti ezt vagy azt. Minden a szándék. A nagy, a régi, vallásos jogrendszerek, melyeket tanulmányoztam, tudják ezt és hirdetik. Egy ember elkövethet hűtlenséget, aljasságot, igen, a legrosszabbat is, gyilkolhat, s belülről tiszta marad. A cselekedet még nem az igazság. Mindig csak következmény, s ha az ember egy napon bírósági és ítélő akar, nem érheti be a rendőri jelentés tényeivel, meg kell tudnia azt, amit a jogászok indítóknak neveznek. Szökésed tényét könnyű megérteni. Okát nem. Elhíheted, hogy az elmúlt negyvenegy évben minden lehetőséget fölvettem és megvizsgáltam, ami azt az érthetetlen lépést magyarázza. S nem adott választ egyetlenegy föltevés sem. Csak az igazság adhat választ – mondja.

– Szökésről beszélsz – mondja Konrád. – Ez a szó erős. Végre is nem tartoztam senkinek, semmivel. Rangomról leköszöntem, ahogy illik. Nem maradtak utánam piszkos adósságok, nem ígértem senkinek olyasmit, amit nem tartottam volna meg. Szökés, erős szó – mondja komolyan, és kissé kihúzza magát.

De hangja remegésén hallani, hogy az indulat, mely e pillanatban komorrá színezi ezt a hangot, nem egészen őszinte.

– Lehet, hogy a szó erős – mondja a tábornok, és helyeslően int. – De ha a messzeségből nézed azt, ami történt, meg kell vallanod, hogy nehéz enyhébb, szelídebb szót találni. Azt mondd, nem tartoztál senkinek. Ez igaz is, nem is. Természetesen nem tartoztál szabódnak, sem az uzsorásoknak a városban. Nekem sem tartoztál pénzzel, sem ígérettel. S mégis, a pillanatban, mikor azon a júliusi napon – látod, a napra is emlékezem, szerda volt – elhagytad a várost, tudtad, hogy tartozás marad utánad. Este ott jártam lakásodon, mert hallottam, hogy elutaztál. Alkonyatkor tudtam meg, sajátos körülmények között. Erről is beszélhetünk egyszer, ha akarod. Elmentem a lakásodra, ahol már csak legényed fogadott. Megkértem, hagyjon egyedül a szobában, ahol éltél, az utolsó években, mikor itt szolgáltál a városban, közelünkben. – Elhallgat. Hátrádól a karosszékben, tenyerével elfödi szemét, mintha a múltba nézne. Nyugodt, előadó hangon folytatja. – A legény természetesen engedelmeskedett parancsoknak, mást nem is tehetett. Egyedül maradtam a szobában, ahol éltél. Mindent jól megnéztem... bocsásd meg ezt a tapintatlan kíváncsiságot. De valahogyan nem hittem el a valóságot, nem hittem, hogy az ember, akivel együtt töltöttem el az élet nagy szakaszát, pontosan huszonegy esztendő, a gyermekkor, az ifjúság és aztán a férfikor legszebb éveit, megszökhetett. Iparkodtam mentséget találni, arra gondoltam, talán nagybeteg, vagy reménykedtem, hogy megőrültél, vagy talán üldöznek, talán kártyáztál, vagy aljasságot követtél el az ezred ellen, a zászló ellen, szavad és becsületed ellen. Így reménykedtem. Igen, ne csodálkozz, az én szememben mindez kisebb bűnnek tetszett akkor, mint az, amit csináltál. Mentségnek és magyarázatnak éreztem volna mindent, a világ eszményei ellen elkövetett hűtlenséget is. Csak egyet nem tudtam megmagyarázni: azt, hogy ellenem vétkeztél. Ezt nem értettem. Erre nem volt mentség. Elmentél, mint egy sikkasztó, mint egy besurranó tolvaj, elmentél úgy, hogy néhány órával előbb még velünk voltál, Krisztinával és velem, fenn a kastélyban, ahol együtt töltöttük a nappal és néha az éjszaka óráit, éveken és éveken át, olyan bizalomban és testvéri meghittségben, ahogy csak az ikrek élnek, ezek a különös lények, kiket a természet egyik szeszélye életre-halálra egymáshoz kötözött. Az ikrek, tudod, akik, távol egymástól, felnőtt korban is tudnak mindent a másiktól. S valamilyen különös élettani törvény megparancsolja, hogy egyszerre betegedjenek meg, egyforma betegségekben szenvedjenek, akkor is, ha egyik Londonban él, s a másik messze valahol, idegen országban. Nem írnak egymásnak, nem beszélnek egymással, másféle életfeltételek mellett laknak, élnek, táplálkoznak, ezer és ezer kilométer választja el őket. S mégis, harminc- vagy negyvenéves korukban, ugyanabban az órában, egyforma gyógyulási és pusztulási feltételek mellett kapják meg ugyanazt a betegséget, például az epeömlést vagy vakbélgyulladást. Szerves közössége van a két testnek, mint volt az anyaméhben... S ugyanazt a személyt szeretik és gyűlölik. Ez van, a természetben. Nem gyakori... de talán nem is olyan ritka, mint az emberek általában hiszik. S néha már gondoltam arra, hogy talán a barátság is hasonló kötés, mint az ikrek végzetes összetartozása. A hajlammak, rokonszenvek, ízlésnek, műveltségnek, indulatnak különös azonossága összekötöz két embert ugyanabba a végzetbe. S hasztalan csinál az egyik bármit a másik ellen, mégis közös a sorsuk. S hiába menekül egyik a másik elől, mégis tudnak egymásról minden lényegeset. S hiába választ az egyik új barátot vagy szeretőt, a másik titkos, íratlan engedélye nélkül nem tud szabadulni ebből a közösségből. Az ilyen emberek sorsa párhuzamosan telik be, hasztalan megy el az egyik messze a másiktól, egészen messze, például a trópusra. Erre gondoltam, szórakozottan, mikor szobádban álltam, szökésed napján. Élesen látom ezt a pillanatot, a szoba világítását, most is érzem a nehéz angol dohányszagot, látom a bútorokat, a heverőt a nagy keleti szőnyeggel, a lovasképeket a falon. Még egy bordó színű, dohányzóba való bőr karosszékre is emlékezem. A heverő nagy volt, látszott, hogy külön csináltattad, ilyesmit nem árultak a mi vidékünkön. Nem is heverő volt, inkább széles franciaágy, két embernek való.

A füstöt nézi.

– Az ablak a kertre nyílt. Jól emlékezem? ... Akkor jártam ott először és utoljára. Soha nem akartad, hogy meglátogassalak. Mellékesen említetted, hogy házat béreltél a város peremén, elhagyott vidéken, házat és kertet. Három évvel szökésed előtt bérelted ki ezt a házat – bocsásd meg, látom, nem szívesen hallod ezt a szót.

– Folytasd – mondja a vendég. – Szavakon nem múlik semmi. Folytasd, ha elkezdted.

– Azt hiszed? – kérdi jámbor, tájékozódó hangon a tábornok. – Nem múlik semmi a szavakon? Nem merném ezt ilyen határozottan kimondani. Néha már úgy hiszem, nagyon sok, talán minden a szavakon múlik, melyeket idejében kimond, vagy elhallgat, vagy éppen leír az ember... Igen, ebben hiszek – mondja most határozottan. – Te nem hívtál soha ebbe a lakásba, s én nem látogathattalak meg kéretlenül. Őszintén szólva, azt hittem, szégyelled előttem, a gazdag ember előtt ezt a lakást, melynek bútorzatát te vásároltad... Talán szegényesnek érzed a bútorokat... Te nagyon gögös ember voltál – mondja

határozottan. – Az egyetlen, ami fiatal korunkban elválasztott, a pénz volt. Gőgös ember voltál, s nem tudtad megbocsátani nekem, hogy gazdag vagyok. Később, mikor múlt az élet, gondoltam arra is, hogy talán nem lehet a gazdagságot megbocsátani. A vagyon, melynek te állandó vendége voltál, olyan túlzott volt... Én beleszülettem, s néha még én is úgy éreztem, nem lehet megbocsátani. S te mindig finnyásan vigyáztál arra, hogy a pénz dolgaiban éreztess kettőnk között a különbséget. A szegények, különösen az úri szegények, nem bocsátanak meg – mondja, különös elégedettséggel hangjában. – Ezért gondoltam, hogy talán rejtegeted előlem a lakást, talán röstelled az egyszerű bútorzatot. Ez a föltevés ostoba, most már belátom, de a gőgöd határtalan volt. Hát egy napon aztán ott álltam a házban, melyet béreltél és berendeztél, s nem mutattad meg nekem soha; ott álltam szobádban. S csodálkoztam és nem hittem szememnek. Ez a lakás, tudod jól, remekmű volt. Nem volt nagy, egy nagy szoba a földszinten, két kisebb az emeleten, de a kert, a szobák, a bútorok, minden olyan volt, ahogyan csak egy művész rendezheti be otthonát. Akkor megértettem, hogy csakugyan művész vagy. S megértettem azt is, milyen idegen lehetél közöttünk, másfajta emberek között. S mennyire bűnöztek ellened azok, akik szeretetből és becsvágyból katonának adtak. Nem, te nem voltál katona – s megértettem azt a mély magányt, melyben közöttünk éltél. De ez az otthon a rejtekhelyed volt, olyasféle, mint a középkor magányosainak a várkastély vagy a kolostor. S mint egy kalóz a rablott holmit, úgy hordtál itt össze mindent, ami szép és nemes: függőnyt és szőnyeget, régi bronzot és ezüstöt, kristályt és bútort, ritka szöveteket... Tudom, azokban az években halt meg anyád, s te örököltél családod lengyel rokonaitól is. Egyszer beszéltél arról, hogy van valahol az orosz határ mentén egy udvarház és egy birtok, s ez a ház egyszer a tiéd lesz. Hát ez volt az udvarház és a birtok, fölváltva bútorok és képek aprópénzére, ez a három szoba. S a nagy zongora az alsó terem közepén, leborítva a régi brokáttal, s a kristályvázával, melyben három szál orchidea állott. Ezen a vidéken csak az én üvegházamban nevelnek orchideát. Végigmentem a szobákon, mindent alaposan megnéztem. Megértettem, hogy közöttünk éltél, s mégsem tartoztál közénk. Megértettem, hogy titokban építetted ezt a remekművet, a lakást, minden erőddel, dacosan, elrejtve a világ elől ezt a különös otthont, ahol magadnak és művészetednek éltél. Mert művész vagy, s talán alkothattál volna valamit – mondja, mint aki nem tűr ellentmondást. – Mindezt megértettem, az elhagyott otthon ritka bútorai között. S e pillanatban belépett Krisztina.

Összefonja mellén karjait, oly szenvtelenül, egykedvűen beszél, mintha a rendőrségen mondaná tollba egy baleset körülményeit.

– A zongora előtt álltam, az orchideákat néztem – mondja aztán. – Olyan volt ez a lakás, mint egy ember áruhája. Vagy talán az egyenruha volt számodra az áruha? Erre csak te felelhetsz, s most már, mikor elmúlt minden, feleltél is, az életeddel. Az ember végül mindig egész életével felel a fontosabb kérdésekre. Nem számít, mit mond közben, milyen szavakkal és érvekkel védekezik? A végén, mindennek a végén élete tényeivel válaszol a kérdésre, melyet a világ olyan makacson intézett hozzá. Ezek a kérdések így hangzanak: ki vagy? ... Mit akartál igazán? ... Mit tudtál igazán? ... Mihez voltál hűséges és hűtlen? ... Mihez vagy kihez voltál bátor vagy gyáva? ... Ezek a kérdések. S az ember felel, ahogy tud, őszintén vagy hazugon; de ez nem nagyon fontos. Ami fontos, hogy a végén egész életével felel. Te levetted az egyenruhát, mert áruhának érezted, ez már kiderült. S én megtartottam, utolsó pillanatig, amíg a szolgálat és a világ ezt tőlem megkövetelte; s én is feleltem. Ez volt az egyik kérdés. A másik: mi közöd volt hozzám? Barátom voltál? Végre is, elszöktél. Búcsú nélkül mentél el, ha nem is egészen búcsú nélkül, mert előző nap, a vadászaton, történt valami, aminek értelmét csak később fogtam fel; s ez már a búcsú volt. Az ember ritkán tudja, melyik szava vagy cselekedete jelent be végzetesen, visszavonhatatlanul egyfajta változást az emberi kapcsolatokban. S miért is mentem el hozzád azon a napon? Nem hívtál, nem búcsúztál, nem küldtél üzenetet. Mit kerestem a lakásban, ahová soha nem hívtál, éppen ezen a napon, mikor örökre elmentél innen? Miféle értesülés sürgetett, hogy kocsiba üljek, siessek le a városba, keresselek fel otthonodban, mely akkor már üres volt? ... Mit tudtam meg, előző napon, a vadászaton? Nem árulkodott valami? ... Nem kaptam bizalmas hírt, intést, jelentést, hogy szökni készülsz? ... Nem, mindenki hallgatott, még Nini is – emlékszel az öreg dajkára? Ő mindent tudott rólunk. Él-e még? Igen, él, a maga módján. Úgy él, mint ez a fa az ablak előtt, melyet még dédapám ültetett. Ideje van, mint minden élőlénynek, ideje, melyet le kell élnie. Ő tudta. De ő sem szólt. Egészen egyedül voltam azokban a napokban. S mégis tudtam, hogy ez a pillanat, amikor minden megérett, minden kiderül, minden és mindenki a helyére került, te is, én is, mindenki. Igen, a vadászaton tudtam meg – mondja emlékező hangon, mintha önmagának felelne egy sokat hánytorgatott kérdésre. S elhallgat.

– Mit tudtál meg a vadászaton? – kérdi Konrad.

– Szép vadászat volt – mondja, csaknem melegen, mint aki egy kedves emlék minden részletét átéli gondolatban. – Az utolsó nagy vadászat ebben az erdőben. Akkor még éltek vadászok, igazi vadászok... talán ma is élnek, nem tudom. Én akkor vadásztam az erdőmben utoljára. Azóta csak pusok járnak itt,

vendégek, kiket az uradalom fogad, s pufogatják az erdőben a fegyvereket. A vadászat, az igazi, más volt. Te ezt nem értheted, mert nem voltál soha vadász. Számodra ez is csak kötelesség volt, úri és mesterségbeli kötelesség, mint a lovaglás vagy társas élet. Vadásztál, de csak úgy, mint aki belenyugszik egy társadalmi formaságba. Megvető arccal vadásztál. S a fegyvert is úgy vitted, hanyagon, mint egy sétabotot. Nem ismerted azt a különös szenvedélyt, a férfieleit e legtitkosabb szenvedélyét, amely minden szerep, ruha és műveltség mögött él minden férfi idegeiben, oly mélyen, mint az örök tűz a földben. Ez a szenvedély az ölés vágya. Emberek vagyunk, életünk parancsa, hogy öljünk. Nem lehet másként... Az ember öl, hogy megvédjen valamit, öl, hogy szerezzen valamit, öl, hogy megbosszuljon valamit. Mosolyogsz? ... Megvetően mosolyogsz? Művész voltál, elfinomodtak lelkedben ezek az alacsony rangú, durva ösztönök? ... Azt gondolod, soha nem öltél elevent? Ez nem olyan biztos – mondja szigorúan és tárgyilagosan. – Eljött ez az este, mikor nincs értelme másról beszélni, csak az igazságról és a lényegesről, mert ennek az estének nincsen folytatása és talán nem is következik már sok este és nappal utána... úgy értem, semmi esetre sem következik olyan, melynek különösebb értelme lenne. Talán emlékszel, hogy egyszer, régen, én is utaztam Keleten; nászutamon történt ez, Krisztinával. Arabok között utaztunk, Bagdadban egy arabs család vendégei voltunk. Ezek a legelőkelőbb emberek, s ezt te, az utazó, bizonyosan tudod. Gőgjük, emberi büszkeségük, magatartásuk, szenvedélyességük és nyugalomuk, testük fegyelve és mozdulataik öntudatossága, játékaik és szemük villanása, mindez a régi úriságot tükrözi, azt a másikat, mikor az ember először ébredt a teremtés zűrzavarában emberi rangjára. Egy elmélet szerint az emberi világ arrafelé kezdődött valahol, az idők elején, a népek, törzsek, kultúrák előtt, az arabs világ mélyén. Talán ezért ilyen büszkék. Nem tudom. Nem értek ehhez... De a büszkeséghez értek valamit, s amint az emberek külső ismertetőjelek nélkül is megérik egymáson, hogy egy vérből és rangból valók, úgy éreztem én azokban a hetekben Keleten, hogy ezek itt mind urak, a szurtos tevehajcsárok is. Mondom, bennszülötteknél laktunk, palotaszzerű házban; követünk ajánlására voltunk egy odavaló család vendégei. Ezek a hűvös, fehér házak... ismered? A nagy udvar, ahol a család és a törzs élete állandóan zajlik, egyszerre hetivásár, parlament és templomudvar az egész... Ez az ögyelgés és mohó játékvágy minden mozdulatukban. Ez a méltóságteljes és erőszakos semmittevés, mely mögött úgy lappang az életkedv és a szenvedély, mint a kígyó a napsütötte, mozdulatlan kövek között. Egy este vendégeket hívtak tiszteletünkre, arabs vendégeket. Addig csaknem európai módon vendégeltek meg, a házigazda bíró volt és csempész, a város egyik legvagyonosabb embere. A vendégszobákban angol bútorok álltak, a fürdőkád színezüstből volt. De akkor este láttunk valamit. Napszállta után érkeztek a vendégek, mind férfiak, urak és cselédek. A tűz már lobogott az udvar közepén, maró füsttel, a teveganéj szemet csipő füstjével. Mindenki némán ült le a tűz köré. Krisztina volt az egyetlen nő közöttünk, aztán bárányt hoztak, fehér bárányt, a házigazda elővette a kést, s olyan mozdulattal, melyet nem lehet elfelejteni, leszúrta... Ezt a mozdulatot nem lehet tanulni, ez a keleti mozdulat, mikor az ölésnek még jelképes, vallásos értelme is volt, egyértelmű volt valami lényegessel, az áldozattal. Így emelte Ábrahám Izsákra a kést, mikor áldozni akart, ezzel a mozdulattal vágta le a régi templomokban az áldozati állatokat az oltár, a bálvány, az istenség jelképe előtt, s ezzel a mozdulattal ütötték le Keresztelő Szent János fejét is... Nagyon régi mozdulat ez. Keleten ott lappang minden ember kezében. Talán ezzel a mozdulattal kezdődött az ember, mikor elvált attól a közléplénytől, aki volt, állat és ember között... az embertudomány szerint az ember azzal a képességgel kezdődött, hogy hüvelykujját keresztbe tudta hajlítani, tehát megmarkolta a fegyvert, a szerszámot. De lehet, hogy a lelkével kezdődött, nem a hüvelykujjával; lehet, nem tudom... Az arabs úr leszúrta a bárányt, s ez az idős ember abban a pillanatban, fehér burnuszában, melyre egyetlen csepp vér sem hullott, igazán olyan volt, mint egy keleti főpap, mikor áldozatot mutat be. De szeme csillogott, az ember megfiatalodott egy pillanatra, s körös-körül halálos volt a csend. Ültek a tűz körül, nézték az ölés mozdulatát, a kés villanását, a rángatózó báránytestet, a sugárban csurruló vért, s mindenkinek csillogott a szeme. S akkor megértettem, hogy ezek az emberek az ölés tényéhez egészen közel élnek még, a vér ismerős anyag számukra, a kés villanása éppen olyan természetes tünemény számukra, mint egy nő mosolya vagy az eső. Megértettük – s azt hiszem, Krisztina is megértette, mert különösen hallgatott e pillanatokban, kipirult, aztán elsápadt, nehezen lélegzett, s elfordította fejét, mintha valamilyen szenvedélyes és érzéki jelenet akaratlan szemtanúja lenne – megértettük, hogy Keleten még ismerik az ölés szent és jelképes értelmét, s ismerik titkos, érzéki értelmét is. Mert mind mosolyogtak, ezek a sötét, nemes arcok, szájukat csucsorították, elragadtatott vigyorral néztek maguk elé, mintha az ölés forró, jó dolog lenne, olyan, mint a csók. Különös, hogy a magyar nyelvben összecseng és egymásból következik ez a két szó: ölés és ölelés... Hát ez. Mi persze nyugatiak vagyunk – mondja más hangon, kissé értekezően. – Nyugatiak vagy legalábbis idevándoroltak és megtelepedettek. A mi számunkra az ölés jogi és erkölcsi kérdés, vagy orvosi kérdés, mindenképpen engedélyezett vagy tiltott valami, egy nagy erkölcsi és jogi rendszer egyik hajszálpontosan körülírt tüneménye. Mi is öljünk, de bonyolultabban; öljünk, ahogy a törvény

előírja és megengedi. Őlünk magasztos eszmények és becses emberi javak védelmében, ölünk, hogy megőrizzük az emberi együttélés rendjét. Nem is lehet másképp. Keresztények vagyunk, bűntudatunk van, a nyugati műveltség neveltjei vagyunk. Történelmünk tele van, egészen napjainkig, a tömeggyilkosságok sorozatával, de az ölésről lesütött szemmel és ájtatos, megrovó hangon beszélünk; nem tehetünk másképp, ez a szerepünk. Csak a vadászat – mondja, mint aki vidám lesz. – Ott is betartunk lovagias és gyakorlati rendszabályokat, kíméljük a vadat, amennyire ezt a helyzet azon a vidéken megköveteli, de a vadászat még áldozat, torz és szertartásos maradéka egy nagyon régi, az emberrel egyidős vallásos cselekedetnek. Mert nem igaz, hogy a vadász a zsákmányért öl. Soha nem ölt csak a zsákmányért, talán még az őskorban sem, mikor ez volt számára a táplálékszerzés kevés lehetőségeinek egyik módja. Mindig szertartás volt a vadászat körül, törzsi és vallásos szertartás. A jó vadász mindig a törzs elsője volt, tehát kissé pap is. Mindez persze elhalványodott az időben. De a szertartások bizonyos sápadt vonatkozásban megmaradtak. Talán semmit nem szerettem úgy életemben, mint ezeket a hajnalokat, a vadászat reggeleit. Még sötétben ébred az ember, különösen öltözködik, másképp, mint az élet köznapjain, célszerű és válogatott ruhadarabokat ölt fel, másképpen reggelizik, pálinkával erősíti szívét a lámpással megvilágított szobában, hideg húst harap hozzá. Szerettem a vadászruhák szagát, a posztó teleszívta magát az erdő, a lomb, a levegő és a kifröccsent vér szagával, mert öveden vitted az elejtett madarakat, s vérük beszennyezte a vadászzekét. De szenny a vér? ... Nem hiszem. A legnemesebb anyag a világon, s mikor az ember valami nagyot, kimondhatatlant akart mondani Istenének, minden időkből vérről áldozott neki. S a puska olajos fémszaga. S a bőrholmik avas, nyers szaga. Mindezt szerettem – mondja, csaknem szégyenkezve, öregesen, mint aki egy gyöngeségről ad hírt. – S aztán kilépsz házadból az udvarra, vadásztársaid várnak már, a nap nem kelt fel, a kutyákat pórázon tartja a vadász, és halkán jelenti az éjszaka eseményeit. Most kocsiba ülsz és elindulsz. A táj már ébred, az erdő nyújtózik, mintha szemét dörzsölné, álmos mozdulatokkal. Mindennek olyan tiszta illata van, mintha visszatérnél egy másik hazába, mely az élet és a dolgok elején volt haza. S aztán megáll a kocsis az erdő mentén, leszállsz, kutyád és vadászod csendesen kísérek. Bakancsod talpa alatt a nedves lomb alig ad hangot. A csapások tele vannak állatnyomokkal. S most minden élni kezd körülötted: a fény felnyitja az erdő mennyezetét, mintha a titkos szerkezet, a világ színpadának rejtélyes zsinórpaplása működni kezdene. A madarak is kezdik már, egy-egy halad át az erdei úton, messze, háromszáz lépésnyire, s te behúzódasz a sűrűbe, figyelsz. Kutyával vagy, ma nem mégy őzlesre... Az állat megáll, nem lát, nem szagol semmit, mert szemközt jár a szél, s mégis tudja, hogy közelben a végzet; fejét emeli, gyöngéd nyakát fordítja, teste megfeszül, abban a csodálatos kötöttségben áll eléd néhány pillanatra, mozdulatlanul, ahogy csak a végzet előtt hőköl meg az ember, tehetetlenül, mert tudja, hogy a végzet nem véletlen és nem baleset, hanem kiszámíthatatlan és nehezen érthető összefüggések egyik természetes következménye. S most már bánod, hogy nem hoztál golyós fegyvert. Te is meghökölsz, a sűrűben, te is kötvé vagy e pillanathoz, te, a vadász. S kezdedben érzed azt a remegést, mely egyidős az emberrel, az ölés készségét, ezt a tilalmas vonzást, ezt a mindennél erősebb szenvedélyt, ezt az ingert, mely nem jó és nem rossz, hanem minden élet egyik titkos ingere: erősebbnek lenni, mint a másik, ügyesebbnek lenni, mester maradni, nem hibázni. Ezt érzi a párduc, mikor ugrásra készül, a kígyó, mikor főlegyenesedik a sziklakövek között, a keselyű, mikor lecsap ezer méter magasból, s az ember, mikor szemügyre veszi áldozatát. Ezt érezted te, talán először életedben, a leshelyen, az erdőben, mikor fölemelted fegyvered és megcéloztál engem, hogy megöljél.

Az asztalka fölé hajol, mely közöttük áll, a kandalló előtt; egy pohárkába édes pálinkát tölt, s a bíborszínű, szirupos folyadékot nyelve hegyével ízleli. Aztán elégedetten visszaállítja a pohárkát az asztalra.

– Még sötét volt – mondja, mikor a másik nem felel. Nem tiltakozik, egyetlen kézmozdulattal, szemvillanással nem ad jelt, hogy hallotta a vádat. – A pillanat volt ez, mikor az éjszaka elválik a nappaltól, az alvilág a felvilágtól. S talán más is kettéválik ilyen pillanatokban. Az utolsó másodperc ez, mikor a világi és emberi mélység és magasság, fényesség és sötétség még érintkeznek, mikor a szunnyadók felriadnak nehéz és gyötrő álmaikból, a betegek felnyögnek, mert érzik, hogy vége az éjszaka poklának, s következik az áttekinthetőbb szenvedés; a nappal rendszere és világitása feltárja és szétbontja mindazt, ami az éjszaka sötét zűrzavarában görcsös kívánság volt, titkos vágy, nyavalyatörős indulat. Vadászok és vadak szeretik ezt a pillanatot. Már nincsen sötét, még nincs világos. Az erdő illata olyan nyers, vad e pillanatokban, mintha minden szerves élőlény ocsúdni kezdene a világ nagy hálósobájában, kielégeznék titkát és gonosz sóhajait, a növények, az állatok s az emberek is. Szél kel e pillanatokban, oly óvatosan, mint mikor az ébredő

felsőhajt, mert eszébe jut a világ, melybe született. A nedves lomb, a vadpáfrány, a fák mohos hulladéka, a rothadt tobozból, avarból, tűlevelekből puha, síkos szőnyeggé összetapadt harmatos erdei csapás illata úgy csap föl a föld anyagából, mint a szeretők testéből a szenvedély verejtékének illata. Titokzatos pillanat ez, a régiek, a pogányok az erdők mélyén ünnepezték, áhitattal és széttárt karokkal, Kelet felé fordított arccal, abban a varázsos várakozásban, ahogy örökké várja az anyaghoz kötött ember szívében és a világban a fény, tehát az értelem és a belátás pillanatát. A vadak ilyenkor indulnak a forráshoz. Ez a pillanat, mikor az éjszakának még nincsen tökéletesen vége, az erdőben még történik valami, a nagy vadászat és készenlét, ami az éjszakai állatok életét kitölti, még nem lankadt el, a vadmacska még lesben áll, a medve utolsót fal a dögből, a szerelmes szarvas még visszaemlékezik a holdfényes éjszaka szenvedélyes pillanataira, megáll a tisztás közepén, ahol a szerelem párbaja lezajlott, gőgös és csapzott, tusától sebes fejét emeli, s körülnéz, mint aki örökké emlékezik, izgalomtól véraláfutásos, komoly és szomorú állatszemekkel a szenvedélyre. Még él az erdő mélyén az éjszaka e pillanatban: az éjszaka, s minden, amit ez a szó jelent, a zsákmány, a szerelem, a csatangolás, a céltalan életöröm és az életért való harc öntudatával. Ez a pillanat, mikor nemcsak az erdők sűrűjében, de az emberi szívek sötétjében is történik valami. Mert az emberszívek is van éjszakája, indulatokkal, melyek éppen olyan vadak, mint a hím szarvas vagy a farkas szívében tomboló vadászindulatok. Az álom, a vágy, a hiúság, az önzés, a kéjszóvár kandüh, az irigység, a bosszú indulata úgy lappanganak az emberi éjszakában, mint a puma, a keselyű, a sakál a keleti éjszaka sivatagában. S vannak pillanatok, mikor már nincsen éjszaka és még nincsen nappal az emberi szívben, mikor a fenevadak előmászhatnak a lélek odvas rejtekeiből, mikor megmozdul szívünkben és mozdulatá alakul át kezünkben egy indulat, melyet hasztalan neveltünk és szelídítettünk éveken át, néha nagyon hosszú időn át... És minden hiába volt, reménytelenül tagadtuk önmagunk előtt ennek az indulatnak igazi értelmét: az indulat valóságos tartalma erősebb volt, mint szándékaink, nem olvadt meg, tömör maradt. Minden emberi kapcsolat alján van valamilyen tapintható anyag, s hiába minden érvelés, ügyeskedés, ez a valóság nem változik. A valóság annyi volt, hogy te engem huszonkét éven át gyűlöltél, azzal a szenvedéllyel, amelynek hőfoka már csaknem a nagy kapcsolatok izzására emlékezte: – igen, a szerelemre. Gyűlöltél, s ha egy érzés, egy szenvedély teljesen eltölt egy emberi lelket, a lelkesedés mellett mindig a bosszúvágy is füstöl és parázslék az ilyen máglyarakás alján... Mert a szenvedély nem az értelem szavaival érvel. A szenvedélynek teljesen közömbös, mit kap a másiktól, teljesen ki akarja fejezni magát, teljesen át akarja adni akaratát, akkor is, ha nem kap cserébe mást, mint szelíd érzéseket, udvariasságot, barátságot vagy türelmet. Minden nagy szenvedély reménytelen, máskülönben nem szenvedély, hanem alku, okos egyezség, langyos érdekek csereberéje. Gyűlöltél, s ez éppen olyan erős kapocs, mintha szeretett volna. Miért gyűlöltél? ... Volt időm, iparkodtam ezt az érzést megérteni. Soha nem fogadtál el tőlem pénzt, sem ajándékot, nem engedted, hogy igazi testvériség legyen ebből a barátságból, s ha nem vagyok túlságosan fiatal abban az időben, tudnom kellett volna, hogy ez a jel gyanús és veszélyes. Aki nem fogad el részleteket, valószínűleg mindent akar, az egészet. Gyűlöltél már gyermekkorunkban, az első pillanatban, mikor megismertelek, abban a különös házban, ahol a számunkra ismerős világ kiválasztott példányait nemesítették és idomították, gyűlöltél, mert volt bennem valami, ami hiányzott belőled. Mi volt ez? Mifajta képesség vagy tulajdonság? ... Te voltál mindig a műveltebb, te voltál a botcsinálta remekmű, a szorgalmas és erényes, te voltál a tehetség, mert hangszered volt, a szó valóságos értelmében, titkod volt, a zene. Te voltál Chopin rokona, te voltál a rejtőző, a gőgös. De lelked mélyén görcsös indulat szorongott – vágy, másnak lenni, mint amilyen vagy. Ez a legnagyobb csapás, mellyel a végzet embert sújthat. Vágy, másnak lenni, mint aki és ami vagyunk: ennél fájdalmasabb vágy nem éghet emberi szívben. Mert az életet nem lehet másként elviselni, csak azzal a tudattal, hogy belenyugszunk mindabba, amit magunknak és a világnak jelentünk. Bele kell nyugodni, hogy ilyenek vagy olyanok vagyunk, s tudni, mikor ebbe belenyugszunk, hogy nem kapunk e bölcsességért az élettől dicséretet, nem tűznek mellünkre érdemrendet, mikor tudjuk és elviseljük, hogy hiúk vagy önzők, vagy kopaszok és hasasok vagyunk – nem, tudni kell, hogy semmiért nem kapunk jutalmat, sem dicséretet. El kell viselni, ennyi a titok. El kell viselni jellemünket, alaptermészetünket, melynek hibáin, önzésén, mohóságán tapasztalás és belátás nem változtatnak. El kell viselnünk, hogy vágyainknak nincs teljes visszhangja a világban. El kell viselni, hogy akiket szeretünk, nem szeretnek bennünket, vagy nem úgy szeretnek, ahogy mi reméljük. El kell viselni az árulást és a hűtlenséget, s ami a legnehezebb minden emberi feladat között, el kell viselni egy másik ember jellembeli vagy észbeli kiválóságát. Ennyit tanultam hetvenhárom év alatt, itt, az erdő közepén. De te nem bírtad mindezt elviselni – mondja csöndesen és megállapító hangon. S hallgat, rövidlátóan néz a homályba. – A gyermekkorban persze nem tudtad mindezt – mondja aztán, mint aki mentséget keres. – Szép idő volt, varázsos kor. A vénség emlékezése felnagyítja és tiszta rajzzal mutatja minden részletét. Gyermekek voltunk és barátok voltunk: nagy ajándék ez, köszönjük meg a sorsnak, hogy részünk volt benne. De aztán

kialakult jellemed, s nem bírtad elviselni, hogy hiányzik belőled valami, amit nekem megadott származás, nevelés, valamilyen isteni adottság... Mi volt ez a képesség? Képesség volt-e? Egyszerűen annyi volt, hogy a világ közömbösen, néha ellenségesen pillantott rád, de nekem mosolyukat és bizalmukat adták az emberek. Te megvetted ezt a bizalmat és barátságot, mely felém sugárzott a világból, megvetted, s ugyanakkor halálosan féltékeny voltál. Úgy képzelhetted – persze nem szavakkal képzelted ezt, csak homályos érzésekkel –, hogy van valami ringyószerű abban, aki kegyeltje a világnak, akit szeretnek. Vannak emberek, kiket mindenki szeret, akik számára mindenki tartogat egy megbocsátó és dédelgető mosolyt, s az ilyen emberekben csakugyan van valami magukat kellető, valami ringyószerű. Látod, én már nem félek a szavaktól – mondja, és mosolyog, mintha bátorítaná a másikat, hogy ne féljen ő sem. – A magányban mindent megismer az ember, s nem fél többé semmitől. Az emberek, kiknek homlokán az égi jel tükrözik, mely mutatja, hogy az istenek pártfogolják őket, csakugyan kiválasztott lénynek érzik magukat, s a módban, ahogy a világ elé lépnek, van valamilyen hiú biztonság. De ha így láttál engem, tévedtél. Csak a féltékenység torzítása mutathatott engem ilyennek. Nem védem magam, mert az igazat akarom, s aki az igazságot keresi, csak önmagában kezdheti a keresést. Amit te isteni kegynek és adománynak éreztél bennem és körülöttem, nem volt más, csak jóhiszeműség. Én jóhiszemű voltam, egészen a napig, mikor... hát igen, egészen a napig, mikor ott állottam a szobádban, ahonnan te elmenekültél. Talán ez a jóhiszeműség kényszerítette az embereket, hogy érzéseket hozzanak elélem, jóindulatot, mosolyt és bizalmat adjanak. Igen, volt bennem valami – múlt időben beszélek, s oly messze van mindaz, amiről beszélek, ahogy halottról vagy idegenről beszél az ember –, volt bennem egyfajta könnyűség és elfogulatlanság, ami lefegyverezte az embereket. Volt egy idő életemben, az ifjúság évtizede, mikor a világ engedelmesen tűrte jelenlételemet, igényeimet. Ez a kegyelmi idő. Ilyenkor mindenki eléd siet, mintha te volnál a hódító, akit ünnepelni kell borral, lányokkal és virágfüzérrel. S csakugyan, abban az évtizedben, mikor elvégeztük az iskolát Bécsben, s aztán a csapatnál éltünk, egy pillanatra sem hagyott el a biztonság tudata, az érzés, hogy titkos, láthatatlan szerencsegyűrűt húztak ujjamra az istenek, nem történhet komoly bajom, szeretet és bizalom vesz körül. Ez a legtöbb, amit ember az élettől kaphat – mondja komolyan. – Ez a legnagyobb kegyelem. Aki elhizza ilyenkor magát, nyegle vagy pökhendi lesz, aki nem tudja alázattal elviselni a sors kényeztetését, aki nem tudja, hogy ez a kegyelmi állapot addig tart, amíg nem váltjuk fel az istenek ajándékát aprópénzre, elbukik. A világ csak azoknak bocsát meg ideig-óráig, akik szívükben szerények és alázatosak... Tehát gyűlöltél – mondja határozottan. – Mikor az ifjúság múlni kezdett, mikor a gyermekkor varázslata véget ért, lassan hidegedni kezdett ez a viszony. Nincs szomorúbb és reménytelenebb érzelmi folyamat, mint mikor férfiak barátsága kihül. Mert nő és férfi között mindennek feltétele van, mint az alkunak a vásáron. De férfiak között a barátság mélyebb értelme éppen az önzetlenség, az, hogy nem akarunk a másiktól áldozatot, sem gyöngédséget, nem akarunk semmit, csak megtartani egy szótlán szövetség egységét. A hibát talán mégis én követtem el, mert nem ismertelek eléggé. Belenyugodtam, hogy nem mutatsz meg magadból mindent, tiszteltem értelméd, azt a különös, keserű fölényt, mely lényedből sugárzott, elhittem, hogy te is megbocsátsz nekem, mint a világ, mert van bennem egyfajta képesség, könnyen és derűsen közeledni az emberekhez, kedveltnek lenni ott, ahol téged csak megtűnnek – megbocsátod, hogy tudok tegeződni a világgal. Azt hittem, örülsz ennek. Barátságunk olyan volt, mint a mondakörökben a régi férfiak barátsága. S míg én a világ naposabb útjain jártam, te az árnyékban maradtál, tudatosan. Nem tudom, így érzed-e te is? ...

– A vadászatról beszéltél – mondja kitérően a vendég.

– A vadászatról, igen – mondja a tábornok. – De mindez hozzátartozik a vadászathoz. Mikor egy ember meg akar ölni egy másik embert, természetesen sok minden történik elébb, s nemcsak az történik, hogy megtölti és aztán felemeli fegyverét. Elébb történik az is, amiről beszéltem, az, hogy nem tudtál megbocsátani nekem, az, hogy a kapcsolatot, mely a gyermekkor mélyvizében szövődött, oly bonyolultan és szívósan, mintha a két gyermeket a mesebeli tündérrózsák óriáslevelei ringatták volna, a Victoria regia álomszerű levélbölcsői – emlékezel, sokáig neveltettem itt az üvegházban ezt az indás, titokzatos, évenként csak egyszer virágzó növényt? – ez a kapcsolat egy napon elromlott. A gyermekkor varázslatos ideje elmúlt, s két ember maradt, összekötözve egy finnyás és titokzatos viszony gúzsába, melynek köznapi szóval barátság volt a neve. Ezt is tudnunk kell, mielőtt a vadászatról kezdünk beszélni. Mert egy ember nem föltétlenül abban a pillanatban a legbűnösebb, mikor felemeli a fegyvert, hogy megöljön valakit. A bűn előbb van, a bűn a szándék. S mikor azt mondom, hogy ez a barátság egy napon elromlott, tudnom kell, csakugyan elromlott-e, s ha igen, mi és ki rontotta el? Mert különböztünk és mégis összetartoztunk, más voltam, mint te, s kiegészítettük egymást, szövetség voltunk, emberi egyezés voltunk, s ez nagyon ritka az életben. S mindaz, ami lényedből hiányzott, kettőnk ifjúkori szövetségében teljes lett azzal, hogy a világ nyájas volt hozzám. Mi barátok voltunk – mondja most nagyon hangosan. – Értsd meg, ha nem tudnád. De biztosan tudtad elébb is, később is, a trópuson vagy akárhol. Barátok

voltunk, s ez a szó telítve van olyan értelemmel, melynek felelősségét csak férfiak ismerik. S meg kell ismerned most ennek a szónak teljes felelősségét. Barátok voltunk, tehát nem pajtások, nem komázó suhancok, nem bajtársak. Barátok voltunk, s nincs semmi az életben, ami kárpótolni tud egy barátságért. S az önemészítő szenvedély sem tudja azt az emberi örömet nyújtani, amit egy szótlán és tapintatos barátság ad azoknak, akiket megérint erejével. Mert ha nem vagyunk barátok, te nem emeled reám a fegyvert akkor reggel az erdőben, a vadászaton. S ha nem vagyunk barátok, én nem megyek el másnap a lakásodra, ahová soha nem hívtál, ahol a titkot őrizted, a gonosz és érthetetlen titkot, mely megfertőzte barátságunkat. S ha nem vagy barátom, te nem menekülsz másnap ebből a városból, közelemből, a tett színhelyéről, mint a gyilkosok és gonosztevők, hanem itt maradsz, megcsalsz, elárulsz, s ez talán fáj, talán sérti hiúságom és önérzetem, de mindez nem olyan rossz, mint amit tettél, mert barátom voltál. S ha nem vagyunk barátok, te nem térsz vissza negyvenegy esztendő után, megint csak mint a gyilkos és gonosztevő, aki visszalopakodik a tett színhelyére. Mert vissza kellett jönnöd, látod. S most meg kell mondanom neked, amit nagyon lassan tudtam meg, nem hittem el, tagadtam önmagam előtt, meg kell mondanom neked ezt a félelmes meglepetést és felfedezést: mi most is, még mindig barátok vagyunk. Úgy látszik, emberi kapcsolatokon semmiféle külső erő nem tud változtatni. Te megöltél bennem valamit, tönkretetted életemet, s még mindig barátod vagyok. S én megölök benned ma este valamit, s aztán visszaengedlek Londonba vagy a trópusra, vagy a pokolba, s mindig barátom maradsz. Ezt is tudnunk kell, mielőtt a vadászatról beszélünk, s mindarról, ami aztán következett. Mert a barátság nem eszményi hangulat. A barátság szigorú emberi törvény. A régi világban ez volt a legerősebb törvény, erre épültek fel nagy műveltségek jogrendszerei. Az indulaton, az önzésen túl élt ez a törvény az emberi szívekben, a barátság törvénye. S erősebb volt, mint a szenvedély, mely a férfiakat és nőket reménytelen indulattal egymás felé hajtja, a barátságot nem érthette csalódás, mert nem akart a másiktól semmit, a barátot meg lehetett ölni, de a barátságot, mely a gyermekkorban szövődött két ember között, talán még a halál sem öli meg: emléke tovább él az emberek öntudatában, mint egy néma hőstett emléke. S csakugyan, az is, hőstett, a szó végzetes és csendes értelmében, tehát szabályok és török csattogtatása nélkül, hőstett, mint minden emberi magatartás, mely önzetlen. Ez a barátság élt közöttünk, s ezt tudtad jól. S a pillanatban, mikor a fegyvert felemeltem, hogy megöljél, ez a barátság talán elevebb volt közöttünk, mint bármikor előbb, az ifjúság huszonnégy esztendejében. A pillanatra emlékezel, mert ez maradt a hátralévő életidőre életed értelme és tartalma. Én is emlékezem. A sűrűben álltunk, fenyők között. Itt nyílik a csapás, mely elhajlik az erdei úttól, s a mélybe vezet, ahol az erdő már önmagának él, irtatlanul, sötétben. Előtte mentem, és megálltam, mert messze, háromszáz lépéssel arrább szarvas lépett ki a fenyők közül. Már világosodott, olyan óvatosan, mintha a nap fénycsápjáival tapogatná zsákmányát, a világot, s a vad megállt a csapás szélén, fejét emelte, a sűrűbe nézett, mert érezte a veszélyt. Az ösztön, ez a tünemény, ez a hatodik érzékszerv, mely finomabb és pontosabb, mint a szaglás vagy látás, működni kezdett az állat idegeiben. Nem láthatott, a hajnali szél ellenkező irányban áramlott és nem figyelmeztethette a veszélyre, s mi jó ideje mozdulatlanul álltunk már, kifulladásban, én elől, a csapás szélén, a fák között, te mögöttem. A vadász elmaradt a kutyával. Egyedül voltunk, az erdő közepén, abban a magányban, ami az éjszaka, a hajnal, az erdő, a vadak magánya, s ahol az ember mindig úgy érzi egy pillanatra, hogy eltévedt életében és a világban, s egy napon haza kell menni ebbe a vad és veszélyes otthonba, mely mégis az egyetlen igazi otthon – az erdő, a mély víz, az élet ősi színtere. Én mindig így éreztem, mikor vadásztam még, az erdőben és a sűrűben. Láttam a vadat, és megálltam, s te is láttad és tíz lépéssel mögöttem álltál. Ezek a pillanatok vadászok és vadak számára, mikor az ember finomabb érzékszerveivel neszeli a valóságot, mindent tud a helyzetről és a veszélyről, a sötétben is, akkor is, ha nem néz hátra. Miféle hullámok, erők, sugárzások közvetítik ilyenkor az értesüléseket? Nem tudom... A levegő tiszta volt és illattalan. A fenyők nem mozdultak a könnyű szélben. A vad figyelt. Nem mozdult, igézetten állott, mert a veszélyben mindig van vonzás és igézet is. Mikor a sors valamilyen formában közvetlenül személyiségünkhöz fordul, mintegy néven szólít meg, a szorongás és a félelem alján mindig sugárzik egyfajta vonzás, mert az ember nemcsak élni akar, mindenáron, nem, az ember teljesen meg akarja ismerni és el akarja fogadni sorsát, mindenáron, még a veszély és pusztulás árán is. Így éreztem a szarvas abban a pillanatban, ezt biztosan tudom. S így éreztem én is abban a pillanatban, ezt is biztosan tudom. S így éreztél te is, néhány lépéssel mögöttem, mikor – éppen olyan igézetben, mint a vad és én, akik előtte állottunk, lőtávolságban – felhúztad a puska ravaszát, azzal a halk és hideg kattanással, ahogy csak a nagyon nemes fém tud hangot adni, mikor végzetes és emberi feladatra használják, például a tör, mikor érintkezik egy másik törrel, vagy a nemes angol fegyver, mikor felhúzzák ravaszát, hogy megöljenek valakit. Erre a pillanatra, remélem, emlékezel? ...

– Igen – mondta a vendég.

– Jellegzetes pillanat volt – mondja, csaknem elégedetten, a szakértő elégtelenségével a tábornok. – Ezt a

halk kattanást természetesen csak én hallottam: olyan csendes volt, hogy még a hajnal és a néma erdő csendjében sem neszelhette háromszáz lépésről a vad. És most történt valami, amit bizonyítani soha nem tudnék a bíróság előtt, de neked elmondhatom, mert te úgyis tudod az igazat. Mi történt? ... Mindössze az, hogy megéreztem mozdulataidat, pontosabban érzékeltem azokban a másodpercekben mindent, mintha láttam volna, amit csinálsz. Mögöttem álltál, rézsút, kis távolban. Megéreztem, hogy felemeled a fegyvert, válladhoz illesztetted és célzol. Megéreztem, hogy lehunyod fél szemed, s a puska csöve most lassú szögben fordul. Az én fejem és a szarvas feje pontosan egy vonalban és egyforma magasságban emelkedett előtted, talán tíz centiméteres sáv lehetett a két célpont között. Megéreztem, hogy a kezed reszket. S olyan pontosan, ahogy csak a vadász tud megítélni egy helyzetet az erdőben, tudtam azt is, hogy ebből az állásból nem célozhatsz a szarvasra: értsd meg, abban a pillanatban ennek a helyzetnek vadászati jellege csaknem bensőségeesebben érdekelt, mint emberi jellege. Ehhez én is értettem valamit, a vadászathoz, ahhoz, milyen szögben kell odaállni egy szarvashoz, mely háromszáz lépéssel arrább gyanútlanul várja a lövést. A helyzet mindent elmondott nekem, a vadász és a felsorakozott célpontok mértani elrendezése pontosan értesített arról, mi történik néhány lépéssel hátam mögött, egy ember szívében. Fél percig céloltál, ezt is tudom, óra nélkül is, másodpercre, pontosan. Az ember mindent tud ilyen pillanatokban. Tudtam, hogy nem vagy jó puskás, elég a fejem kissé oldalt fordítani, a golyó elsüvít fülem mellett, s talán eltalálja a szarvast. Tudtam, hogy elég egy mozdulat, s a golyó benne marad a fegyverben. De tudtam azt is, hogy nincs módom mozdulni, mert sorsom e pillanatban már nem függ elhatározásaimtól: valami megérett, valaminek be kell következni, annak rendje és módja szerint. Így álltam, s vártam a lövést, vártam, hogy lenyomjad a ravaszt, s megöljön egy golyó a barátom fegyveréből. A helyzet tökéletes volt, tanúk nélkül voltunk, a vadász messze járt, az erdő alján, a kutyákkal, szabályos, pontos helyzet volt, az a bizonyos „tragikus véletlen”, melyről minden évben hírt adnak az újságok. Aztán elmúlt a fél perc, s a lövés késett. Ebben a pillanatban a szarvas értesült a veszélyről, s egy ugrással, mely olyan volt, mint a robbanás, eltűnt a sűrűben. Még mindig nem mozdultunk. Most lassan leengedted a fegyvert, nagyon lassan. Ezt a mozdulatot nem lehetett hallani, sem látni. S én mégis láttam és hallottam, mintha szemközt állanék veled. Leengedted a fegyvert, nagyon óvatosan, mintha a levegő súrlódása is elárulná szándékaidat, mert a pillanat elmúlt, a szarvas eltűnt a sűrűben – látod, érdekes az, hogy még mindig megölhettél volna, hiszen nem volt szemtanú a jelenetre, s nincs ember és bíró, aki elítélhet, a világ részvéte ölelt volna körül, ha megteszed, mert mi voltunk a legendás barátok, Castor és Pollux, huszonnégy éve bajtársak jóban és rosszban, mi voltunk a barátság testet öltött eszményei, s ha megölsz, feléd nyújtanak minden résztvevő kezét, veled gyászolnak, mert nincs tragikusabb lény a világ szemében, mint az ember, aki valamilyen görög sorsparancs végzetes akaratából véletlenül megölte barátját... Hol az ember, hol a vádhatóság, hol a pimasz, aki vádat mer emelni, világgá meri kiáltani a hihetlent, hogy te szándékosan öltél meg engem? ... Semmiféle bizonyíték nincs arra, hogy te halálos indulatot tápláltál szívedben ellenem. Előző este együtt vacsoráztunk, baráti körben, feleségem, rokonaim és vadásztársaim körében, a kastélyban, ahol mindennapos vendég vagy évtizedek óta; láttak bennünket együtt, mint azelőtt, az élet mindenféle helyzetében, szolgálatban, a társas együttélés alkalmával, mindig baráttan és szívélyesen. Pénzzel nem tartozol nekem, családtag vagy házamban, ki gondolhat arra, hogy te öltél meg? ... Senki. S miért is öltél volna meg? Micsoda embertelen és lehetetlen feltevés, hogy te, a barátok barátja, megöli a barátok barátját, engem, akitől mindent megkaphatott az életben, amire szüksége volt, emberi és anyagi segítséget, aki úgy tekinthette házamat, mint sajátját, vagyonomat, mint testvéreket a közös vagyont, családomat, mint a fogadott gyermek nevelőszülei családját? Nem, a vád visszahull arra, aki emeli, s nincs ember, aki ezt a vádat kimondhatná, a világ felháborodása elsöpörné a pimaszt, aki ilyesmit mer állítani, s a részvét a te kezedet sietne szorongatni, mert veled történt a szörnyű és az embertelen, téged sújtott a félelmes csapás, mert egy tragikus véletlen a te kezéd által ölte meg legjobb barátodat... Ez volt a helyzet. S te mégsem húztad meg a golyós fegyver ravaszát. Miért? ... Mi történt abban a pillanatban? Talán csak annyi, hogy a szarvas megérezte a veszélyt és elszökött helyéről, s az emberi természet olyan, hogy mindig szüksége van tárgyi ürügyre egy rendkívüli cselekedet pillanatában. Amit kiterveltél, jó volt, pontos és tökéletes volt, de talán a szarvas is kellett hozzá; a jelenet elromlott, s te leengedted a fegyvert. Pillanatokról volt szó, ki tud itt még osztani, szétválasztani és megítélni? ... Nem is fontos. A tény a döntő, ha nem is perdöntő. A tény, hogy meg akartál ölni, s aztán, mikor a világ egyik váratlan jelensége megzavarta a pillanatot, reszketni kezdett a kezéd, és nem öltél meg. A szarvas már eltűnt a fák között, nem mozdultunk. Nem fordultunk hátra. Egy ideig álltunk még így. Talán, ha abban a pillanatban arcodba nézek, megtudok mindent. De nem merem arcodba nézni. Van egyfajta szégyenérzet, mely mindennél kínosabb, amit az ember megélhet az életben, a szégyenérzet, melyet az áldozat érez, mikor gyilkosának arcába kénytelen pillantani. Ilyenkor a kreatúra szégyelli magát a Teremtő előtt. Ezért nem néztem arcodba, s mikor elmúlt az a bénult ígézet, mely mindkettőnket kötözött, elindultam a csapáson, a

dombtető felé. Te is megindultál, gépiesen. Az út közepén ezt mondtam, vállamon át, s nem néztem hátra: „Elmulasztottad.” Nem feleltél. Ez a hallgatás beismerés volt. Mert mindenki más, hasonló helyzetben, szégyenkezve vagy lelkendezve beszélni kezd, tréfásan vagy sértődötten magyaráz; minden vadász bizonyítgatja ilyenkor a maga igazát, lebecsüli a vadat, vagy túlbecsüli a távolságot, fitymálja a célzás esélyeit... De te hallgattál. Mintha azt mondtad volna ezzel a hallgatással: „Igen, elmulasztottam, hogy megöljelek.” Némán értünk fel a dombtetőre. Ott várt már a vadász, kutyáink, a völgyben pufogtak a puskák, a vadászat megkezdődött. Utaink elváltak. Az ebédnél – vadászebéd volt, erdőben terítettek – hajtód jelentette, hogy visszamentél a városba.

A vendég rágyújt; keze nem reszket, nyugodt mozdulatokkal vágja le a szivar hegyét: a tábornok Konrád felé hajol és egy gyertya lángjával tüzet ad.

– Köszönöm – mondja a vendég.

– De a vacsorához eljöttél még aznap este – mondja a tábornok. – Mint azelőtt is, minden este. A megszokott időben jöttél, a homokfutóval, fél nyolckor. Hármásban vacsoráztunk, mint előző este, mint olyan sok estén azelőtt, Krisztinával. A nagy teremben terítettek, mint ma este, ugyanazzal az asztaldíszszel, mint az imént, s Krisztina közöttünk ült. Kék gyertyák égtek az asztal közepén. Szerette a gyertyavilágítást, mindent szeretett, ami a múltra, a nemesebb életformákra, a letűnt időkre emlékeztette. Én a vadászatról egyenesen szobámba mentem, átöltöztem, nem láttam aznap délután Krisztinát. Az inas jelentette, hogy kora délután kikocsizott, a városba ment. A tálalás idejében találkoztunk, Krisztina már várt, a kandalló előtt ült, könnyű indus kendővel vállán, mert az idő nyirkos volt, ködös. A kandallóban égett a tűz. Olvasott, és nem hallotta, mikor beléptem a szobába. Talán a szőnyegek hangfogója fogta le lépteim zaját, talán túlságosan elmerült olvasmányában – angol könyvet olvasott, útleírást a trópusokról –, bizonyos csak az, hogy utolsó pillanatban észlelte érkezésem, mikor már ott állottam előtte. Akkor felnézett – emlékszel a szemére? úgy tudott felnézni, mint mikor nappal lesz, teljes világítással –, s talán a gyertyafény okozta, de megijedtem arca fehérségétől. „Rosszul van?” – kérdeztem. Nem felelt. Hosszan nézett, szótlanul, kerekre nyitott szemekkel, s ez a pillanat majdnem olyan hosszú volt s egészen olyan beszédes, mint a másik délelőtt, az erdőben, mikor mozdulatlanul álltam és vártam, hogy történjen valami: megszólalj vagy meghúzzad a fegyver ravaszát. Arcomba nézett, olyan figyelmesen, olyan kutatóan, mintha az életnél is fontosabb lenne, hogy megtudja, mit gondolok e pillanatban, gondolok-e egyáltalán valamit, tudok-e valamit? ... Ez valószínűleg fontosabb volt számára e pillanatban, mint az élet. Mindig ez a legfontosabb, a zsákmánynál és az eredménynél is fontosabb: megtudni, mit gondol rólunk az áldozat, vagy az, akit áldozatnak kiszemeltünk? ... Szemembe nézett, mintha vallatna. Azt hiszem, jól viseltem el ezt a nézést. Abban a pillanatban s később is, nyugodt voltam, arcom nem árulhatott el semmit Krisztinának. S csakugyan, akkor délelőtt és délután, ezen a különös vadászatban, mikor kissé én voltam a vad, elszántam magam, hogy akármit hoz is az élet, örökké hallgatni fogok e hajnali pillanatokról, soha nem szólok a két embernek, Krisztinának és a dajkának, kik bizalmasaim, arról, amit e hajnalon az erdőben meg kellett tudnom. Elhatároztam, hogy orvossal figyeltetek, feltűnés nélkül, mert az örület démona uralkodik lelkedben: így képzeltem. Nem találtam semmiféle más magyarázatot e pillanatokra. Az ember, aki hozzám tartozik, megőrült: ezt hajtogattam, makacson, csaknem kétségbeesetten, egész délelőtt és délután, s ezzel a szemmel fogadtalak este, mikor beléptél hozzánk. Valahogy a teremtmény rangját akartam megmenteni ezzel a feltevéssel, a teremtmény rangját általában és személyesen, mert ha épelméjű vagy, s okod volt arra – mindegy, milyen okod –, hogy fegyvert emeljél reám, akkor mind elvesztettük emberi rangunkat, akik e házban élünk, Krisztina is, én is. Így magyaráztam Krisztina riadt, csodálkozó pillantását is, mikor előtte állottam, a vadászat után. Mintha megérzett volna valamit a titokból, mely kettőnket összekötöztött e hajnal óta. Asszonyok megérik az ilyesmit, így gondoltam. Aztán megérkezettél te, esti ruhában, s vacsorához ültünk. Beszélgettünk, mint más estéken. A vadászatról is beszéltünk, a hajtók jelentéséről, arról, hogy egyik vendégünk hibát követett el, a szó valóságos értelmében is bakot lőtt, holott ehhez nem volt joga... De arról a pillanatról egy szót sem szólsz, egész este. Nem említed a magad vadászkalandját, az elmulasztott kapitális szarvasbikát. Ilyesméről beszélni kell, akkor is, ha nem vér szerinti vadász az ember. Nem szólsz arról, hogy elmulasztottad a vadat, nem beszélsz arról, hogy idő előtt otthagytad a vadászatot, üzenet nélkül visszamentél a városba, csak este kerültél elő. Mindez kétségtelenül szokatlan, a társadalmi megegyezések ellen való. Egy szavad lehetne a délelőtről... de egy szavad sincs, mintha nem is vadásztunk volna együtt reggel. Másról beszélsz. Megkérded Krisztinát, mit olvasott este, mikor beléptél hozzánk, a társalgóba? Krisztina a trópusokról olvasott. Az olvasmányról hosszan beszéltek; megkérded Krisztinától a könyv címét, faggatod, milyen hatással volt reá az olvasmány, tudni akarod, milyen az élet a trópusokon, úgy viselkedsz, mint akit nagyon érdekel ez a téma, melyről nem tudsz semmit – s én csak később tudom meg, a városi könyvkereskedőtől, hogy ezt a könyvet s másokat is, melyek e tárgykörre

vonatkoznak, te hoztad s te adtad kölcsön néhány nap előtt Krisztinának. Mindezt nem tudom még aznap este. A társalgásból kizártok engem, mert fogalmam sincsen a trópusokról. Később, mikor már tudom, hogy megcsaltok ezen az estén, visszagondolok a jelenetre, hallom az elhangzott szavakat, s őszinte elismeréssel fedezem föl, milyen tökéletesen színészkedtek mindketten. Én, az avatatlan, semmit nem gyaníthatok szavaitokból: a trópusról beszéltek, egy könyvről, általános olvasmányról. Szeretnék tudni Krisztina véleményét, különösen érdekel, elviselheti-e egy más éghajlatban született és nevelkedett ember a trópus életfeltételeit? ... Mit gondol Krisztina? ... (Engem nem kérdezel.) S ő, Krisztina, személy szerint, el tudná viselni az esőt, a meleg párát, a fojtó, forró ködöket, a magányt, a mocsár és az őserdő közepén? ... Látod, a szavak visszatérnek. Mikor utoljára ültél itt, ebben a szobában, ebben a karosszékekben, negyvenegy év előtt, erről beszéltél: a trópusról, a mocsárról, a meleg ködről és esőről. S az elébb, mikor visszatértél ebbe a házba, első szavad a mocsár volt, a trópus, az eső és a forró köd. Igen, a szavak visszatérnek. Minden visszatér, a dolgok és szavak körbemennek, néha az egész világon át mennek körbe, s aztán találkoznak, érintkeznek és zárnak valamit – mondja közömbösen, egykedvűen. – Hát erről beszélsz utolszor Krisztinával. Éjfél felé kocsid kéreted, visszamégy a városba. Ez történt, a napon, mikor a vadászat volt – mondja, s hangjában a pontos előadás, rendszeres és áttekinthető csoportosítás fölött érzett, öreges elégedettség visszhangzik.

15

– Mikor elmégy, Krisztina is elbúcsúzik – folytatja aztán. – Egyedül maradok ebben a szobában. A könyvet, az angol nyelven írott trópusi könyvet ott felejtette a karosszéken. Nincs kedvem aludni, felemelem és lapozom a könyvet. A képeket nézegetem, gazdasági és egészségügyi, orvosi kimutatások számtábláit betűzőm. Meglep, hogy Krisztina ilyesféle könyvet olvas. Mindehhez nem lehet igazi köze, gondolom, nem érdekelheti a félsziget kaucsuktermelésének számtani görbéje, sem a bennszülöttek egészségi helyzete. Mindez nem Krisztina, gondolom. De a könyv mégis beszél, s nemcsak angolul és nemcsak a félsziget életfeltételeiről beszél. Amíg a könyvet kezemben tartom, éjfél után, egyedül a szobában, mikor a két ember, kikhez apám után közöm volt életemben, elment tőlem, egyszerre megértem, hogy ez a könyv is jeladás. S megértek, homályosan, valami mást is: a dolgok ezen a napon végre szólani kezdtek hozzám, valami történt, az élet megszólalt. S ilyenkor nagyon kell figyelni, gondolom. Mert az élet különös jelbeszéde mindennel szól hozzánk ilyen napokon, minden figyelmeztet, minden jel és ábra, csak meg kell érteni. A dolgok egy napon megérnek és válaszolnak. Ezt gondolom. S egyszerre megértem, hogy ez a könyv is jel és válasz. Ezt mondja a könyv: Krisztina elvágyódik innen. Idegen világokra gondol, tehát mást akar, mint ezt a világot. Talán menekülni akar innen, valami vagy valaki elől – s ez a valaki lehetek én, de lehetsz te is. Világos, mint a nap, gondolom, Krisztina érez és tud valamit, s el akar menni innen, ezért olvas szakkönyveket a trópusokról. S e pillanatban sok mindent érzek és úgy hiszem, értek is. Értem és érzem, hogy mi történt ezen a napon: életem kettévált, mint egy táj, melyet földrengés szakít kétfelé – egyik oldalon maradt a gyermekkor, te és mindaz, amit az elmúlt élet jelentett, a másik parton kezdődik az a homályos, beláthatatlan térség, amelyen át kell vándorolnom, az élet hátralevő szakasza. S a két életszakasz nem érintkezik többé. Mi történt? Nem tudok felelni. Egész nap iparkodtam nyugodt, mesterségesen fegyelmezett maradni, s ez sikerült is; Krisztina nem tudhatott meg semmit, mikor reám nézett, sápadtan, azzal a különös, kérdő pillantással. Nem tudhatta meg, nem olvashatta le arcomról, mi történt a vadászaton... S csakugyan, mi történt? Nem képzelődöm? Nem agyrém az egész? Ha elmondom valakinek, valószínűleg kinevet. Nincs adat, bizonyíték kezeim között... miért, hogy egy hang, mely erősebb minden bizonyítéknál, ilyen félreérthetetlenül, ilyen vitát és ellentmondást, kételyt nem tűrő erővel kiáltja bennem, hogy nem tévedtem, tudom az igazságot. S az igazság annyi, hogy barátom meg akart ölni ezen a hajnalon. Micsoda nevetséges és légből kapott vád, igaz? Elmondhatom-e ezt a ténynél is félelmesebb bizonyosságot valaha is valakinek? Nem mondhatom el. De most már, hogy tudom, oly biztosan és nyugodtan, ahogy csak az élet egyszerű tényeit tudja az ember, miféle együttélés lesz ez a jövőben? Tudok-e szemedbe nézni, vagy színészkedjünk mi hárman, Krisztina, te és én, játék és megfigyelés lesz egy barátságból – lehet így élni? Mondom, reménykedem, hogy megőrültél. Talán a zene, gondolom. Mindig különös voltál, másfajta, nem közülünk való. Az ember nem lehet büntetlenül zenész és Chopin rokona. De ugyanakkor tudom, hogy ez a reménykedés ostoba és gyáva: szembe kell néznem a valósággal, nem hitegethetem magam, nem vagy örült, nincs mentség és kibúvó. Okod van arra, hogy gyűlölj és megölj engem. Ezt az okot nem foghatom fel. A természetes és egyszerű magyarázat, hogy megejtett egy hirtelen szenvedély, rajongás és vágyódás Krisztina iránt, a téboly egy neme – de ez a feltevés oly valószínűtlen, annyira nincs nyoma, előjele hármunk életében, hogy el kell

utasítanom. Ismerem Krisztinát, ismerlek téged és magamat – legalább így hiszem e pillanatban. Hármunk élete, ismerkedésünk Krisztinával, házasságom, barátságunk, mindez oly nyitott, tiszta, átlátszó, jellemek és helyzetek olyan félreérthetetlenek, hogy én lennék az örült, ha ilyesmiben pillanatig is hinnék. Szenvedélyeket, ha mégoly eszeveszettek is, nem lehet titkolni, egy szenvedélyt, mely kényszeríti a megszállottat, hogy egy napon fegyvert emeljen legjobb barátjára, nem lehet hónapokon át elrejteni a világ elől, valamilyen nyomot még én is, az örökké vak és süket harmadik is, észleltem volna – csaknem együtt élünk, nincs hét, hogy három, négy estén ne vacsorázz nálunk, napközben együtt vagyok veled a városban, a kaszárnyában, szolgálat közben, mindent tudunk egymásról. Krisztina éjszakáit és nappalait, testét és lelkét úgy ismerem, mint magamat. Esztelen föltevés, hogy te és Krisztina... s csaknem megkönnyebbülök, mikor szembenézek e föltevessel. Más lesz itt. Mélyebb, titkosabb, érthetlenebb, ami történt. Beszélnem kell veled. Figyeltesselek? Mint a féltékeny férj a rossz vígjátékokban? Nem vagyok féltékeny férj. A gyanú nem tud beférkőzni idegrendszerembe, nyugodt vagyok, ha Krisztinára gondolok, akit úgy találtam meg a világban, mint a gyújtó élete és gyűjteménye ritka és tökéletes darabját, a remekművet, melynek meglelése, fölfedezése életének egyetlen célja és értelme volt. Krisztina nem hazudik és nem hűtlen, minden gondolatát ismerem, a titkosakat is, melyeket csak álmában gondol el az ember. A sárga bársonyba kötött naplófüzet, melyet házasságunk első napjaiban adtam neki, mindent elmond, mert megállapodtunk, hogy az érzésekről és gondolatokról is beszámol nekem és önmagának, az érzésekről, vágyakról, az emberi lélek hulladékanyagáról, amiről nem tud az ember élő beszéddel szólni, mert röstelli, vagy mellékesnek véli kimondani e szavakat: minderről jelet hagy e különös naplóban, egy-két szóval üzen nekem, hogy tudjam, mit gondolt vagy érzett egy ember, egy helyzet ösztönzésére... Ilyen bizalmasok vagyunk. S ez a titkos napló mindig ott hever íróasztala fiókjában, melyhez csak kettőnknek van kulcsa, neki és nekem. Ez a napló a legnagyobb bizalmasság, mely férfi és nő között lehetséges. Ha Krisztina életében titok van, a napló erről már jelet adott volna. Igaz, gondolom, egy ideje elfeledkeztünk e titkos játékról... s felállok, elindulok a sötét házban, Krisztina nappali szobájába megyek, felnyitom az íróasztal fiókját, és megkeresem a sárga bársonyba kötött naplót. De a fiók üres.

Lehunja szemét, egy pillanatig így ül, csukott szemekkel, mint a vakok, kifejezéstelen arccal. Mintha egy szót keresne.

– Éjfél elmúlt már, a ház alszik. Krisztina fáradt, nem akarom zavarni. A naplót valószínűleg elvitte szobájába, így gondolom – mondja barátságosan. – Nem akarom zavarni, majd megkérdelem holnap, nem üzent-e számomra valamit a mi titkos jeladásunkkal, a naplóval? Mert tudnod kell, hogy ez a bizalmas füzet, amelyről nem beszélünk – kissé röstelljük egymás előtt is ezt a néma bizalmasságot –, olyan, mint egy állandó szerelmi vallomás. Erről nehéz beszélni. Krisztina ötlete volt, ő kérte tőlem, Párizsban a nászutunkon, ő volt az, aki vallani akart – s később, sokkal később, mikor már nincsen Krisztina, megértem, hogy csak az készül ilyen aggályosan a vallomásra, a végső őszinteségre, aki tudja, hogy egy napon csakugyan lesz valami az életében, amit meg kell vallani. Sokáig nem értettem ezt a naplót, érthetetlen, kissé túlzott női ötletnek éreztem ezt a titkos, írásos üzengetést, Krisztina életének ezeket a szeszélyes morzejeleit. Azt mondta, soha nem akar titkot rejtegetni előttem, igen, önmaga előtt sem akar titkot, s ezért jegyzi majd fel mindazt, amiről beszélni nehéz. Mondom, sokkal később megértem, hogy aki így menekül az őszinteségbe, fél valamitől, fél attól, hogy egy napon megtelik élete valamivel, amit nem tud megosztani velem, ami igazi titok, leírhatatlan és kimondhatatlan. Krisztina mindent nekem akar adni, testét és lelkét, érzéseit és rejtett gondolatait, idegei minden üzenetét – nászúton vagyunk, Krisztina szerelmes, gondold csak el, honnan jött, s mit jelentett neki mindaz, amit nyújtottam, a nevem, ez a kastély, a párizsi palota, a nagyvilág, minden, amiről álmodni sem mert néhány hónap előtt, a kisvárosi környezetben, abban a szerény otthonban, egyedül egy csendes és beteg öregemberrel, aki már csak hangszerének, hangjegyfüzetének és emlékeinek él... S most egyszerre odaad nekem az élet mindent, két kézzel, a házasságot, ezt az egyéves nászutat, Párizst, Londont, Rómát, aztán a Keletet, hónapokat az oázisokban, a tengert. Krisztina természetesen azt hiszi, szerelmes. Később megtudom, hogy nem szerelmes, ebben az időben sem az; csak hálás.

Összefonja ujjait, térdére könyököl, előrehajol, így beszél:

– Hálás, nagyon hálás, a maga módján, egy fiatal nő módján, aki nászútra ment férjével, egy gazdag és előkelő fiatalemberrel. – Ujjait szorosan összefonja, a szőnyeg rajzát nézi, elmerülten, figyelmesen. – Mindenképpen hálás akar lenni, s ezért találja föl a naplót is, ezt a különös ajándékot. Mert ez a napló első pillanattól tele van meglepő vallomásokkal. Krisztina nem udvarol nekem ebben a naplóban, s vallomásai néha nyugtalanítóan őszinték. Leír engem, úgy, ahogy lát, néhány szóval, de nagyon jellegzetesen. Leírja, mi az, ami nem tetszik bennem és rajtam, a mód, ahogyan túlságos bizalommal közeledem az emberekhez, mindenütt a világon – nem érzi bennem a szerénységet, ami az ő vallásos lelke számára a legnagyobb erény. Nem, csakugyan nem vagyok szerény, ezekben az években. A világ enyém,

megtaláltam a nőt, akinek minden szavát, testének és lelkének minden üzenetét tökéletes visszhanggal fogadom, gazdag vagyok, rangom van, az élet teljes fényben nyílik előttem, harmincéves vagyok, szeretem az életet, a szolgálatot, pályámat. Most, mikor visszanezdek, magam is émelyedem ettől a csámcsogó és önhitt biztonságtól és boldogságérzettől. S mint minden ember, akit az istenek ok nélkül különösen kegyelnek, e boldogságérzet alján egyfajta szorongást is észlelek. Túlságosan szép minden, törés nélküli, hibátlan. Az ember mindig fél az ilyen szabályos boldogságtól. Áldozatot szeretnék hozni a sorsnak, nem bánám, ha a kikötőkben a hazuról érkezett posta valamilyen anyagi vagy világi kellemetlenségről is hírt adna, nem bánám, ha megtudnám, hogy odahaza leégett a kastély, vagy anyagi veszteség ért, bankárom, aki vagyonom őrzi, rossz hírekről számolna be, vagy valami hasonló... Tudod, az ember szeret visszafizetni az isteneknek a boldogságból valamit. Mert az istenek közismerten irigyek, s mikor adnak a földi halandónak egy évre való boldogságot, rögtön felírják ezt a tartozást, s az élet végén uzsoraáron követelik vissza. De minden hibátlan, tökéletes körülöttem. Krisztina, rövid szavakkal, úgy ír naplójába, mintha álomban beszélne hozzá. Néha egy sort ír, néha csak egy szót. Például ilyesfélét ír: „Reménytelen vagy, mert hiú vagy.” Aztán hetekig nem ír semmit. Vagy arról ír, hogy látott egy férfit Algerban, a férfi utánajött egy keskeny utcán, megszóltotta, s ő úgy érezte, el tudna menni vele. Krisztina színes, nyugtalan lélek, gondolom. De boldog vagyok, az őszinteségnek ezek a különös, kissé félelmes lobbanásai sem zavarják boldogságomat. Nem gondolok arra, hogy aki ilyen görcsösen el akar mondani mindent a másoknak, talán éppen azért beszél ilyen töltetlen őszinteséggel mindenről, hogy valamiről, ami fontos és lényeges, ne kényszerüljön beszélni. Erre nem gondolok a nászúton és később sem, mikor a naplót olvasom. De aztán elkövetkezik az életben ez a nap és éjszaka, a vadászat napja, s én egész nap úgy érzem magam, mintha fegyvered eldőrdült volna, mintha elsivított volna fülem mellett ez a váratlan golyó. S reánk köszönt az éjszaka, te elmegy tőlünk, de előbb alaposan és részletesen megvitattál Krisztinával mindent, ami a trópusra vonatkozik. S én egyedül maradok ennek a napnak és estének emlékeivel. S a naplót nem találok a megszokott helyen, Krisztina íróasztalának fiókjában. Elhatározom, hogy másnap reggel fölkereslek a városban, és megkérdem...

Elhallgat. Fejét csóválja, öregesen, mintha egy gyermek cselekedete felett csodálkozna.

– Megkérdezni, mit? ... – mondja halkán, lekicsinylő hangsúllyal, mintha kigúnyolná önmagát. – Mit lehet emberektől szavakkal kérdezni? S mit ér a válasz, melyet az emberek nem életük valóságával, hanem szavakkal adnak? ... Keveset ér – mondja határozottan. – Nagyon ritka az ember, akinél a szavak teljesen fedik az élet valóságát. Talán ez a legritkább tünetem az életben. Akkor még nem tudtam ezt. Most nem a hazugokra gondolok, a hitványokra. Arra gondolok, hogy az emberek hasztalanul ismerik meg az igazságokat, hiába szereznek tapasztalatokat, nem tudnak változtatni alaptermészetükön. Talán nem is lehet többet tenni az életben, mint okossággal és óvatossággal hozzáigazítani a valósághoz ezt a másíthatatlan valóságot, egy ember alaptermészetét. Ez minden, amit tehetünk. S akkor sem leszünk bölcsőbbek, sem vértettebbek, nem... Beszélni akarok veled, s nem tudom még, hogy minden, amit én kérdezhetek, s minden, amit te felelhetsz, nem változtat a tényeken. De a tényeket megismerni, a valóságot megközelíteni szavakkal is lehet, kérdéssel és felelettel: ezért akarok beszélni veled. Mélyen alszom, fáradtan. Mintha valamilyen nagy testi megerőltetésen estem volna át ezen a napon, lovagoltam vagy vándoroltam... Egyszer lehoztam hátamon egy vérmedvét a havasokból, nehéz volt, kétszázötven kiló: tudom, hogy testem ereje rendkívüli volt azokban az években, s utólag mégis elcsodálkozom, hogyan bírtam el ezt a terhet, szakadékok és hegyi utak lejtőin. Úgy látszik, az ember mindent bír, addig a határig, amíg célja van az életnek. Akkor aludtam el ilyen fáradtan a völgyben, a hóban, mikor leértem a döggel a hegyekből; úgy találtak meg vadászaim, félig fagyottan, a medve teteme közelében. Így alszom ezen az éjszakán is. Mélyen alszom, álom nélkül, ébredés után rögtön fogatok és a városba megyek, lakásodra. Ott állok szobádban, és megtudom, hogy elutaztál. Csak másnap kapjuk meg leveledet az ezrednél, a levelet, melyben bejelentetted, hogy lemondasz rangodról és külföldre utazol. Abban a pillanatban csak a szökés tényét értem, mert most már bizonyos, hogy meg akartál ölni, bizonyos, hogy történt és történik valami, aminek igazi értelmét még nem tudom felfogni, s bizonyos az is, hogy mindehhez nekem személy szerint végzetesen közöm van, mindez velem is történik, nemcsak veled. Így állok e rejtélyes, fülledt, pompás tárgyakkal megtömött szobában, mikor felnyílik az ajtó és belép Krisztina.

Elbeszélő hangon ad elő, nyájasan és barátságosan, mintha egy kedves, régi történet érdekesebb részleteivel szórakoztatná a messzeségből, az időből és külföldről végre hazatért barátot.

Konrád mozdulatlanul hallgatja. A szivart, melynek parazsa kialudt, letette az üvegtálca szélére, karjait összefonva; így ül, mozdulat nélkül, merev és szabályos testtartással, mint a katonatiszt, aki barátián beszélget egy feljebbvalójával.

– Belép, megáll a küszöbön – mondja a tábornok. – Hazuról érkezik, kalap nélkül, egyedül hajtotta a könnyű, egylovas kocsit. „Elment?” – kérdi. Hangja különösen rekedt. Intek, hogy igen, elmentél. Krisztina

egyenesen és sudáran áll az ajtóban, talán soha nem láttam ilyen szépnek, mint e pillanatban. Arca fehér, mint azoké a sebesülteké, akik vért vesztek, csak szemei világítanak lázasan, mint előző este, mikor beléptem hozzá, s ő a trópusi könyvet olvasta. „Elszökött” – mondja aztán, s nem vár választ; önmagának mondja ezt, kijelent és megállapít. – „Gyáva volt” – mondja még, nyugodtan és csendesen.

– Ezt mondta? – kérdi a vendég, s megmozdul; szoborszerű tartása megváltozik e pillanatban, torkát köszörüli.

– Igen – mondja a tábornok. – Mást nem is mond. Én sem faggatom. Szótlanul állunk a szobában. Aztán Krisztina körül néz, egyenként szemügyre veszi a bútorokat, a képeket, a műtárgyakat. Figyelem minden pillantását. Úgy nézi ezt a szobát, mint aki búcsúzik. Úgy nézi, mint aki látta már mindezt, s most elbúcsúzik minden egyes tárgytól. Tudod, egy szobát, tárgyakat kétféleképpen lehet nézni: úgy, mint aki először fedez fel valamit, s úgy is, mint aki elbúcsúzik valamitől. Krisztina pillantásában nincsen semmi a felfedező kíváncsiságából. Tekintete oly nyugodtan, ismerősen vándorol ebben a szobában, mint ahogy otthonában néz körül az ember, ahol mindennek tudja a helyét. Szeme betegesen csillog, s ugyanakkor különösen fátyolos. Fegyelmezett és szótlan e pillanatokban, s ugyanakkor érzem, hogy ez a nő most kilépett önmagából, élete biztos kereteiből, közel van hozzá, hogy elveszítse magát, téged és engem is. Egy pillantás, váratlan mozdulat, s Krisztina csinál vagy mond valamit, s ezt nem lehet többé jóvátenni... Megnézi a képeket, nyugodtan, érdeklődés nélkül, ahogy az ember megnézi, búcsúra, azt, amit jól ismer és sokszor látott már. Megnézi a széles, francia heverőt, rövidlátóan, gögös és hunyorgó pillantással; egy pillanatra félig lehunyja szemét. Aztán megfordul, s szótlanul, ahogyan érkezett, elmegy a szobából. Nem megyek utána. A nyitott ablakon át látom, amint átmegy a kerten. A rózsafák között megy el, a rózsák kinyíltak e napokban. Beül a könnyű kocsiba, mely a kerítés mögött várakozik reá, kezébe veszi a gyeplőt, s hajtani kezd. Egy pillanat múltán eltűnik a kocsí az utca fordulóján.

Elhallgat, a vendégre néz.

– Nem fárasztlak? – kérdi udvariasan.

– Nem – feleli rekedten Konrád. – Egyáltalán nem. Mondd tovább.

– Mert kissé részletesen mesélem – mondja mentegetődző hangon. – De nem lehet másképp: csak a részletesből érthetjük meg a lényegest, így tapasztaltam, a könyvekben és az életben. Minden részletet ismerni kell, mert nem tudhatjuk, melyik fontos, mikor világít egy szó a dolgok mögé. Rendet kell tartani mindenben. De most már nincs sok mondanivalóm. Te elszöktél, Krisztina elment, hazament a könnyű kocsin. És én, mit tehetek még én, e pillanatban s az elkövetkező időben? ... Nézem a szobát, az eltűnt Krisztina után nézek. Tudom, hogy az előszobában, az ajtó mögött, merev tartással ott áll legényed. Nevét kiáltom, belép, tiszteleg. „Parancs!” – mondja. „Mikor ment el a százas úr? ...” „A hajnali gyorssal.” Ez a vonat a fővárosba visz. „Nagy poggyászt vitt magával? ...” „Nem, csak néhány civil ruhát.” „Parancsot, üzenetet hagyott?” „Igen. Ezt a lakást föl kell adni. A bútorokat el kell adni. Mindezt az ügyvéd úr intézi. Én visszamegyek a csapathoz” – mondja. Ennyit mond. Nézzük egymást. S most következik a pillanat, melyet nehéz elfelejteni: a legény – húszéves parasztfiú, bizonyosan emlékezel jóindulatú, okos és emberi arcára – a feszes vigyázból, a szolgálati farkasszemet nézésből kilép, most nem a közlegény áll fellebbvalójával szemben, hanem egy férfi, aki tud valamit, egy másik férfival szemben, akit sajnál. Nézésében van valami emberi, szánakozó, amitől elsápadok, s aztán fejembe kergeti a vért ez a nézés... Most – először és utoljára az idő során, ami következik – én is elveszítem a fejem. Hozzálépek, megragadom mellén a zubbonyt, csaknem felemelem a levegőbe e mozdulattal. Leheletünk egymás arcát éri. Mélyen egymás szemébe nézünk, a legény szemében irtózat és ugyanakkor megint, még mindig szánakozás. Tudod, hogy ökleimmel nem volt tanácsos abban az időben megragadni valakit vagy valamit; mindent összetörtem, amit nem érintettem kíméletesen... Ezt én is tudom, érzem, hogy veszélyben vagyunk mindketten, a legény is, én is. Ezért elengedem, mintegy visszajtem a padlóra, mint egy ólombabát; bakancsa koppan a parkettán, megint vigyázban áll, mint a parádén. Előhúzó zsebkezdőm, homlokom törölgetem. Egyetlen kérdés elég, s ez az ember most felelni fog. A kérdés ennyi: „A hölgy, aki az elébb itt járt, volt már itt régebben is? ...” Ha nem felel, megölöm. De talán akkor is megölöm, ha felel, s talán nemcsak őt... az ember nem ismeri ilyen pillanatokban barátait. S ugyanakkor tudom, hogy fölösleges kérdezni. Tudom, hogy Krisztina járt már itt régebben is; nem egyszer, sokszor.

Hátrahajol a karosszékekben, két karját, fátadt mozdulattal, a karfákon pihenteti.

– Most már nincs értelme kérdezni semmit – mondja. – Amit még tudni kell, azt az idegen ember nem árulhatja el. Tudni kell, miért történt mindez? S hol a határ ember és ember között? Az árulás határa? Ezt kellene tudni. S még azt is, mi az én bűnöm mindebben? ...

Egészen csendesen mondja ezt, kérdő hangon, tájékozatlanul. Hallani a szavakon, hogy most mondotta ki először hangosan ezt a kérdést, amely negyvenegy éve él lelkében, s melyre nem tudott eddig választ kapni.

– Mert az emberrel nemcsak történnek a dolgok – mondja most határozottabban, és fölemeli fejét. A gyertyák hosszú lánggal égnek fejük fölött és füstölögnek; a gyertyabél megfeketedett. A táj és a város az ablak előtt még sötét, egyetlen mécses fénye sem látszik az éjszakában. – Az ember csinálja is azt, ami történik vele. Csinálja, hívja magához, nem engedi el azt, aminek meg kell történni. Ilyen az ember. Akkor is megteszi, ha rögtön, első pillanattól érzi és tudja, hogy amit tesz, végzetes. Tartják egymást, az ember és sorsa, idézik és alkotják egymást. Nem igaz, hogy a végzet vakon lép életünkbe, nem. A végzet az ajtón át lép be, melyet mi tártunk fel, s magunk előtt tessékeltük a végzetet. Nincs ember, aki elég erős és okos ahhoz, hogy elhárítsa szóval vagy cselekedettel azt a balsorsot, amely vastörvénnyel következik lényéből, jelleméből. Csakugyan nem tudtam semmit rólad és Krisztináról? ... Úgy értem, időközben, vagy az idő elején, a mi hármunk történetének elején? ... Krisztinát végül is te mutattad be nekem. Gyermekkorában téged ismert, te vagy az, aki hangjegyeket másoltattál apjánál, az öreg embernél, kinek hűdések keze jó még arra, hogy zenedarabokat másoljon, de a hegedűt és a vonót már nem bírja tartani, a tiszta, nemes hangokat már nem tudja előcsalni a hangszerből, korán ott kell hagyni a pályát, a hangversenytermet, be kell érnie egy kisváros zeneiskolájában botfűlű vagy áltehetségű gyermekek oktatásával s azzal a szerény mellékkeresettel, amelyet tehetséges műkedvelők alkotásainak javíthatása vagy tisztázása odadob nekik... Így ismered meg Krisztina apját s Krisztinát, aki tizenhét éves akkor. Az anya valahol Dél-Tirolban, ahová való, s ahol beteg szívét ápolta az utolsó években, egy szanatóriumban, meghalt már. Később, nászutunk végén elmegyünk Krisztinával erre a fürdőhelyre, megkeressük a szanatóriumot, Krisztina látni akarja a szobát, ahol anyja meghalt. Délután érkezünk Arcóba, gépkocsin. A Garda-tó virágtól és narancsfától illatos partjain hajtunk végig, Rivában szállunk meg, s ebéd után átmegyünk Arcóba. A táj szürke és ezüstsínű, mint az olajfák, a magasban egy vár, a sziklák rejtettségében, párás és langyos légkörben, a szívbeteg gyógyháza. Mindenféle pálmák, s az a meghatóan gyöngéd világítás, az az illatos és füledt langyosság, mint egy üvegházban. A nagy csendben a halványsárga ház, ahol Krisztina anyja az utolsó években élt és meghalt, oly titokzatos, mintha minden szomorúságot magába zárna, melytől az emberi szívek megbetegednek, mintha a szív fájdalom Arcóban valamilyen néma cselekedet lenne, a csalódás, az élet érthetetlen baleseteinek következménye. Krisztina körüljárja a házat. A csend, a tuskés délszaki növények illata, a langyos és szagos pára, mely begöngyöl itt mindent, mint a golycsok a betegek szívét, mindez közelről érint engem is. Először érzem, hogy Krisztina nincs egészen velem, s messziről, nagyon messziről, az idő elejéről egy hangot hallok, apám szomorú és okos hangját. Rólad beszél apám, Konrád – most mondja ki először a vendég nevét, s harag és indulat nélkül mondja ezt a nevet, közömbösen és udvariasan –, s azt mondja, nem vagy igazi katona, másféle ember vagy. Nem értem ezt a szót, nem tudom még, mi ez a másféleség? ... Sok idő és sok magános óra tanít meg reá, hogy örökké erről van szó, férfi és nő, barátok, világi kapcsolatok, minden ezen múlik: ezen a másféleségen, mely két pártra szakítja az emberiséget. Néha már azt hiszem, csak ez a két párt van a világon, s mindenféle változata ennek a másféleségnek, az osztálykülönbségek, a világnézeti, hatalmi árnyalatok, mindez csak e másféleségből következik. S mint ahogy csak az egyféle vércsoporthoz tartozó emberek tudnak egymásnak a veszély pillanataiban segíteni, mikor vérüket adják embertársuknak, kinek rokon a vérképlete, úgy a lélek is akkor tud csak segíteni egy másik léleknek, ha nem „másféle”, ha szemlélete, meggyőződésnél is titkosabb valósága hasonló... S akkor Arcóban megéreztem, hogy az ünnepélynek vége, Krisztina is „másféle”. És eszembe jutott apám szava, aki nem olvasott könyveket, de a magány és az élet őt is megtanította az igazság ismeretére; tudott erről a kétféleségről, igen, ő is találkozott egy nővel, akit nagyon szeretett, s aki mellett mégis magános maradt, mert kétfajta ember voltak ők, két vérmérséklet, kétféle életütem, mert anyám is „másféle” volt, mint te és Krisztina... S Arcóban megtudtam még valamit. Az érzés, mely apámhoz, hozzád és Krisztinához fűzött, egy és ugyanaz volt: ugyanaz a vágyódás, ugyanaz a kereső reménykedés, ugyanaz a tehetetlen és szomorú akarat. Mert mindig a „másfélét” szeretjük, őt keressük, az élet minden helyzetében és változatában... tudod-e már? Az élet legnagyobb titka és ajándéka, ha két „egyféle” ember találkozik. Oly ritka ez, mintha a természet erővel és fortéllal akadályozná meg ezt az összhangot – talán, mert a világ teremtéséhez, az élet megújulásához szüksége van a feszültségre, mely az örökké egymást kereső, ellentétes szándékú és ütemű emberek között keletkezik. Váltoáram, tudod... ahová nézel, ez a pozitív és negatív erőcsere. Mennyi kétségbeesés és vak reménykedés van e kétféleség mögött! Igen, Arcóban hallottam apám hangját, s megértettem, hogy az ő sorsa megy bennem is tovább, én az a fajta jellem és ízlés vagyok, aki ő volt, s anyám, te és Krisztina álltok a másik parton, mindegyiknek más a szerepe, az egyik anya, a másik

barát, harmadik kedves és szerető, feleség, s mégis, mindhárman ugyanazt a szerepet játsszátok életemben. A másik parton, igen, ahová nem lehet átlépni soha... S mindent elérhetsz az életben, mindent legyőzhetsz magad körül és a világban, mindent neked adhat az élet, s te mindent elvehetsz az élettől: csak egy ember ízlését, hajlamát, életütemét nem tudod megváltoztatni, azt a másféleséget, mely teljesen jellemez egy embert, aki fontos számodra, akihez közöd van. Ezt először érzem, Arcóban, mikor Krisztina körüljárja a házat, ahol anyja meghalt.

Hátradől a karosszékben, fejét tenyerébe hajtja, tehetetlen és belenyugvó mozdulattal, mint aki megértett valamit, s azt is megértette, hogy az emberi jellem törvényei ellen nem tehet semmit, soha.

– Aztán hazautaztunk Arcóból, és élni kezdtünk idehaza – mondja. – A többit tudod. Krisztinának te mutattál be. Soha egyetlen szóval nem említetted, hogy érdekel Krisztina. Én ezt a találkozást, kettőnk találkozását, ismerkedésemet Krisztinával olyan félreérthetetlennek éreztem, mint semmiféle találkozást azelőtt. Kevert fajta volt, igaz: kissé német, kissé olasz s a többi magyar. Talán egy csepp lengyel vér is volt benne, az apja rokonsága után... S ő maga is olyan minősíthetetlen és osztályozhatatlan volt, mintha semmiféle fajta és osztály nem zárná teljesen magába, mintha a természet egyszer megkísérelt volna alkotni valamilyen önálló, független és szabad lényt, valakit, akinek nincs igazi köze osztályhoz és származáshoz. Olyan volt, mint a vadak: a gondos nevelés, a zárda, apjának műveltsége és gyöngédsége, mindez csak modorát szelídítette. Krisztina belülről vad volt, szelídíthetetlen: mindaz, amit én adtam neki, vagyon és társadalmi rang, nem volt igazán értékes számára, s ebből a belső kötetlenségből, ebből a szabadságigényből, mely lényének és természetének igazi tartalma volt, nem akart reákolteni semmit a világra, ahová vezettem... Büszkesége is másféle volt, mint azoké, akik rangjukra, származásukra, vagyonukra, társadalmi helyzetükre vagy valamilyen sajátos és egyéni képesséjükre büszkéek. Krisztina büszke volt arra a nemes vadságra, mely szívében és idegeiben élt, mint valamilyen méreg és örökség. Ez a nő – tudod jól – belülről szuverén volt, s ez nagyon ritka már; nőben, férfiban egyformán ritka a szuverén ember. Úgy látszik, nem származás és helyzet kérdése ez. Nem lehetett megsérteni, nem lehetett olyan helyzet elé állítani, amelytől meghököl, nem bírta el a korlátozást, semmilyen értelemben. S még valamit tudott, ami nők jellemében ritka: ismerte belső, emberi rangjának felelősségét. Emlékezel – igen, bizonyosan emlékezel –, mikor először találkoztunk, a szobában, ahol apjának hangjegyzetei heverték a széles asztalon: Krisztina belépett, s a sötét kis szoba egyszerre megtelt világossággal. Nemcsak az ifjúságot hozta, nem. A szenvedélyt hozta és a gögőt, a feltétlen érzések szuverén öntudatát. Nem láttam embert azóta sem, aki olyan teljesen tudott volna felelni mindarra, amit a világ és az élet ad: a zenére, egy sétára a hajnali erdőben, egy virág színére és illatára, egy ember értelmes és helyes szavára. Senki nem tudott olyan teljesen megérinteni egy nemes szövetet, egy állatot, mint Krisztina. Nem ismertem senkit, aki úgy tudott volna örülni az élet közös ajándékainak, mint ez a nő: emberek és állatok, csillagok és könyvek, minden érdekelte, de nem nagyképűen, nem kékharisnyás szakértelemmel, hanem a világra született teremtmény elfogulatlan örömeivel közeledett mindenhez, amit az élet adni és mutatni tud. Mintha személy szerint lenne köze a világ minden tüneményéhez, érted? ... Igen, te biztosan érted. S ebben az elfogulatlan közelségben alázat is volt, mintha állandóan érezné, hogy nagy kegy és kegyelem az élet. Néha még látom az arcát – mondja közlékenyen –, ebben a házban nem találkozol már arcképével sehol, nincs fénykép róla, s a nagy képet, melyet az osztrák festett, s amely sokáig ott függött apáim és anyáim arcképei között, lekasztották helyéről. Nem, képet nem találsz többé Krisztináról ebben a házban – mondja határozottan, csaknem elégedetten, mintha egy kisebbfajta hőstetről számolna be. – De néha látom még arcát, félálomban vagy ha belépek egy szobába. S most, mikor beszélünk róla, mi ketten, akik meglehetősen jól ismertük Krisztinát, oly élesen látom ezt az arcot, mint negyvenegy év előtt, utolsó este, mikor itt ült közöttünk. Mert ez volt az utolsó este, mikor együtt vacsoráztunk Krisztinával, ezt tudnod kell. Nemcsak te, én is akkor vacsoráztam utoljára Krisztinával. Mert minden megtörtént azon a napon, ahogyan kellett, minden megtörtént hármunk között. S mert ismertük Krisztinát mind a ketten, bizonyos elhatározások elkerülhetetlenül bekövetkeztek: te elutaztál a trópusokra, s Krisztina és én nem beszéltünk többé egymással. Még nyolc évig élt, igen. Itt laktunk, közös fedél alatt, de nem beszéltünk többé egymással – mondja nyugodtan.

S a tűzbe néz.

– Ilyen volt a természetünk – mondja egyszerűen. – Lassan megértettem egy részét annak, ami történt. Itt volt a zene. Vannak végzetes elemek emberek életében, visszatérő elemek, mint a zene. Anyám, Krisztina és közötted volt a zene, mint kötőanyag. Valószínűleg mondott nektek valamit a zene, amit szóval és cselekedettel nem lehet elmondani, s valószínűleg mondatok ti is egymásnak valamit a zenével – s ezt a másik mondókát, amit a zene teljesen kifejezett számotokra, mi, a másfélék, apám és én, nem értettük. Ezért magánosak maradtunk köztetek. De hozzád szólt a zene s Krisztinához is, így tudtatok

egymással beszélni, akkor is, amikor Krisztina és közöttem elhalt mindenféle társalgás. Gyűlölöm a zenét – mondja kissé hangosabban; először mond ki szenvedélyesen rekedten szavakat ez este. – Gyűlölöm ezt a dallamos és érthetetlen beszédet, mellyel bizonyos fajta emberek társalogni tudnak egymással, mondanak egymásnak valami kötetlent és szabálytalant, igen, néha azt hiszem, valami illetlent és erkölcstelent mondanak egymásnak a zenével. Nézd meg az arcukat, milyen különösen elváltozik, mikor zenét hallgatnak. S Krisztina és te nem is kerestétek a zenét – nem emlékezem, hogy valaha is játszottatok együtt négykezeset, soha nem ültél Krisztina előtt a zongorához, legalábbis az én jelenlétemben soha. Úgy látszik, szemérem és tapintat visszatartották Krisztinát attól, hogy jelenlétemben hallgasson zenét veled. S minthogy a zenének semmiféle szavakkal kifejezhető értelme nincsen, valószínűleg van egy másik, veszélyesebb értelme, ha ennyire meg tudja érinteni az embereket, akik nemcsak zenei hallás, hanem vér és sors szerint is összetartoznak. Nem gondolod? ...

– Pontosan így gondolom – mondja a vendég.

– Ez megnyugtató – mondja udvariasan. – Krisztina apja is így vélekedett, holott ő igazán értett a zenéhez. Mert ő volt az egyetlen ember, akivel egyszer, egyetlenegyszer beszéltem minderről, a zenéről, rólad és Krisztináról. Akkor már öreg volt; kevés idővel beszélgetésünk után meghalt. Én akkor jöttem vissza a háborúból. Krisztina is halott volt már akkor, tíz esztendeje. Mindenki meghalt és elment már, aki fontos volt valamikor számomra, apám és anyám, te és Krisztina. Csak a két öreg élt, Nini, a dajka és Krisztina apja, az öregek különös közönyével és erejével, valamilyen érthetetlen célzattal... úgy, ahogy mi élünk, mostanában. Mindenki meghalt, s én sem voltam már fiatal, közel jártam az ötvenhez, s olyan magános voltam, mint a fa az erdőm tisztásán, a fa, mely körül kidöntötte az erdőt a háborút megelőző napon a vihar. Egy fa megmaradt a tisztáson, a vadászház közelében. S új erdő sarjadt már körülötte, negyedszázad alatt. De ez a fa még a régiek közül való, s egy indulat, melynek szélvész a neve a természetben, kidöntött körülötte mindent, ami hozzátartozott. S a fa, látod, mégis él, ma is, hatalmas és oktalan erővel. Mi célja lehet? ... Semmi. Meg akar maradni. Úgy látszik, az életnek, mindennek, ami él, nincs más célja, mint a lehető végső időig megmaradni és megújulni. Hát akkor visszajöttem a háborúból, és beszéltem Krisztina apjával. Mit tudott hármunkról? Mindent. S én elmondtam neki, az egyetlen embernek, mindent, amit elmondani érdemes volt. Sötét szobában ültünk, a régi bútorok, öreg hangszerek között, a polcokon, a szekrényekben mindenütt hangjegykötetek heverték, jelekbe rögzített néma zene, ez a nyomtatott harsogás és sűvöltés, ami a világ zeneirodalma, lappangott szobájában, ahol mindennek olyan régi illata volt, mintha az életből, mely e szobában eltelt, minden emberi tartalom elillant volna... Meghallgatott, s ennyit mondott: „Mit akarsz? Túlélted.” Úgy mondta ezt, mint egy ítéletet. S úgy is, mint egyfajta vádat. Vaksi szemekkel nézett maga elé, a félhomályba, nagyon öreg volt már, túl nyolcvanra. Akkor megértettem, hogy aki túlél valamit, annak nincs joga vádat emelni. Aki túlél valamit, az megnyerte a maga perét, nincs joga és oka vádaskodni; erősebb volt, ő volt a ravaszabb, erőszakosabb. Mint mi ketten – mondja röviden, szárazon.

Összenéznek, vizsgálják egymást.

– Aztán ő is meghalt, Krisztina apja – mondja. – Csak a dajka maradt, s te valahol a világban, s ez a kastély és az erdő. A háborút is túléltem – mondja elégedetten. – Nem kerestem a halált, de nem siettem eléje sehol: ez az igazság, nincs értelme, hogy mást mondjak. Úgy látszik, dolgom volt még – mondja elgondolkozva. – Körülöttem haltak az emberek, a halál mindenféle válfaját láttam, és néha megcsodáltam a pusztulási lehetőségek sokféleségét; mert a halálnak is van képzelőereje, mint az életnek. Tízmillió ember halt meg a háborúban, így számlálták. Meggyulladt a világ, s olyan tűzzel és füsttel égett, hogy néha azt hitte az ember, beleég minden személyes kétely, egyéni kérdés és indulat... De nem égett bele. A legnagyobb emberi nyomorúság közepette is tudtam, hogy valamilyen személyes dolgom van még, s ezért nem voltam gyáva, sem bátor, a szó olvasókönyves értelmében, nem; nyugodt voltam, rohamban és ütközetben, mert tudtam, hogy nem történhet igazi bajom. S egy napon hazaértem a háborúból, és vártam. S múlt az idő, és megint meggyulladt a világ; tudom, ez még ugyanaz az égés, csak most lobbant fel megint... S az én lelkemben is ugyanaz a kérdés élt, két háború és az idő minden lerakódott üszke és pernyéje sem tudta eloltani ezt a kérdést. Megint ég a világ, emberek milliói pusztulnak, s ebben a tébolyodott világban is utat találtál valahogyan, te, a másik partról, hogy még egyszer hazajöhess és elintézz velem mindent, amit negyvenegy év előtt nem tudtunk elintézni. Ilyen erős az emberi természet: nem tud élni másként, felelnie kell és választ kell kapnia a kérdésre, melyet élete igazi kérdésének megismert. Ezért jöttél vissza, s ezért vártalak meg. Lehet, hogy vége van ennek a világnak – mondja csendesesen, és fél kézzel maga köré mutat. – Lehet, hogy a fények kialusznak a világban, mint e táj fölött ma éjszaka, valamilyen elemi csapás következtében, ami már nem is háború, több annál; lehet, hogy megérett az emberek lelkében is valami, mindenfelé a világon, s most elintézik és megbeszélik, tűzzel és vassal, amit egyszer el kell intézni és meg kell beszélni. Sok jel erre mutat. Lehet... – mondja

tárgyilagosan. – Lehet, hogy ez az életforma, amelyet megismertünk, amibe beleszülettünk, ez a ház, ez a vacsora, igen, még ezek a szavak is, melyekkel életünk kérdését ma este megbeszéljük, mindez már a múlté. Túl sok a feszültség az emberi szívekben, túl sok az indulat, a bosszú. Nézzünk szívünkbe, s mit találunk benne? Indulatot, melyet az idő csak halványabbra párolt, de paraszát eloltani nem tudta. Miért várjunk mást a világtól, az emberektől? S mi ketten, akik bölcsek és öregek, s az élet végén vagyunk, mi is a bosszút akarjuk... bosszút, ki ellen? Egymáson vagy valakinek az emlékéen, aki nincs többé. Esztelen indulatok. S mégis élnek szívünkben. Miért várunk hát mást a világtól, mely tele van öntudatlansággal és sóvársággal, indulatokkal és erőszakkal, fiatal emberek ujjait hegyezik a rohamkéssel más nemzetek fiatal emberei, szíjat hasítanak egymás hátából idegen emberek, minden, ami szabály és megegyezés volt, érvénytelen, csak az indulat él és ég, az égig lobog... Igen, a bosszú. Hazajöttem a háborúból, ahol módomban lett volna meghalni, s nem haltam meg, mert a bosszút vártam. Hogyan? – kérde most. Miféle bosszút? ... Látom pillantásodon, hogy nem érted ezt a bosszúvágyat. Miféle bosszú lehetséges még két öregember között, akikre már a halál vár? ... Mindenki meghalt; mit ér még itt a bosszú? ... Ezt kérde pillantásod. S én felelek neked, és ezt felelem: igen, mégis a bosszú. Ez éltetett, békében és háborúban, az elmúlt negyvenegy évben, ezért nem öltem meg magam, ezért nem öltek meg mások, s ezért nem öltem meg én senkit, hála a sorsnak. Nem, a bosszú eljött, ahogy akartam. A bosszú annyi, hogy eljöttél hozzám, a háborús világon át, az aknákkal megrakott tengereken át, eljöttél ide, a tett színhelyére, hogy felelj, és megismerjük mindketten az igazságot. Ez a bosszú. Most felelni fogsz.

Az utolsó szavakat egészen csendesen mondja: a vendég előrehajol, úgy figyel.

– Lehet – mondja. – Lehet, hogy igazad van. Kérdezz. Talán tudok felelni.

A gyertyák fényereje elhal már, a kertben, a nagy fák között hajnali szél jár. Csaknem sötét a szoba körülöttük.

– Két kérdésre kell felelned – mondja a tábornok, s ő is előrehajol; sűgva mondja ezt, bizalmasan. – Két kérdésre, melyeket régen megszövegeztem, az elmúlt évtizedekben, mikor vártalak. Két kérdésre, s csak te tudsz felelni. Látom, azt hiszed, szeretném megtudni, nem tévedek-e, csakugyan szándékos volt-e azon a reggelen, a vadászaton, megölni engem? Nem volt ez agyrém? Végre is, nem történt semmi. A legjobb vadász ösztöne is tévedhet. A másik kérdés, azt hiszed, így hangzik: szeretője voltál-e Krisztinának? Megcsaltál-e, mint mondani szokták, s ő megcsalt-e, a szónak valóságos, közönséges és vacak értelmében? Nem, barátom, ez a két kérdés nem érdekel többé engem. Erre a kérdésre feleltél te, és az idő is felelt, s Krisztina is felelt, a maga módján. És mindenki felelt, te azzal, hogy a vadászatot követő napon megszöktél a városból, tőlünk, hivatásodtól, eldobtad a zászlót, mint ezt régen mondták, mikor még hittek az emberek a szavak igazi értelmében. Nem kérde, mert biztosan tudom, hogy meg akartál akkor reggel ölni engem. Nem vádképpen mondom ezt; inkább sajnállak. Félelmes lehet a pillanat, mikor egy ember életében megszólal a kísértés, mikor egy ember felemeli a fegyvert, hogy megölje azt az embert, akihez köze van, akihez belülről kötve van, s akit valamilyen okból meg kell ölnie. Mert ez történt veled, abban a pillanatban. Nem tagadod? ... Hallgatsz? ... Nem látom a félhomályban arcodat... már nincs sok célja új fényeket hozatni, a homályban is megismerjük és megértjük egymást, most már, mikor érkezett e pillanat, a bosszú pillanata. Essünk túl rajta. Soha, egyetlen másodpercre nem kételkedtem az elmúlt évtizedekben, hogy akkor reggel meg akartál ölni, s mindig sajnáltalak e pillanattért. Oly pontosan tudom, mit éreztél, mintha a te számodra is én éltem volna meg e helyzetet, e borzalmas kísértés pillanatát. Az önkívület pillanata volt ez, a hajnali pillanat, mikor az alvilág erői még hatalmasak a földön és az emberi szívben, mikor az éjszaka elsóhajtja gonosz sóhaját. Veszélyes pillanat. Ismerem. De mindez már rendőri anyag, látod... mit kezdjek ezzel a perrendtartásszerű igazsággal, ha adatszerűen tudom meg, amit szívemmel és értelmemmel amúgy is tudok... Mit is kezdhettek egy legénylakás füledt titkával, egy házasságtörés rothadt anyagával, elavult és dohos alkóvitkokkal, halottak és a halál felé botorkáló aggastyánok bizalmas emlékeivel? Milyen fonák, szégyenletes per lenne ez, ha most, az élet végén, számon kérném rajtad mindazt, ami ebből a házasságtörésből és gyilkossági kísérletből adatszerűen bizonyítható, ha vallomást csikarnék ki belőled, mikor már a törvény is elévültnek tekinti azt, ami történt, vagy történhetett volna? ... Mindez szégyenletes lenne, méltatlan hozzád és hozzám, méltatlan gyermekkorunk és barátságunk emlékeihez. S talán megkönnyebbülést is szerezne neked, elmondani mindent, ami adatszerűen elmondható? Nem akarom, hogy megkönnyebbülj – mondja nyugodtan. – Az igazságot akarom, s az igazság most már számomra nem a néhány poros és rozzant rendőri tény, egy elhalt és elporladt női test egykori szenvedélyének és tévedésének titkai... mit számít mindez a mi

számunkra, a férj és a szerető számára, most, mikor ez a test már nincs többé, s mi aggastyánok vagyunk, megbeszéljük még egyszer a dolgokat, iparkodunk megtudni az igazságot, s aztán megyünk a halálba, én itthon, elkeverve csontjaim őseim csontjaival, s te valahol a világban, London mellett vagy a trópusokban? Mit számít az élet végén igazság és hamisság, csalás, árulás, gyilkossági kísérlet vagy maga a gyilkosság, mit számít az, hogy hol, mikor és hányszor csalt meg veled, egyetlen barátommal feleségem, életem egyetlen nagy szerelme és reménysége, Krisztina? ... Megmondod ezt a szomorú és aljas igazságot, bevallasz mindent, elmondod pontosan, hogyan kezdődött, miféle féltékenység és irigység, félelem és szomorúság hajtott egymás karjaiba, mit éreztél, mikor ölelted, a bosszúnak és a büntudatnak mifajta érzései járták át ez években Krisztina testét és lelkét... mit ér mindez? A végén minden olyan egyszerű lesz – minden, ami volt és ami lehetett volna. Pornál és hamunál is kevesebb lesz minden, ami egykor tény volt. Amitől úgy égett szívünk, hogy azt hittük, nem lehet elviselni, belehalunk, vagy megölünk valakit – mert én is ismerem ez érzéseket, én is megismertem a végső kísértés pillanatát, kevéssel azután, hogy elmentél, s egyedül maradtam Krisztinával –, mindez kevesebb lesz, mint a por, melyet a temetők fölött kavarr és sodor a szél. Szégyen és oktalanság erről beszélni is. S mindezt tudom, oly pontosan tudom, mintha rendőri jelentés számolna be a részletekről. Elmondhatom neked a peranyagot, mint egy ügyész a főtárgyaláson: és aztán mi lesz? ... Mit kezdjek ezzel az olcsó igazsággal, egy test titkával, mely nincs többé? Mi a hűség, mit várunk attól, akit szeretünk? Öreg vagyok, sokat gondolkoztam ezen is. Nem valamilyen rettenetes önzés a hűség, önzés és hiúság, mint az emberi dolgok és igények többsége az életben? Mikor hűséget követelünk, akarjuk-e, hogy a másik boldog legyen? S ha a hűség finom rabságában nem lehet boldog, szeretjük-e azt, akitől hűséget követelünk? S ha nem úgy szeretjük a másikat, hogy boldoggá tesszük, van-e jogunk követelni valamit, hűséget vagy áldozatot? Most, az élet végén már nem mernék e kérdésekre olyan határozottan felelni, mint feleltem volna negyvenegy év előtt, ha valaki megkérdez – negyvenegy év előtt, mikor Krisztina ott hagyott lakásodban, ahol gyakran járt már előttem is, ahol te mindent azért hordtál össze, hogy ott Krisztinát fogadhassad, ahol a két ember, akihez közöm volt életemben, ilyen szégyenletesen, ilyen útszélien, igen, most úgy érzem, ilyen unalmasan elárult és megcsalt? ... Mert ez történt – mondja mellékes, csaknem unatkozó hangon, közömbösen. – S mindaz, amit az emberek „csalás”-nak neveznek, a testek szomorú és unalmas lázadása egy helyzet és a harmadik személy ellen, félelmesen közömbös, ha visszanezünk, az élet végén – közömbös, csaknem szájalomra méltó, mint egy baleset és félreértés. Akkor ezt nem értettem még. Álltam a titkos lakásban, mintha egy bűntény jeleit szemlélném, úgy bámultam a bútorokat, a heverőket... igen, mikor az ember fiatal, s felesége megcsalja egyetlen barátjával, testvérnél is közelebb hozzátartozójával, természetesen úgy érzi, összedől körülötte a világ. Így érzi kötelességszerűen, mert a féltés, a csalódottság, a hiúság iszonyatos erővel tudnak fájdalmat szerezni. De ez elmúlik... érthetetlenül múlik el, nem egyik napról a másikra, nem, még évek sem engesztelik meg ezt a haragot – s a végén mégis elmúlik, pontosan úgy, mint az élet. Hazamentem a kastélyba, szobámba mentem és vártam Krisztinát. Vártam, hogy megöljem, vagy vártam, hogy megmondja az igazat, és megbocsássak... mindenestre vártam. Estig várom; akkor lementem a vadászházba, mert nem jött. Ez talán gyermekes volt... most, utólag, mikor visszanezek, és ítélni akarok magam és mások fölött, gyermekesnek látom és érzem ezt a gögőt, ezt a várakozást, ezt az elvonulást. De ilyen az ember, látod, s értelemmel és tapasztalattal is keveset tehet csak alaptermészete makacs rögeszméi ellen. Ezt most már tudod te is. Elmentem a vadászházba, melyet ismersz, nem messze innen, s aztán nyolc évig nem láttam Krisztinát. Csak halottan láttam újra, reggel, mikor Nini üzent érem, hogy hazajöhettek, mert meghalt. Tudtam, hogy beteg, s úgy tudom, a legjobb orvosok kezelték – itt laktak a kastélyban, hónapokon át, s mindent elkövettek, hogy megmentésük, ők így mondták: „Mindent megtettünk a tudomány mai állása szerint.” Ezek szavak. Valószínűleg megtettek egyet-mást, amire fogyatékos ismereteik módot adtak, s amit nagyképűségük és hiúságuk nem akadályozott meg. Nekem jelentették minden este, mi történik a kastélyban, e nyolc éven át, előbb is, mikor Krisztina még nem volt beteg, s később is, mikor elhatározta, hogy beteg lesz és meghal. Mert hiszek abban, hogy ilyesmit lehet elhatározni is – ezt most már biztosan tudom. De nem segíthettem Krisztinán, mert titok volt közöttünk, az egyetlen titok, melyet nem lehet megbocsátani, de nem tanácsos idő előtt szétbontani sem, mert nem lehet tudni, mi van az ilyen titkok alján? Van valami, ami rosszabb, mint a halál és a szenvedés... az, hogy az ember elveszíti önbecsülését. Ezért félttem a titoktól, Krisztina, te és az én közös titkunktól. Van valami, ami úgy tud fájni, sebezni és égetni, hogy talán a halál sem tudja feloldani az ilyen gyötrődést: ha egy ember vagy két ember megsebzí bennünk azt a mély önérzetet, mely nélkül nem tudunk többé emberek maradni. Hiúság, mondod. Igen, hiúság... s mégis az emberi élet legmélyebb tartalma ez az önérzet. Ezért félttem a titoktól. Ezért egyezünk bele mindenféle megoldásba, az aljas, a gyáva megoldásba is – nézz körül az életben, s emberek között mindig ilyen félmegoldásokat találsz: egyik elmegy messzire attól vagy azoktól, akiket szeret, mert fél a

titoktól, másik ott marad és hallgat, örökké vár valamilyen feleletre... Ezt láttam. Ezt éltem meg. Nem gyávaság ez, nem... az életosztón utolsó védekezése. Hazamentem, estig vártam, aztán elmentem a vadászházba, s még nyolc éven át vártam valamire, egy szóra, üzenetre. De Krisztina nem jött. A vadászháztól ide, a kastélyba, két óra az út kocsival. De ez a két óra, ez a húsz kilométer nagyobb távolság volt számomra térben és időben, mint a te számodra a trópusok távolsága lehetett. Ilyen a természetem, így neveltek, így alakult minden. Ha Krisztina üzen – akármit üzen is –, megtörténik az akarata. Ha azt kívánja, hívjalak vissza, elmegyek, megkereslek a világban, visszahívlak. Ha azt kívánja, öljelek meg, felkereslek a világ végén is, megöllek. Ha el akar válni, elválok. De nem akart semmit. Mert ő is valaki volt, a maga módján, női módon, őt is megsértették azok, akiket szeretett; egyik azzal, hogy elszökött egy szenvedély elől, nem volt hajlandó odaégni egy kötésben, melyről tudta, hogy végzetes, a másik azzal, hogy megtudta az igazságot, várt és hallgatott. Krisztinának is volt jelleme, a szónak másféle értelmében, mint ahogy mi, férfiak ismerjük ezt a szót. Vele is történt valami ezekben az években, nemcsak veled és velem. A sors megérintett bennünket és betelt fölöttünk, s mindhárman viseltük ezt a sorsot. Nyolc éven át nem láttam. Nyolc éven át nem hívtott. Az elébb, mikor vártalak, hogy megbeszéljük, amit egyszer meg kell beszélni, mert nincs már sok időnk, megtudtam a dajkától valamit: megtudtam, hogy haldokolva engem hívott. Nem téged... s ezt nem mondom elégtétellel, de nem mondom elégedetlenül sem, jegyezd meg jól. Engem hívott, s ez valami, ha nem is sok... De már csak halottan láttam. Szép halott volt. Fialat maradt, a magány nem csúfította el, a betegség nem érintette meg ezt a különös szépséget, Krisztina arcának zárt és komoly összhangját. Mindez már nem tartozik reád – mondja most gögősen. – Te a világban éltél, s Krisztina meghalt. Én a magányban, a sértődésben éltem, s Krisztina meghalt. Felelt ő mindkettőnknek, ahogy lehetett; mert látod, aki halott, az jól felel, véglegesen – néha már azt hiszem, csak a halottak felelnek egészen és jól. Hát ez történt. Mit is mondhatott volna mást, e nyolc év után, mint azt, hogy meghalt? ... Többet nem mondhat ember. S ezzel felelt minden kérdésre, melyet te vagy én még hozzá intézhettünk volna, ha úgy alakul az élet, hogy valamelyikünkkel beszélni akar. Igen, a halottak jól felelnek. De látod, nem akart velünk beszélni. Néha az az érzésem, hogy hármunk közül ő volt a kijátszott, Krisztina. Nem én, akit megcsalt veled, nem te, aki megcsaltál engem vele – csalás, micsoda szó! Vannak ilyen kész szavak, melyekkel lélektelenül és gépiesen meghatároz az ember bizonyos helyzeteket. De ha vége mindennek, mint most a mi számunkra, nem sokat tudunk kezdeni az ilyen szavakkal. Csalás, hűtlenség, árulás, ez mind csak szó, mikor halott már az, akire vonatkoznak e szavak, mikor felelt már az, akinek helyt kellene állani e szavak igazi értelméért. Ami nem szó, az a néma valóság, az, hogy Krisztina halott és mi ketten élünk. S mikor ezt megértettem, már késő volt. Már nem maradt más, csak a várakozás és bosszú – most, mikor a bosszú pillanata elérkezett és a várakozásnak vége, csodálkozva érzem, milyen reménytelen és értéktelen mindaz, amit még egymástól megtudhatunk, bevallhatunk vagy hazudhatunk –, mindig csak a valóságot érti meg az ember. Már értem a valóságot. S az idő tisztítótüze kiszívott az emlékekből minden haragot. Már látom megint néha Krisztinát, ébren és álomban, amint megy a kerten át, nagy florentinkalapban, karcsún, fehér ruhában, jön az üvegházból, vagy beszél a lovához. Látom őt, ma délután is láttam, amíg vártalak és elszunnyadtam. Félálomban láttam – mondja szégyenkezve, öregesen. – Mindenféle képeket láttam, régi, nagyon régi időből. S megértettem ma délután eszemmel azt, amit szívemmel már régen megértettem: ezt a hűtlenséget, ezt a csalást, kettőtök árulását. Megértettem és mit mondhatok erről? ... Az ember lassan öregszik meg: először az élethez és az emberekhez való kedve öregszik, tudod, lassan minden olyan valóságos lesz, mindennek meg ismered értelmét, minden olyan félelmesen és unalmasan ismétlődik. Ez is öregség. Mikor már tudod, hogy a pohár semmi más, csak pohár. S egy ember, szegény, semmi más, csak ember és halandó, akármit csinál is... Aztán megöregszik a tested; nem egyszerre, nem, először szemed öregszik vagy lábaid vagy gyomrod, szíved. Így öregszik az ember, részletekben. Aztán egyszerre öregedni kezd a lelked: mert a test hiába esendő és romlandó, a lélek még vágyakozik és emlékezik, keres és örül, vágyik az öröme. S mikor elmúlik ez az örömvágy, nem marad más, csak az emlékek vagy a hiúság; s ilyenkor öregszel igazán, végzetesen és véglegesen. Egy napon felébredsz, s szemed dörzsölöd: már nem tudod, miért ébredtél? Amit a nap mutat, pontosan ismered: a tavaszt vagy a telet, az élet díszleteit, az időjárást, az élet napirendjét. Nem történhet többé semmi meglepő: még a váratlan, a szokatlan, a borzalmas sem lep meg, mert minden esélyt ismersz, mindenre számítottál, semmit nem vársz többé, sem rosszat, sem jót... s ez az öregség. Valami él még szívedben, egy emlék, valamilyen homályos életcél, szeretnél viszontlátni valakit, szeretnél megmondani vagy megtudni valamit, s tudod jól, hogy a pillanat majd eljön egy napon, s akkor egyszerre nem is lesz olyan végzetesen fontos megtudni az igazat, és válaszolni reá, mint ezt a várakozás évtizedeiben hitted. Az ember lassan megérti a világot, s aztán meghal. Megérti a tüneményeket és az emberi cselekedetek okát. Az öntudatlanság jelbeszédét... mert az emberek jelbeszédével közlik gondolataikat, feltűnt neked? Mintha idegen nyelven, kínai módon beszélnének a

lényeges dolgokról, s ezt a nyelvet aztán le kell fordítani a valóság értelmére. Nem tudnak önmagukról semmit. Mindig csak vágyaikról beszélnek, s kétségbeesve és tudatlanul leplezik magukat. Az élet majdnem érdekes, mikor megtanultad az emberek hazugságait, s élvezni és figyelni kezded, amint mindig mást mondanak, mint amit gondolnak és igazán akarnak... Igen, egy napon eljön az igazság megismerése: s ez annyi, mint az öregség és a halál. De akkor ez sem fáj már. Krisztina megcsalt, milyen együgyű szó!... S éppen veled csalt meg, milyen százalmas lázadás! Igen, ne pillants reám ilyen csodálkozva: szánakozó hangon mondom ezt. Később, mikor sokat megtudtam és mindent megértettem, mert e hajótörés anyagából egyes hulladékokat, árulkodó jeleket az én magányom szigetére is elsodort az idő, szánakozva néztem vissza a múltba, s ott láttalak benneteket, a két lázadót, feleségemet és barátomat, a két embert, akik büntudattal és fogvacogva, dermedten az önvádtól és lobogva e dacos szenvedélyben, boldogtalanul és életre-halálra lázadtatok ellenem... Szegények! – gondoltam. Nemegyszer gondoltam ezt. S elképzeltem e találkozások részleteit, a városvégi házban, egy kisvárosban, ahol a titkos találkozás majdnem lehetetlen, ezt az összecsapást, mint egy hajón, s ugyanakkor ezt a kízó nyilvánosságot, ezt a szerelmet, melynek nincs egyetlen nyugodt perce, melynek minden lépését, pillantását lakájok, személyzet és környezet sunyi-gyanakvó pillantása vigyázza, ezt a reszketést és bujkálást előlem, ezeket a negyedórákat, lovaglás vagy zene vagy tenisz ürügyén, ezeket a sétákat az erdőben, ahol vadászaim ügyelnek mindenféle vadászóra... elképzelem a gyűlöletet, mely eltölti szíveteket, mikor reám gondoltok, mikor minden lépésnél, minden pillanatban az én hatalmamba botoltok, férji hatalmamba, földesúri hatalmamba, nagyúri hatalmamba, társadalmi és vagyoni fölényembe, szolgálaim seregébe, s abba, ami mindennél nagyobb hatalom: a kötöttségbe, mely megparancsolja nektek, hogy minden szerelmen és gyűlöleten túl tudjátok: nélkülem nem tudtok teljesen élni, sem halni. Ti boldogtalan szerelmesek, engem lehetett megcsalni, de nem lehetett megkerülni; hiába vagyok másféle ember, hármunknak olyan közünk van egymáshoz, mint a kristályoknak egy mértani törvény képletén belül. S kezded lehanyatlík a fegyverrel, mikor egy reggel meg akarsz ölni, mert már nem bírod ezt a hajsztát, ezt a bujkálást, ezt a nyomorúságot... mit is tehetsz? Elviszed Krisztinát? Le kell köszönnöd rangodról, szegény vagy és Krisztina is szegény, tőlem nem fogadhattok el semmit, nem, szökni nem tudsz velem, élni sem tudsz velem, elvenni sem tudod, szeretőnek megtartani életveszélyes, a halálnál is veszélyesebb: minden pillanatban számolnod kell az árulással és leleplezéssel, tartanod kell tőle, hogy számot kell adnod nekem, éppen nekem, a barátnak és testvérnek. Ezt a veszélyt nem bírod sokáig. S egy napon, mikor a pillanat megérett és megjelent kettőnk között valamilyen érzékelhető alakban, felemeled a fegyvert; s én később, sokszor és őszintén sajnállak e pillanattért. Rendkívül kínos és terhes feladat lehet meggyilkolni valakit, akihez közünk van – mondja mellékesen. – Nem vagy elég erős a feladathoz. Vagy a pillanat elmúlik, s nem tehetsz többé semmit. Mert ez is van, a pillanat – az idő is hozza és viszi a dolgokat, önkényesen, nemcsak mi állítjuk be cselekedeteinket és a jelenségeket az időbe. Van az, hogy a pillanat elhoz egy lehetőséget, s ennek pontos ideje van – s ha elmúlt a pillanat, egyszerre nem tehetsz semmit többé. Kezded lehanyatlík a fegyverrel. S te másnap reggel elutazol a trópusokra.

Ujja hegyét és körmeit vizsgálja figyelmesen.

– De mi itt maradunk – mondja vizsgálódás közben, mintha ez lenne a legfontosabb –, itt maradunk, Krisztina és én. Itt maradunk, s minden kiderül, azon a szabályos és érthetetlen módon, ahogy emberek között hatnak az értesülések, hullámok segítségével, akkor is, ha nincs titkoszög és beszédes áruló a közelben. Minden kiderül, mert te elmentél, s mi itt maradtunk, életben, én, mert te elmulasztottad a pillanatot, vagy a pillanat elmulasztott téged – a kettő egy és ugyanaz – s Krisztina, mert egyelőre nem tehet mást, meg kell várnia valamit, talán csak meg akar győződni arról, hogy jól hallgatunk, mi ketten, te és én, a két férfi, akikhez köze van, s akik félreálltak útból: vár, amíg e hallgatás igazi értelmét megéri és megismeri. S akkor meghal. De én itt maradok, s mindent tudok és mégsem tudok valamit. Ezért kell élnem és várom a válasza. Most eljött a pillanat, mikor megtudom a kérdésre a választ. Felelj, kérlek: tudott Krisztina arról, hogy te akkor reggel, a vadászaton, meg akartál ölni engem?

Tárgyilagosan és csendesesen kérdi ezt, hangjában olyan feszült kíváncsisággal, ahogyan egy gyermek kérdezheti a felnőttektől a csillagok és az érzékelhetetlen világ titkainak magyarázatát.

A vendég nem mozdul e kérdés hallatára. Tenyerébe hajtott fejével ül, könyökét a karosszék támlájának illeszti. Most mélyen lélegzik, előrehajol, egyik kezével végigsimítja homlokát. Felelni akar; de a tábornok szavába vág:

– Bocsáss meg – mondja. – Látod, kimondtam – folytatja gyorsan a mondatot, lelkendezve, csaknem

mentegedő hangon. – Ki kellett mondanom, s most, mikor kimondtam, érzem, hogy nem jól kérdeztem, kínos helyzetet teremtettem számodra, mert felelni akarsz, meg akarod mondani az igazat, s én nem jól kérdeztem. Úgy hangzott kérdésem, mint egy vád. S nem tagadom, élt lelkemben a gyanú, az elmúlt évtizedekben, hogy az a pillanat a hajnali erdőben, a vadászaton, nemcsak a véletlen, az ötlet, az alkalom, az alvilági sugallat pillanata volt – nem, kínoz a gyanú, hogy ezt a pillanatot megelőzték másféle pillanatok, melyek józanok és egészen nappaliak voltak. Mert Krisztina, mikor megtudta, hogy elszöktél, ezt mondta: „Gyáva volt” – ez minden, amit mond, ez az utolsó szó, melyet hallok tőle, s ez az utolsó ítélet feletted is, melyet szavakkal kimond. S én egyedül maradok ezzel a szóval. Gyáva volt, miért? ... – tűnődöm, később, sokkal később. Gyáva volt, mihez? Az élethez? Hármunk közös életéhez vagy kettőtök külön életéhez? Gyáva volt a halálhoz? Sem élni, sem halni nem mert és nem akart Krisztinával? ... Így tűnődöm. Vagy éppen gyáva volt valami máshoz, nem is az élethez és nem is a halálhoz, nem is a szökéshez, nem is a csaláshoz, nem ahhoz volt gyáva, hogy elvegye Krisztinát tőlem, nem is ahhoz, hogy lemondjon Krisztináról, nem, egyszerűen gyáva volt valamilyen nagyon egyszerű és rendőrileg minősíthető tényhez, melyet megbeszéltek és kiterveltek, ők ketten, feleségem és legjobb barátom? S ez a terv nem sikerült, mert te gyáva voltál? ... Ez az, amire szeretnék még egyszer választ az életben. De az elébb nem kérdeztem pontosan, bocsáss meg; ezért vágtam szavadba, mikor láttam, hogy felelni készülsz. Mert ez a felelet nem fontos az emberiség és a világegyetem szempontjából, de fontos az én számomra, az egyetlen ember számára, aki mégis szeretné tudni a végén, mikor már por és hamu az, aki egyszer gyávasággal vádolt téged: mégis szeretné tudni, mi az, amihez gyáva voltál? Mert az igazságot tudom, ha ez a válasz tesz pontot kérdéseim végére és semmit nem tudok, ha nem ismerem teljes bizonyossággal ezt a részletkérdést. Minden és semmi között élek negyvenegy éve, s nincs ember, aki segíthetne, csak te. S így nem szeretnék meghalni. Akkor már jobb és emberhez méltóbb lenne, ha te negyvenegy év előtt nem vagy gyáva, mint Krisztina megállapította; igen, emberségesebb lenne, ha egy golyó elintézi azt, amit az idő nem tudott elintézni: a kételyt, hogy ti összefogtatok ellenem a gyilkosságra, melyet te végül gyáva voltál végrehajtani? Ezt szeretném még tudni. Minden más csak szó, hazug képzetek: csalás, szerelem, ármány, barátság, minden elhalványodik e kérdés világító ereje előtt, sápadt lesz, mint a halottak és a festett képek, ha az idő árnyai elborítják az alakokat. Semmi nem érdekel már, nem akarok választ kettőtök kapcsolatainak igazi természetére, nem akarom már tudni a részleteket, nem érdekel a „miért” és a „hogyan”? Két ember, egy férfi és egy nő között végül mindig oly szánalmasan egyforma a „miért” és a „hogyan”... Megvetnivalóan egyszerű képlet ez. Mindig azért és úgy, mert éppen lehetett és megtörtént, ennyi az igazság. Nem érdemes firtatni a részleteket a végén. De a lényeg, az igazságot érdemes és kell is firtatni, mert különben miért éltem? Miért viseltem el ezt a negyvenegy évet? Miért vártalak – másképp, mint testvér a hűtlen testvért, másképp, mint barát a szökevény barátot, nem, úgy vártalak, mint aki egyszerre bír és áldozat, s várja a vádlottat. S most itt ül a vádlott, s én kérdezem és ő felelni akar. De jól kérdeztem-e és megmondtam-e mindent, amit tudnia kell, neki is, a tettesnek és vádlottnak, ha az igazat akarja felelni? Mert látod, Krisztina is felelt – nemcsak halálával felelt. Egy napon, évekkal halála után, megtaláltam azt a sárga bársonyba kötött emlékkönyvet, melyet egy éjszakán – számomra rendkívül emlékezetes, a vadászat napját követő éjszakán – hasztalan kerestem íróasztala fiókjában. Akkor eltűnt a könyv valahová, s te elutaztál másnap, és én nem beszéltem többé Krisztinával. Aztán meghalt Krisztina, és te éltél, a messzeségben, s én éltem, ebben a házban, ahová visszaköltöztem Krisztina halála után, mert a szobákban akartam élni és meghalni, ahol születtem, s ahol őseim születtek, éltek és meghaltak. S ez így történik most már, mert a dolgoknak bizonyos rendjük van, s ez a rend független a mi akaratunktól. De a könyv, a sárga bársonyba kötött könyv is élt, a maga rejtélyes módján, mellettünk és fölöttünk az időben, a könyv, ez a különös „Őszinteség könyve”, ez a félelmes vallomás, Krisztina szerelmének és kételyeinek, félelmeinek és titkos lényének feltétlen vallomása. Élt, s én megtaláltam, később, sokkal később, egy napon, Krisztina tárgyai között, egy dobozban, ahol anyja elefántcsontra festett képét, apja pecsétgyűrűjét, egy szál elszáradt orchideát – ezt tőlem kapta valamikor – s ezt a kék szalaggal átkötött sárga könyvet rejtegette. A szalag hajtását lepecsételte apja gyűrűjével. Itt a könyv – mondja, s előhúzza, a barát felé nyújtja. – Ez maradt Krisztina után. S én nem téptem föl a szalagot, mert nem maradt írásos engedély utána, nem mellékelte használati utasítást e hagyatékhöz, nem tudhattam azt sem, nekem küldi-e a síron túlról ezt a vallomást vagy neked? Valószínű, hogy ebben a könyvben az igazság van, mert Krisztina soha nem hazudott – mondja tiszteletteljes, szigorú hangon.

De a barát nem nyúl a könyv után.

Tenyérébe hajtja fejét, mozdulatlanul ül, nézi a keskeny, sárga bársonyba kötött, kék szalaggal, kék pecséttel lezárt kötetet. Nem mozdul, szempillája sem rebben.

- Akarod, hogy együtt elolvassuk Krisztina üzenetét? ... – kérdi a tábornok.
- Nem – mondja Konrád.
- Nem akarod – kérdi a tábornok hidegen, fölényesen, mint egy feljebbvaló – vagy nem mered elolvasni?

Hosszú perceként át farkasszemet néznek a könyv fölött, melyet a tábornok Konrád felé nyújt; s e percekben nem remeg a keze.

- Erre a kérdésre – mondja végül a vendég – nem felelek.
- Értem – mondja a tábornok. Hangja különösen elégedett.

Lassú mozdulattal a parázsba hajítja a keskeny kötetet. A parázs sötéten izzani kezd, magába fogadja áldozatát, lassan, füstölögve szívja magába a könyv anyagát, apró lángok csapnak fel a hamuból. Mozdulatlanul nézik, amint a lángok lobogni kezdenek, a tűz él már, mintegy jókedvű lesz e váratlan zsákmány birtokában, lihegni és villogni kezd, a láng magasra csap, a pecsét viasza már elolvadt, a sárga bársony fanyar füsttel ég, a csontszín lapokat mintha egy láthatatlan kéz forgatná, egyszerre előtűnik a lángok közül Krisztina kézírása, a hegyes, szálkás betűk, melyeket egy elporladt kéz vetett valamikor papírra, s a betűk, a papír, a könyv elhamvad most, mint a kéz, mely valamikor a lapokat teleírta. Fekete hamu marad csak a parázs közepén, selymesszínű, mint a fekete gyászanyag, a moirée.

Ezt a selymes, fekete hamut nézik, figyelmesen és szótlánul.

- Most már – mondja a tábornok – felelhetsz kérdéseimre. Nincs tanú többé, aki ellened vallana. Tudott Krisztina arról, hogy akkor reggel az erdőben meg akartál ölni? Felelsz? ...
- Most már erre a kérdésre sem felelek – mondja Konrád.
- Jó – mondja a tábornok tompán, csaknem közömbösen.

19

A terem kihűlt körülöttük. Még nem is szürkül, de a félig nyitott, szárnyas ablakon át a hajnal kakukkfűszagú, üde leheletét érzik. A tábornok, fázósan, kezeit dörzsöli.

Most, a hajnalt megelőző félóra félhomályában, nagyon öregek mindketten. Sárgák és csontosak, mint a csontházakban a zörgő alakok.

A vendég átmenet nélkül, gépies mozdulatokkal felemeli kezét és rövidlátó pillantással a csuklójára csatolt karkötőórát nézi.

- Azt hiszem – mondja csendesesen –, most már megbeszéltünk mindent. Ideje, hogy elmenjek.
- Ha el akarsz menni – mondja a tábornok udvariasan –, a kocsit vár.

Mindketten felállnak, önkéntelen mozdulattal a kandalló elé lépnek, lehajolnak, sovány kezüket fázós mozdulattal nyújtják az elhamvadott tűz parazsa felé. Most érzik csak, hogy átfáztak és dideregnek; az éjszaka váratlanul meghűvösödött, a vihar, mely a közeli város villanyos központjában eloltotta a fényeket, a kastély szomszédjában vonult el.

- Visszamegy Londonba – mondja a tábornok, mintha egyedül beszélne.
- Igen – feleli a vendég.
- Ott akarsz élni?
- Élni és meghalni – feleli Konrád.

– Igen – mondja a tábornok. – Természetes. Nem akarsz itt maradni még holnap? Megnézni valamit? Találkozni valakivel? Nem láttad a sírt. Ninit sem láttad – mondja készségesen.

Tétován beszél, mint aki most, búcsúra, keresi és nem találja a helyes szavakat. De a vendég nyugodt marad, és készségesen felelget.

- Nem – mondja. – Nem akarok látni senkit és semmit. Üdvözlöm Ninit – mondja udvariasan.
- Köszönöm – feleli a tábornok. S az ajtó felé mennek.

A tábornok az ajtó kilincsére teszi kezét. Így állanak egymással szemközt, társadalmian, kissé meghajlott felsőtesttel, készen a búcsúra. Mindketten körülnéznek még egyszer a szobában, ahová – így érzik – nem lépnek be többé. A tábornok rövidlátó pillantással, hunyorgó nézéssel pillant körül, mint aki keres valamit.

- A gyertyák – mondja szórakozottan, mikor megakad szeme a kandalló peremére állított gyertyatartó füstölögő csonkjain. – Nézd csak, a gyertyák csonkig égtek.
- Két kérdés – mondja átmenet nélkül, tompa hangon Konrád –, azt mondtad, két kérdés. Mi a másik?

...

– A másik? ... – feleli a tábornok. Egymás felé hajolnak, mint két öreg cinkos, akik félnek az éjszaka árnyaitól, s attól is tartanak, hogy a falaknak füleik vannak. – A másik kérdés? ... – ismétli suttogva. – De

ha már az elsőre sem feleltél... Nézd – mondja egészen csendesen –, Krisztina apja megvádolt, hogy túléltem. Úgy értette, mindent túléltem. Mert az ember nemcsak azzal felel, ha meghal. Ez jó felelet. De felel azzal is, ha túlél valamit. Mi ketten túléltek ezt a nőt – mondja bizalmasan. – Te úgy, hogy elmentél, én úgy, hogy ittmaradtam. Túléltek, gyáván vagy vakon, sértődötten vagy okosan, túléltek, ez a tény. S nem gondolod, hogy erre okunk volt? ... Nem gondolod, hogy végül mi tartozunk valamilyen síron túli felelősséggel neki, aki mégiscsak több volt, emberibb volt, mint mi ketten – több volt, mert meghalt, tehát válaszolt mindkettőnknek, s mi itt maradtunk az életben, s ezt nem lehet szépíteni. Ezek a tények. S aki túlél valakit, mindig áruló. Úgy éreztük, életben kell maradni, s ezt nem lehet szépíteni, mert ő belehalt ebbe. Belehalt abba, hogy te elmentél, belehalt abba, hogy én ittmaradtam és nem mentem feléje, belehalt abba, hogy mi ketten, férfiak, akikhez tartozott, aljasabbak, büszkébbek, gyávábbak, nagyhangúbbak és hallgatóbbak voltunk, mint azt egy nő elviselhette, megszöktünk előle, elárultuk, mert túléltek. Ez az igazság. Ezt tudnod kell, Londonban, mikor majd mindennek vége, az utolsó órában, egyedül. Én is tudom majd, ebben a házban: most is tudom már. Túlélni valakit, akit olyan nagyon szerettünk, hogy ölni is tudtunk volna érte, túlélni valakit, akihez olyan közünk volt, hogy majdnem belehaltunk, ez egyike az élet titokzatos és minősíthetetlen bűntényeinek. A törvénykönyvek nem ismerik ezt a bűnt. De mi ketten tudjuk – mondja csendesen, szárazon. – És azt is tudjuk, hogy minden sértődött, gyáva és gögös okosságunkkal nem mentettünk meg magunknak semmit, mert ő meghalt, s mi élünk, s hármunknak közünk volt egymáshoz, így vagy úgy, életben és holtan. Ezt nagyon nehezen érti meg az ember, s mikor megérti, különösen nyugtalan lesz. Mit akartál azzal, hogy túlélted, mit nyertél ezzel? ... Megszabadultál kínos helyzetektől? Mit számítanak helyzetek, mikor az élet igazságáról van szó, arról, hogy él a földön egy nő, akihez közöd van, s ez a nő felesége annak az embernek, aki barátod, s akihez éppen úgy közöd van? ... S mit számít mindaz, amit az emberek erről gondolnak? Semmit – mondja egyszerűen. – A végén nem számít semmit a világ. Csak az számít, ami szívünkben marad.

– Mi az – kérdi a vendég –, ami a szívünkben marad? ...

– A másik kérdés – feleli a tábornok. Nem engedi el az ajtó kilincset. – A másik kérdés, melynek értelme annyi, hogy mit nyertünk minden okosságunkkal, gögünkkel és fölényünkkel? A másik kérdés, hogy nem ez volt-e életünk igazi tartalma, ez a kínos vonzás egy nőhöz, aki meghalt? Tudom, nehéz kérdés. Én nem tudok reá felelni. Mindent megéltem, mindent láttam, s erre a kérdésre nem tudok felelni. Láttam békét és láttam háborút, láttam nyomorúságot és nagyszerűséget, láttalak téged gyávának és magamat gögösnek, láttam harcot és egyezkedést. De az élet alján minden cselekedetünk értelme talán mégis ez a kötés volt, mely valakihez fűzött – kötés vagy szenvedély, nevezd, ahogy akarod. Ez a kérdés? Igen, ez a kérdés. Szeretném, ha megmondanád – folytatja, oly halkán, mintha tartana tőle, hogy háta mögött áll és hallgatja szavait valaki –, mi a véleményed erről? Te is azt hiszed, hogy az élet értelme nem más, csak a szenvedély, mely egy napon áthatja szívünket, lelkünket és testünket, s aztán örökké ég, a halálig? Akármilyen történik is közben? S ha ezt megéltük, talán nem is élünk hiába? Ilyen mély, ilyen gonosz, ilyen nagyszerű, ilyen embertelen a szenvedély? ... S talán nem is szól személynek, csak a vágnak? ... Ez a kérdés. Vagy mégis személynek szól, örökké és mindig csak annak az egy és titokzatos személynek, aki lehet jó, lehet rossz, de cselekedetein és tulajdonságain nem múlik a szenvedély bensősége, mely hozzákötöz? Ha tudsz, felelj – mondja hangosabban, követelő hangon.

– Miért kérdezel? – mondja nyugodtan a másik. – Tudod, hogy így van.

S megnézik egymást, tetőtől talpig.

A tábornok nehezen lélegzik. Lenyomja a kilincset. A nagy lépcsőházban árnyak rebbennek, fények imbolyognak. Szótlanul mennek le a lépcsőn, inasok sietnek feléjük, fényekkel, kabáttal és kalappal. A szárnyas kapu előtt, a fehér kavicsokon megcsikordul a kocsikereke. Szótlanul búcsúznak, néma kézfogással; mindketten mélyen meghajolnak.

A tábornok visszamegy szobájába. A folyosó végén a dajka várja.

– Most nyugodtabb vagy? – kérdi a dajka. – Igen – mondja a tábornok.

Együtt mennek a lakosztoba felé. A dajka fűgén jár, apró léptekkel, mintha most kelt volna fel, s hajnali munkája felé sietne. A tábornok lassan lépdel, botjára dől. A képekkel teleagatott folyosón mennek végig. Az üres folt, mely Krisztina arcképének helyét jelzi, megállítja a tábornokot.

– A képet – mondja – most már vissza is akaszthatod helyére.

– Igen – mondja a dajka.

– Nincs jelentősége – mondja a tábornok.

- Tudom.
- Jó éjszakát, Nini.
- Jó éjszakát.

A dajka felágaskodik, s apró kezével, melynek csontjaira ráncosan tapad a sárga bőr, a kereszt jelét rajzolja az aggastyán homlokára. Megcsókolják egymást. Ez a csók fonák, rövid és különös: ha látja valaki, bizonyosan elmosolyodik. De mint minden emberi csók, ez is felelet, a maga torz és gyöngéd módján, egy kérdésre, melyet szavakkal nem lehet kimondani.